

C. CHARLE & J. VERGER

ÜNİVERSİTELERİN TARİHİ

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 17

DOST

ÜNİVERSİTELERİN TARİHİ

CHRISTOPHE CHARLE & JACQUES VERGER

Türkçesi: İsmail YERGUZ

YÜZYILLAR ÖNCE HOCALAR VE ÖĞRENCİLERİ TARAFINDAN ÖRGÜTLENEN KORPORASYONLAR OLARAK TARİH SAHNESİNE ÇIKAN ÜNİVERSİTELER, ARADAN GEÇEN ZAMAN İÇİNDE BİLGİNİN ÜRETİMİ VE DOLAYIMINDAKİ AĞIRLIK VE BAĞLANTI NOKTALARINI DA FARKLILAŞTIRARAK DEĞİŞTİ. BUGÜN SAHİP OLDUKLARI KURUMSAL KİMLİK, AKADEMİK ÇEVRELERİN HEM İÇİNDE BULUNDUKLARI TOPLUMSAL DOKUYLA HEM DE BİRBİRLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ BU ÇALIŞMANIN ODAĞINDA YER ALIYOR.

ÜNİVERSİTE KAVRAMININ GEÇİRDİĞİ TARİHSEL EVRİMİ ÜNİVERSİTELERİN FARKLI COĞRAFİ BÖLGELERE HAS ÖZGÜL YAPISAL NİTELİKLERİYLE İÇ İÇE İRDELEYEN YAPIT, İSTATİSTİK VERİLERLE DE DESTEKLENİYOR. ÜNİVERSİTELERİN GEÇMİŞİNDEN YENİ BİR YÜZYILDAKİ VAROLUŞ OLANAKLARINA DEK BÜTÜNLÜKLÜ VE UFUKAÇICI BİR SORUŞTURMA.

Kültür Kitaplığı: 17; Tarih: 6

ISBN 975-298-188-7

D

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 17

D

Christophe Charle

Paris I Üniversitesi'nde profesördür.

Jacques Verger

Ecole Normale Supérieure'de doçenttir.

Charle, Christophe & Verger, Jacques
Üniversitelerin Tarihi
ISBN 975-298-188-7 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Ağustos 2005, Ankara, 158 sayfa
Kültür Kitaplığı: 17; Tarih: 6

ÜNİVERSİTELERİN TARİHİ

Christophe Charle & Jacques Verger

DOST

ISBN 975-298-188-7

Histoire des universités
Christophe Charle & Jacques Verger

Birinci baskı, Ağustos 2005, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Elinizdeki yapıt, 1973'te, aynı dizi içinde, Rektör M. Bayen tarafından yayınlanan yapıtın yerini dolduruyor. O tarihte, Fransa'da bu konuda yazılmış iki kitap vardı: Bayen'in kitabı ve ondan daha eski olan Stephen d'Irsay'nin kitabı; bu ikisinin de gerçekten tatmin edici olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir, çünkü bu konu yakın dönemdeki tarihsel gelişmelerle büyük ölçüde yenilenmiştir. Bu bağlamda, bizim tek amacımız bugün varılmış olan sonuçların kısa ve tabii ki geçici bir dökümünü çıkarmaktır. Bu dizinin kısıtlı formatı, normal olarak, çoğu zaman monografik, kimi zaman bölgesel, ender olarak da ulusal ölçekte gerçekleştirilmiş araştırmaların verilmesini gerektiren birçok ayrıntıdan vazgeçmek zorunda bırakmıştır bizi.

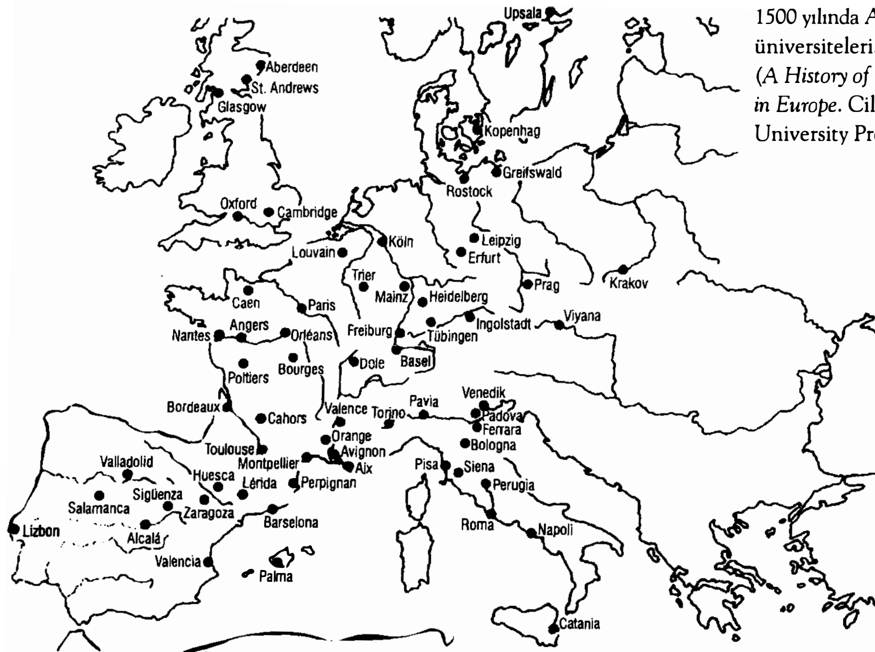
Yapıtın sadık kaldığımız başlığı bile bir doğrulama gerektirmektedir. Üniversiteler aslında daha geniş anlamda yüksek öğretim diyebileceğimiz bir etkinlik alanının sadece bir bölümünü oluşturmuştur. Yazının icadından beri birçok eski ya da Batı Avrupa dışında gelişmiş uygarlık şu ya da bu biçimde bir yüksek öğretim yaratmıştır. Hiç kuşkusuz, tarihi değerinin de bununla ölçülmesi gerekir. Biz gerçek

anlamda üniversitelerden hareketle –ama kendimizi bununla kısıtlamayarak– özel bir girişimi benimsemeye niyet ettik. Üniversite sözcüğüne göreli olarak kesin anlamda "belli disiplinlerin yüksek düzeyde öğretimini sağlamak üzere bir araya gelmiş hocalardan ve öğrencilerden oluşan (az ya da çok) özerk bir cemaat" anlamı verilirse eğer, bu kurumun, çok büyük olasılıkla, XIII. yüzyıl başında İtalya, Fransa ve İngiltere'de doğmuş özel bir Batı uygarlığı olmasıgerekir. Bu model, birçok çalkantı geçirerek günümüze kadar süregelmiş (bu arada, farklı ya da alternatif yüksek öğretim biçimleri de kalıcı biçimde etkin olmuşlardır), bütün Avrupa'ya, XVI. ve özellikle de XIX. ve XX. yüzyıllardan başlayarak bütün kıtalara yayılmıştır; bu model yüksek öğretim sistemlerinin temel unsuru olmuştur; hatta üniversiter olmayan kurumlar bu modele göre belli ölçüde tamamlayıcı bir konum içinde, az ya da çok hissettirdikleri bir rekabet anlayışı içinde yer alırlar; dolayısıyla, üniversitenin tarihini, tüm eğitim sistemlerinin tarihinden ve de *özellikle* içinde doğduğu toplumların ve ülkelerin tarihindenkesinliklesoyutlamadan, çok özel bir inceleme konusu yapmak çok fazla keyfi bir tutum gibi gelmedi bize.

Üniversite kurumunun sürekliliği (ve genellikle durgunluğu) yüzyıllar boyunca derin değişiklikler geçirmiş olduğu gerçeğini gizlememelidir. Dolayısıyla, totoloji ("kendine üniversite diyen ünversitedir") ve anakronizm arasına sıkışmış ender rastlanabilecek bir üniversite tanımının, yerini diakronik hatta kesintili ama genel tarihin büyük eklemlenmeleri içine kök salmış bir yaklaşıma bırakması gerekir. Biz bu kitapçık aracılığıyla bu amacı gerçekleştirmeye çalıştık: Özel-

likle Ortaçağ'ın ve modern çağın eski üniversitelerini (J. Verger'in kaleme aldığı I.-IV. bölümler), daha sonra XIX. ve XX. yüzyıl üniversitelerini (Ch. Charle'ın kaleme aldığı V. ve VI. bölümler) ve eski üniversiteleri inceledik; bu XIX. ve XX. yüzyıl üniversitelerinin belirgin özellikleri hoca ve öğrenci sayısının hızla artması, dünya çapında kurumsal bir gelişme, ulusal özelliklerin patlaması, eğitim ve araştırma bağlamında ülke ve dönemlere göre dengesiz bir işbirliğidir. Aslında çok hızlı bir gelişme göstermiş olması bakımından bağımsız bir kitaba konu olması gereken 1945 sonrası dönem ele alınmamıştır bu çalışmada; sonuç bölümü bugün hâlâ tanıkları ve aktörleri olduğumuz bir tarihin ana hatlarını belirtir.

Çok ciddi kopukluklara rağmen, Batı kültürü tarihinin çok belirleyici bir unsurunu oluşturan üniversitenin tarihi aynı zamanda enetelektüel mirasımızı ve toplumlarımızın işleyişini daha iyi anlamamızı sağlar. Her dönem eski bilgilerin korunmasından ve yeniliklerin özümsenmesinden, yeteneklerin değerlendirilmesinden ve değerlendirme ölçütlerinin değişmesinden doğan ikilemi çözmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, mekânların ve zamanların karşılaştırılması, okuyucunun, belki de tarihsel bakışın sağladığı mesafeli bir eleştiri sayesinde, yüksek öğretimlerin mevcut belirsizlikleri üstünde düşünmeye başlamasını sağlayacaktır.

1500 yılında Avrupa üniversiteleri.
(*A History of the University in Europe*. Cilt 1, Cambridge University Press, 1992).

BİRİNCİ KISIM

ORTAÇAĞ VE ESKİ REJİM ÜNİVERSİTELERİ

I. Bölüm

ORTAÇAĞ'DA ÜNİVERSİTELERİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Giriş bölümünde sözünü ettiğimiz ilk üniversiteler XIII. yüzyıl başında Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Hiçbirinin kesin kuruluş tarihini söylemek mümkün değildir ama Bologna, Paris ve Oxford üniversitelerinin aşağı yukarı aynı tarihlerde kuruldukları söylenebilir. Montpellier Tıp Fakültesi biraz daha sonra kurulmuştur. Bu üniversitelerin, kurumsal yapıları bakımından olsun, sosyal ve entelektüel yapıları bakımından olsun, daha önce benzerleri görülmemiştir. Bununla birlikte, *yoktan* var olmamışlardır kesinlikle. Hatta, çeşitli açılardan bakıldığında, uzun bir tarih döneminin mirasçılarıydı bu üniversiteler.

I. – Uzak Ortaçağ okullarından üniversitelere

Bu okullarda eğitimleri verilen disiplinlerin çoğu, aslında, Kilise Babalarının bilimsel kültürün özgür bir insanın

sahip olduğunu iddia edebileceği en ileri bilgi biçimi gibi gördükleri Hıristiyanlaşmış Antikçağ disiplinleriydi: Özgür sanatlar (gramer, retorik, mantık, aritmetik, müzik, astronomi, geometri) temelini, kutsal bilimini (daha sonra dinbilim olacaktır), en yetkin biçimini oluşturuyordu bu bilimsel kültürün; hukuk ya da tıp gibi daha pratik ama yeterli soyutlamalar gerçekleştirebilecek düzeydeki disiplinler de yer buluyorlardı bu sistem içinde. Uzak Ortaçağ ansiklopedicileri, reformcular, Karolenj ve Otto dönemi (IX.-X. yüzyıllar) pedagogları bu programı çoğu zaman yoksullaştırarak yinelemekten başka bir şey yapmamışlardır neredeyse.

1. XII.yüzyıl okulları. – Antikçağ'dan gelen bu uzun pedagoji geleneği, XI. yüzyılın sonlarında, özellikle İtalya ve Fransa'da canlanmıştır. Okul ağı çok büyük ölçüde genişlemiştir. Manastır okulları kaybolmamıştır ama ikinci planda kalmıştır, o döneme kadar çok mütevazı boyutlarda, hatta yok gibi görünen katedral okullarının sayısı artmıştır. O dönemde, kilise reformunun piskoposluk bünyesinde çeşitli görevlere getirdiği, bilgili ve etkin, yüksek düzeyde din adamları katedral okullarını geliştirmeye çalışmışlar ve ihtiyaç duydukları eğitimli din adamlarını yetiştirmişlerdir; bu okulların yönetimine yetenekli ve gayretli kilise görevlilerini getirmişlerdir. Böylece, XII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, Fransa'nın kuzey yarısındaki –Angers, Orléans, Paris, Chartres, Laon, Reims vb.- Meuse ve Rheinland bölgelerinde bulunan katedrallerin çoğunda sürekli eğitim veren okullar vardı; eğitim düzeyi yüksek olan bu okullarda özgür sanatlar ve kutsal kitap dersleri veriliyordu. Katedral okul-

larına yeni tarikatların bazı manastırlarında kurdukları okullar eklenir. Nihayet, bazı merkezlerde özel okullar denebilecek eğitim kurumları ortaya çıkar. Buralarda ün yapmış özel öğretmenler çalışıyorlar ve kendilerine para vererek kaydolan öğrencileri eğitiyorlardı. Fransa'da bu yöntemle özellikle özgür sanat dersleri verilmiştir. Bu bağlamda, en etkin merkez Paris'ti. Abelardus (1079-1142) hareketin öncülerinden biri olmuştur ama yüzyılın ortalarından başlayarak, özellikle Seine Nehri'nin batısında dilbilgisi ve mantık dersleri veren onlarca hoca vardı. Orléans'ta en önemli disiplin özellikle retorik olmuştur. Bu spontan atılım, uzak Ortaçağ'dan beri, öğretim ve eğitim dünyasında tekelini ilan etmiş olan Kilise'yi endişelendirir ve *licendia docendi* sistemi devreye girer: Özel bile olsa okul açmak için, piskoposluk tarafından her bölgeye verilen "eğitim ve öğretim izni" gerekir bundan böyle. Öte yandan, bu sistem, hocaların çoğunun din adamları statüsünde olması dolayısıyla, daha güçlü bir biçimde dayatmıştır kendini.

Aynı dönemde ve özellikle Akdeniz ülkelerinde kurulan ilk hukuk ve tıp fakülteleri daha bağımsız ve çok daha laiktiler. Burada da, sadece öğrencileriyle özel sözleşmeler yapan hocanın sorumluluğu altında, özerk biçimde çalışan özel okullar söz konusuydu. İlk hukuk okulları XI. yüzyıl sonundan başlayarak Kuzey İtalya'da, özellikle Bologna'da kurulmaya başlamıştır, en eski tıp okullarıysa Güney İtalya'da, Salerna'daki okullardır. XII. yüzyılda bu çeşitli İtalyan okullarından yetişen öğretmenler Alpler'in ötesine geçmeye başlar ve en azından belirli dönemlerde Provence, Languedoc, Katalanya, hatta daha sonra Kuzey Fransa ve İngiltere'de ders verirler.

2. **Bilimlerin yenilenmesi.** – Eğitim ve öğretim dünyasındaki bu yenileşme sadece Batı'daki genel gelişmeyle, kentlerin büyümesiyle, karşılıklı ilişkilerin hızlanmasıyla açıklanamaz. Kilisenin ve belli ölçüde de, özellikle Akdeniz ülkelerinde, laik güçlerin ve yönetici sınıfların özel ve kamusal işlerinin yönetimi için çeşitli bilim disiplinlerinde söz sahibi ve tüm yazı tekniklerini bilen, yetenekli aydınlara gitgide daha fazla başvurma ihtiyacı içinde olmalarına da bağlıdır. Eğitim ve öğretim dünyasında yenilenmeye, okullardan yetişmiş insanların, *magistri*nin çarpıcı bir sosyal gelişmesi de eşlik etmiştir.

Bunların gitgide artan saygınlıklarının nedeni, bilgilerinin eski dönemin bilgilerine göre çok daha zengin ve geçerli olmasıydı. Hiç kuşkusuz, bilimsel kültür alanını tanımlayan disiplinlerin genel manzarasında çok önemli değişiklikler gözlenmemiş, ayrıca bu kültürün taşıyıcısı olan Latince'nin tekelide tartışmaya açılmamıştır. Ayrıca, insanların ulaşabileceği tüm bilgilerin Antikçağ'dan miras kaldığı, çok saygın "otoriteler"in metinlerinden geldiği ve bilimlerdeki tüm gelişmelerin ancak bu metinlerin derinlemesine yorumlanmalarıyla sağlanabileceği düşüncesi de egemen olmuştur. Ne var ki, XII. yüzyıl, bu kullanılabilir otorite birikimini hissedilir derecede artırmış, unutulmuş eski elyazmalarına yeniden değer kazandırmıştır. İtalya'da *corpus juris civilis*, bir başka deyişle VI. yüzyılda Iustinianos tarafından gerçekleştirilen Roma hukukunun derlenmesi "yeniden keşfedilmiş" ve bu da hukuk öğretiminin özel bir konusunu oluşturmuştur. Liberal sanatlar ve tıp alanındaysa, o dönemde İspanya ve Sicilya'da gerçekleştirilen Yunan felsefi ve bilim-

sel metinlerinin (özellikle Aristoteles'in metinleri) ve Yunanca ve Arapça yorumlarının çevirileri eğitim alanına çok çarpıcı zenginlikler getirmiştir.

XII. yüzyılın çok sayıda, etkin ve çok çeşitli okullarından XIII. Yüzyıl üniversitelerine niçin ve nasıl geçilmiştir?

3. İlk üniversitelerin doğuşu. – Bu dönüşüm, büyümenin basit ve olağan sonucu ya da geleneksel yapıların zararına yükselen güçlerin kaçınılmaz zaferi gibi izah edilemez.

Her şeyden önce yeni bir sınıflandırma söz konusudur. Çok sayıda etkin eğitim ve öğretim merkezi XII. yüzyılın ikinci yarısında birdenbire gerilemiştir. Loire'ın kuzeyinde, Chartres, Laon, Reims, Liège vb. katedral okulları yeniden karanlık bir döneme girer. Fransa'nın güneyinde ya da İtalya'da çok farklı kaynaklardan beslendiği sanılan hukuk öğretimi yok olur. Bu gerilemelerin nedenleri sorgulanır. Hocalar kendilerini yenileyememişler midir? Bu kentler yığılan öğrencileri yönlendirme konusunda başarısız mı olmuşlardır? Her şeye rağmen bazı merkezler bu tür gelişmelerin dışında kalabilmiş ve, tersine, hızla büyümeye devam etmişlerdir. Her durumun özel bir incelemeye tabi tutulması gerekir aslında.

Bologna'daki gelişme XII. yüzyılda başlamıştır. 1155'te, Bologna hukuk okulları oldukça önem kazanmıştı ve bu nedenle İmparator Friedrich Barbarossa özelolarak himaye etmiştir (*Habita* yasası) bu okulları. Ama bunlar gene özel ve bağımsız okullardı: her biri hocasının çevresinde örgütlenmiş küçük 'societate'ler. 1190'a doğru kesin dönüşümler gerçekleşmeye başlar. Din bilginlerinin bireysel otoritelerin-

den kurtulmaya başlayan öğrenciler, coğrafi kökenlerine göre, "uluslar" halinde (İngilizler, Almanlar, Provencelılar, Lombardiyalılar, Toscanalılar vb) bir araya gelmeye başlar. Hocalar Komün'e itaat yemini etmeyi kabullenirlerken öğrenciler de kendilerini yerli halkın kötü muamelelerine karşı korumak, iç çatışmalarını çözmek, hocalarıyla sözleşmeler yapmak ve ihtiyaç duydukları eğitim ve öğretim programlarını kendileri belirlemek amacıyla kendi aralarında örgütleniyorlardı. Öğrenci "ulusları" yavaş yavaş "üniversite" grupları halinde bir araya geldiler (İtalyanlar grubu, Yabancılar grubu); her üniversitenin başına bir yıl için seçilen bir rektör getirildi. Komün öğrenci üniversitelerinin kurulmasına karşı çıktı ama papa protestocuları ikna etti ve bu fırsattan yararlanarak Bologna'ya başdiyakoz tarafından verilen *licentia docendi* sistemini getirdi. 1230'a doğru Bologna Üniversitesi en azından medeni hukuk ve kilise hukuku alanında güçlü bir biçimde örgütlenmişti. Bu kurumun bilinen en eski belgeleri 1252 tarihlidir. Ama Komün'ün bu üniversiteyi ve öğrencilerinin ayrıcalıklarını (kira indirimi, vergi muafiyeti) resmen tanıması ancak 1270 tarihinden sonra gerçekleşebilmiştir. Bologna'da aşağı yukarı aynı tarihlerde sanat ve tıp alanında öğretim veren başka bir öğrenci "üniversitesi" kurulur.[1]

Paris'te, 1200'lerde, hocalar, özellikle de özgür sanat dersi veren bağımsız hocalar örgütlenmeye başlar. Daha yüksek disiplinlerin (kilise hukuku ve ilahiyat) hocaları kısa bir gecikmeyle, 1210-1220 yıllarında izler onları. Genel an-

1) M. Bellomo, *Saggio sull'università nell'età del diritto commune*, Catania, Giannotta, 1979.

lamda gelişme hızlı olmuştur. Fransa kralı karşı çıkmamıştır bu gelişmelere. Paris piskoposu ve *licentia docendi* verme yetkisine sahip şansölyesi hareketi engellemeye çalışırlar ve bazı çatışmalar doğurur bu tutumları ama 1215'lerde bir papalık görevlisi yeni *universitas magistrorum et scolarium Parisiensium*'a ilk statülerini verir. Özerkliği güvence altındadır bu kurumun; şansölye yetkilerinin orasından burasından kemirilmiş olduğunu görüyordu ve hocalarının uygun gördüğü öğrencilere hiçbir çıkar gözetmeden lisans dağıtıyordu. Bu özgürlükler ve ayrıcalıklar 1231 tarihli papalık fermanı *Parens scientarium*'la resmen onaylanmıştır.

Oxford Üniversitesi de eskidir; burada ilk hocalar birliği 1200'e doğru kurulur (o kadar önemli olmayan bu kentin bu kadar etkin bir eğitim ve öğretim merkezi olmasının nedenleri bilinemiyor); 1214'te papalık ayrıcalıkları tanınır üniversiteye; kısa süre sonra bu ayrıcalıklar kral tarafından onaylanır ve belirginleştirilir; böylelikle, Oxford, din bilginlerince seçilen bir şansölye tarafından temsil edilen Lincoln Piskoposu'nun uzaktan denetiminde son derece özerk, gerçek bir üniversite olur.

Nihayet, 1130'dan başlayarak, tıp okullarının sürekli gelişiminin izlendiği Montpellier'de, okulların üniversiteye dönüşmesi 1220'de, bir papalık görevlisinin verdiği statüler sayesinde gerçekleşir. Bologna'da olduğu gibi, bu statülerin verilmesinin karşılığı, o döneme kadar esasen laik bir kurum olan kilise denetimini getiren *licentia docenti*'nin kabul edilmesidir.

Nihayet, şunu da belirtelim ki, bu yıllarda, ortaya çıkan bazı çatışmalar ve anlaşmazlıklar (iç ya da dış makamlarla)

sonucu bazı hocalar ve öğrenciler gönüllü olarak terk etmişlerdir bu eğitim ve öğretim ortamını. Böylelikle, bu öğrenci ve hocaların dağılmalarıyla yeni üniversiteler kurulmuştur ancak bunlardan sadece ikisi ayakta kalabilmiştir: 1209 yılında Oxford'tan gelen öğrenci ve hocaların kurduğu Cambridge ve 1222'de Bologna'dan kaçan din bilginleri ve öğrenciler tarafından kurulan Padova.

II. – İlk üniversite kurumları

Bu ilk üniversiteler tek bir modeli benimsememişlerdir. Bu bağlamda, kuruluş aşamasından beri birbirinden çok farklı iki pedagojik ve kurumsal sistem görülür. Avrupa'nın kuzey yarısında (Paris, Oxford) üniversiteler özellikle hoca örgütleri ya da, deyim yerindeyse, okul federasyonlarıydı; en geçerli disiplinler özgür sanatlar ve ilahiyattı ve bu bağlamda kilisenin etkisi de çokgüçlüydü. En azından sanat okullarının öğrencilerinin çoğunluğu gençlerden oluşuyordu. Akdeniz ülkelerinde üniversitelerin özellikle hocaların şu ya da şekilde dışlandığı öğrenci örgütleri olduğunu söylemek gerekir. Burada en önemli disiplin hukuktu, arkasından yaşça daha büyük ve sosyal düzeyleri daha yüksek öğrencilerin rağbet ettiği tıp geliyordu. Burada belli bir kilise denetimi kendisini dayatmış olsa da, kurumun kendisinin oldukça dışındaydı bu denetim.

Bu farklılığın ötesinde, ilk üniversitelerin tümünde görülen bazı ortak özellikler vardır.

1. Üniversite topluluğu. – XIII. yüzyıl başında çok güçlü olan örgüt hareketine ortak aidiyetleriyle dikkat çeken ilk topluluktur üniversiteler. Her yerde hocalar ve/veya öğrenciler resmi bir "üniversite" kurmak amacıyla bir araya gelirler; kendilerine statüler verirler, seçilmiş temsilciler olurlar, yardımlaşmak, halktan ve yerel otoritelerden gelebilecek tehlikelere ve tehditlere karşı kendilerini korumak ve bir araya gelmelerinin nedeni olan eğitim ve öğretim etkinliğini özerk bir uygulama mevzuatına kavuşturmak amacıyla örgütlenirler.

Bu bağlamda, ikinci belirgin özellik üniversitelerin bilinçli bir biçimde dar piskoposluk çerçevesinden çıkarılmasıdır. Güçlü bir papalık himayesi altındaki bu üniversiteler tüm Hıristiyanlık dünyasından öğrenci alabilecek kapasitede olduklarını ilan etmişler ve bu konuda kendi özel etkileri dışında bir sınır tanımamışlardır. Batı ölçeğinde entelektüel bir otorite üstlenmeye talip olmuşlardır.

Özellikle XIII. yüzyılın ilk yıllarında bu yeni kurumsal biçimin gelişmesi nasıl açıklanabilir? Bu bağlamda, kimileri çok uygun ve elverişli genel bir konjonktür üstünde durmuşlardır:[2] kentsel gelişim, özellikle Paris gibi büyük sitelerde örgütlü yaşamı beraberinde getiriyordu; kentlerin, hükümdarların ve kilisenin ortaya çıkan yeni ihtiyaçları okullardan yetişen nitelikli gençlere yeni iş olanakları sağlıyordu ve bunlar kendi formasyonlarının koşullarını kendileri oluşturma eğilimi içine girdiler. Kimileri de, özellikle Paris bağla-

2) Sözgelimi J. Le Goff: *Les intellectuels au Moyen Âge*, Paris, Ed. du Seuil 2. basım, 1985.

mında, entelekücl etkenler üstünde durmayı yeğlediler.[3] Gerçekten de, 1200'lü yıllarda yeni bir Aristoteles çevirileri dalgası görülmüş ve bunlar en saygın Arap yorumcular (İbn Sina, İbn Rüşd) tarafından açıklamalarla desteklenmiştir. Bu metinlerde, XII. yüzyıldaki gibi, sadece mantık yoktu; felsefenin tümü ve o dönemde Batı okullarında görülmeye başlayan Yunan-Arap bilimi ele alınıyordu. Yönetim katlarındaki bu yenilenme birçok aydını büyülüyordu ama kilise çevrelerini de endişelendiriyordu. Dolayısıyla, üniversite mensupları üniversiteyi karakterize eden özerkliği fethetmeyi eğitimde tam bir özgürlük için istiyorlardı.

Bu faktörlerin tümü etkili olmuştur kesinlikle ama, hiç kuşkusuz, eğitimde "profesyonel" gereklilikler konusunda daha güçlü bir bilinçlenme gerekliliğini de eklemek gerekir buna.[4] Üniversite çözümünün hayata geçirilmesinin nedeninin mevcut okullarda ortaya çıkan bazı aksaklıklara çözüm bulmak ve bunlarla ilgili eleştirilere cevap vermek olduğu söylenebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi, bazı okullar gerilemekteydi. Bazıları büyümelerini denetleyemiyorlardı. Geleneksel kilise yönetimleri aşılmıştı. Öğrenci kitlesi kamusal düzen için bir tehlike oluşturuyordu. Çok sayıda hoca arasında açık bir rekabet vardı. Her hoca yöneticilerle alelacele görüşürek kendi zevkine göre ders veriyor, disiplinleri (felsefe ve ilahiyat, medeni hukuk ve kilise hukuku) tehlikeli biçimde birbirine karıştırıyordu. Hocaların biraz anarşi ko-

3) Sözgelimi H. Grundmann, *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter*, 2. basım, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964.

4) S .C. Ferruolo, *The Origins of the University. The Schools of Paris and their Critics, 1100-1215*, Stanford, Stanford University Press, 1985.

kan bu durumu kontrol altına alabilmek için birleştiklerini söylemek mümkündür; bu bağlamda, amaçlarıokulların çoğalmasını engellemek ve herkes için çok açık seçik biçimde belirlenmiş disiplinler hiyerarşisine, zorunlu yasaların sistematik biçimde okunmasına, tehlikeli kitapların yasaklanmasına dayanan ve tutarlı bir sınav ve diploma sistemine dayanan bir öğrenim düzeni getirmektir.

2. **Üniversite ve iktidarlar.** – Dış otoriteler bu yeni düzenleme çabalarını memnuniyetle desteklediler. Destek verenler sadece geleneksel öncelikli tercihlerine bağlı ve üniversite özerkliğine düşman yerel kiliselerin yöneticileri değil, iktidarları ellerinde bulunduran ve bu dönemde müdahale kapasitelerini her alana yaymak isteyen yüksek otoritelerdi. İngiltere'de kral çok önemli bir rol oynamıştır; Fransa'da üniversite en azından kralın hoşgörülü karışmama ilkesinden yararlanmıştır. Ama özellikle XIII. yüzyılın ilk yarısında ünlü ilahiyatçılar ve kilise hukukçuları tarafından temsil edilen papalık büyük destek vermiştir bu harekete. Açıkça kurumsal ve entelektüel modernite yanlısı bir tutum içinde olan bu kurum her yerde üniversite özerkliğinin güvencesi olmuştur; dolayısıyla, üniversiteleri tüm Hıristiyanlığa yayılmış, kendi tanımladığı amaçları gerçekleştirmeye çalışan bir tür öğretisel otorite gibi görüyordu. Bu nedenle, kurumun kendisinin doğuşuyla birlikte ilk üniversite özerkliğinin sınırı çizilmiş oluyordu.

3. **İlk çatışmalar.** – 1230'a doğru çok fazla üniversite yoktu henüz ama mevcut üniversiteler saygın kurumlardı

ve bu ilk üniversiteler günümüze kadar en ünlü üniversiteler olma özelliklerini korumuşlardır. Kuruldukları dönemde çok basit bir yapıya sahip olan bu üniversitelerin yapıları daha sonra gitgide karmaşıklaşmıştır ve bunların çoğunun tam bir statüye kavuşmaları ancak XIV. yüzyıl başında mümkün olabilmiştir.

Sözgelimi, Paris'te 1250 yılından sonra örgütlü fakülteler ortaya çıkmaya başlar: Sanatlar hazırlık fakültesi, tıp, kilise hukuku (çok fazla din dışı bulunan medeni hukuk 1219'da yasaklanmıştır) ve ilahiyat yüksek fakülteleri: Yüksek fakülteler bir dekan tarafından yönetiliyordu. En kalabalık fakülte olan sanatlar fakültesinde hocalar ve öğrenciler coğrafi kökenlerine göre dört "ulus" halinde (Fransa, Normandiya, Picardie, İngiltere) bir araya gelirler; 1245'e doğru seçilmiş bir rektör tarafından yönetilmeye başlar bu fakülte; hatta bu rektör bütün üniversitenin başkanı gibi dayatır kendisini ama görev süresinin kısa olması (üç ay), ulusların ve fakültelerin genel meclislerinin kendi yetkilerini korumaları onun yetkilerini kısıtlar. Nihayet, başlangıçta amaçları sadece yoksul öğrencileri barındırmak olan kolejler kurulmaya başlar: Sözgelimi Sorbonne Koleji (1257).

Üniversitenin çatışmaların ve bunalımların pek fazla dışında kaldığı söylenemez. Kilise otoriteleri ve yerel laik otoriteler yavaş yavaş özerkliğini tanımaya başlamıştır ancak kent halkıyla çatışmalar eksik olmaz. Papalık da üniversitenin işlerine çok sık müdahale eder. Genel hoşgörüsü, üyelerine sağladığı kolektif ve bireysel destekler (kilisede kalma zorunluğu getirmeden kilise ayrıcalıkları tanınması), tutucu bir eğitim verilmesini denetlemekten alıkoymuyordu papalık

makamını. Üstelik, 1217'lerde üniversitelere, özellikle Paris üniversitesine sapkınlara karşı mücadele ve kent içinde vaaz vermekle görevlendirdiği yeni Dominiken ve Fransisken dilenci tarikatlarını kabul etme zorunluğunu getirir.

Önce iyi karşılanan dilenci tarikatı mensupları kendi hocalarına ve kendi okullarına kavuştuktan sonra laik kolejlerle ters düşmeye başlarlar. Eğitimlerinin kalitesi –Aquinolu Tommasso'yu düşünelim– kıskançlıklara yol açıyordu; üstelik, üniversite özerkliğine kesinlikle saygılı değildiler ve sadece kendi üstlerine ve papaya itaat ediyorlardı. Ama bunların uzaklaştırılması kararı verildiğinde (1250-1256) çok geç kalınmıştı ve papanın desteklediği tarikatlar kahramanca direndiler: çatışma birçok kez Paris ve Oxford'a da sıçramıştır ama olaylar her seferinde dilencilerin lehine gelişmiştir. Sonuç olarak, bunların üniversite özerkliğine gerçekten zararlı olduğunu söylemek mümkün değildir.

III. – XIV. ve XV. yüzyıllardaki gelişme

XIV. ve XV. yüzyıllar Ortaçağ üniversiteleri tarihinde yeni bir evredir. İki belirgin özellik söz konusudur bu bağlamda.

1. Yeni oluşumlar. – Her şeyden önce kurumun kendisinin başarısı. Bu dönemde sürekli yeni üniversiteler kurulmuş ve bütün ülkeler üniversiteye kavuşmuştur yavaş yavaş. Bu yeni üniversiteler, ilk üniversitelere oranla, prens ya da kent olsun, siyasal otoriteler tarafından daha kararlı

bir biçimde desteklenmiş ve papanın onayını almıştır. Buna karşılık, eski okul geleneğinin sürmesi ve hocaların toplu iradesi başarıya yardımcı olsa da, Bologna, Paris ya da Oxford'daki gibi birincil derecede önemli işlevler olarak kabul edilemez bunlar.

"Yasal olarak kurulmuş" ilk üniversiteler 1220-1230 yıllarında ortaya çıkmıştır. İmparator II. Friedrich tarafından 1224'te Nopoli'de kurulan üniversitenin özerkliği o kadar kısıtlıydı ki buna *studium* demek pek mümkün görülmemiştir bazılarınca. Aynı şekilde, Albililer'e karşı düzenlenen Haçlı Seferi'nden (1229) sonra, Toulouse'taki okullar ancak 1233 ve 1245'te papalık ayrıcalıklarının tanınmasının ardından gerçek üniversiteye dönüşmüştür; bu üniversite ancak 1270'ten sonra gerçek üniversite hüviyetini kazanabilmiştir. XIII. yüzyılda "resmi üniversiteler" bağlamında ayrıcalıklı bölge İber Yarımadası olmuştur. Burada, çeşitli krallıkların (Leon, Kastilya, Portekiz, Aragon) hükümdarları bu alanda öncülük ederek Salamanca (1218), Valladolid (XIII. yüzyıl sonu), Lizbon (1290) ve Lerida'da (1300) üniversiteler kurdular; papalık onayı daha sonra gerçekleşmiştir.

1300 yılında Avrupa'da sadece on iki ya da on üç faal üniversite vardı. 1378'e kadar pek hızlı gelişmemiştir üniversite kurma ritmi. Daha çok Güney Fransa'da yoğunlaşmıştır bu etkinlikler ve özellikle İtalya'daki üniversitelerde basit dilbilgisi ve hukuk okulları kurmak isteyenler başaramamışlardır bu işi. Bu dönemde yaklaşık yirmi kurum vardı ve bunların sadece yarısı kalıcı bir başarı gösterebilmiştir: Orléans (1306) ve Angers'de (1337) XIII. yüzyıldan beri faaliyet gösteren hukuk okullarının üniversitelere dönüşme-

si, Avignon (1303), Perugia (1308), Pavia (1361) üniversitelerinin kurulması. Bu arada, tam anlamıyla başarısız oldukları söylenemeyecek başka kurumlar ortaya çıkar: Cahors (1332), Floransa (1349), Perpignan (1350), Siena (1357) vb. Bu dönemde göze çarpan en özgün olgu Cermen dünyasında ve Orta Avrupa'da ilk üniversitelerin ortaya çıkmasıdır; 1347'de, İmparator IV. Karl, başkenti Prag'da açmıştır bu üniversitelerden birini; başlangıç dönemi zor olmuştur; komşu hükümdarların rekabet amacıylaKrakov (1364), Viyana (1365) vePecs'te (1367) kurdukları üniversiteler daha büyük zorluklarla karşılaşmışlardır; nispeten arkaik bir yapıya sahip olan bu toplumlarda koşullar üniversite kurumunun atılım yapmasına uygun değildi henüz.

Büyük bölünmeyle (1378-1417) birlikte her şey değişir. Avrupa'yı karşıt iki egemenlik alanına ayıran bir bunalım olan bu dinsel ayrılık devletlerin ve ulusal kiliselerin yükselişini hızlandırır. 1378 yılında gerçek anlamda etkin olan üniversite sayısı otuzu bulmuyordu; 1500 yılında iki katından daha fazla olmuştur bu sayı (altmış iki, ayrıca beş ya da altı tartışmalı kurum). Bu gelişmeden özellikle üç ülke yararlanmıştır: eski kurumlara sekiz taşra kurumunun (Aix-en-Provence, Poitiers, Caen, Bourges vb.) eklendiği Fransa, İspanya (1450'den sonra beş kurum) ve özellikle de çoğu 1378-1500 arasında kurulan ve çok etkin olan on iki üniversitesiyle (Erfurt, Köln, Heidelberg, Leipzig, Freiburg, Basel, Tübingen vb.) Almanya bu bağlamda en yoğun ağa sahip ülkeler olmuştur. Nihayet, şunu da belirtmemiz gerekir ki, o döneme kadar Avrupa'nın büyük kültür ve siyaset merkezlerine göre ikinci planda kalan ülkeler üniversite kurumunu

modernleşme işareti olarak kabul etmişlerdir: İskoçya (1411'de Saint Andrews, 1451'de Glasgow, 1495'te Aberdeen), İskandinavya (1475'te Kopenhag, 1477'de Uppsala), Polonya (1397'de Krakov Üniversitesi'nin yeniden kurulması).

Bu kurumların yanında, eski üniversitelerde kurulan ve o döneme kadar var olmayan yeni fakültelerden (özellikle ilahiyat fükültesi), özellikle Paris, Oxford ve Cambridge'de sayıları artan kolejlerden söz etmek gerekir; bu kurumlardan bazıları gerçek anlamda üniversite okullarına karşı bazı eğitimleri üstlenirler. Kolejler genel olarak zengin hayırseverler, din adamları, prensler ya da kraliyet ilerigelenleri tarafından kurulmuştur.

2. Devletin rolünün artması. – Siyasal iktidarların üniversiteyle ilgilenmesi dönemin başka bir belirgin özelliğini gösterir. Üniversiteler bir yandan resmi kilise kurumları olma özelliklerini korurken, bir yandan da bu kurumlardan hem bilgili ve kültürlü insanlar hem de sürekli gelişen yönetimin ihtiyaç duyduğu yetenekli hukukçular yetiştirmelerini bekleyen, ayrıca modern devletin doğuşuna eşlik eden ulusal ve monarşik ideolojinin gelişmesine katkıda bulunmalarını isteyen kentlerin ve devletlerin daha fazla denetimi altında kalmaya başlarlar. Dolayısıyla, siyasal denetim farklı biçimler altında (özgürlüklerin ve ayrıcalıkların kısıtlanması, hoca atamalarına ve öğrenci kayıtlarına müdahale, çeşitli baskılar) çöker üniversitelerin üstüne. Buna karşılık, şunu da teslim etmek gerekir ki, üniversite camiası, kraliyetin normal düzenine dahil olarak hem birtakım mali imtiyaz-

lar (hocaların maaşları) hem de çok iyi kariyer vaatleri elde etmiştir. Paris Üniversitesi gibi eski üniversiteler eski özerkliklerinin ellerinden gitmesine karşı direnirler. Ne var ki, iktisadi zorluklar, üniversitelerin kendi beceriksizlikleri, siyasal etkinliğin ve devlet hizmetinin dayanılmaz çekiciliği bu direnişi ortadan kaldırır. Genellikle tümü yerel bir prensliğe bağlı olan yeni üniversitelere gelince, onların ne evrensellik ne de mümkün olmayan bir bağımsızlık iddiaları vardı; hükümdarın kendilerine tanıdığıimziyazlar karşılığında, verilen rollere razı oldular hiç güçlük çıkarmadan: Geleneksel bir eğitim vermek, geleceğin yerel elitlerini yetiştirmek, yürürlükteki sosyal ve siyasal düzene katkıda bulunmak. Terminoloji ve kurumlar arasında kesin bir benzerlik olmasına rağmen (yeni üniversiteler çoğu zaman eski statüleri, Avrupa'nın kuzeyinde Paris statüsünü, güneyinde Bologna statüsünü elde ediyordu), üniversiteler, XV. yüzyıl sonunda, üç yüzyıl önceki kuruluş dönemlerine göre çok farklı kurumlar olmuşlardı.

3. Öğrenci toplulukları. – Ortaçağ toplumlarında üniversitelerin, bu dönemin öğrenci topluluklarının yerini ve rolünü daha iyi değerlendirmek için ne söylenebilir? Özellikle XIV. yüzyıl sonu öncesi kaynaklar yeterli değildir. En azından, yaklaşık bazı niteliksel analiz olanakları veren belgeler (üniversitelerin papalık nezdindeki taleplerinin rolleri, en azından Almanya'daki matrikül kayıtları) ancak bu dönemden sonra ortaya çıkmıştır.

Öğrenci sayısına gelince, büyük ve küçük üniversiteler arasında farklılıklar mevcuttu.

1400'e doğru, zorlukların eksik olmadığı yıllarda, Paris'te kesinlikle yaklaşık 4000 öğrenci (dörtte üçü sanat öğrenimi gören) vardı.[5] Bologna'da bu rakam 2000-3000 arasındadır.[6] Başka yerlerde, sözgelimi Toulouse, Avignon, Oxford ya da Prag'da, en parlak dönemlerde yaklaşık 1500-2000 öğrenci olmuştur.[7] Ne var ki, daha sonra, öğrenci sayısı sadece birkaç yüze, hatta Fransa'daki Cahors gibi çok ikinci plandaki üniversitelerde bunun da altına düşmüştür.

Genel bir gelişmeden söz edilebilir mi? Bazı üniversiteler, XIV. yüzyılın ilk yarısında, 1348 vebasından önce, belki en yüksek rakamlara ulaşmışlar, daha sonra da genel bir demografi krizinden çok kendilerinden kaynaklanan bir atalet ya da yeni kurumların rekabeti yüzünden bir durgunluk dönemine girmişler ya da çok yavaş bir gelişme göstermişlerdir. Gerçekten de, bu yeni kurumlardan bazılarının düzeyleri oldukça düşük kalmışsa da konumları ve donanımları güçlü olan bazıları çarpıcı gelişmeler kaydetmişlerdir.

Fransa'da Parisli hocalar XV. yüzyılda Caen ve Bourges rekabeti dolayısıyla sıkıntıya düşmüşlerdir. Aynı dönemde, İngiltere'de, Cambridge, yaklaşık 1300 öğrencisiyle, daha

5) J. Favier, *Paris au XVe siècle. 1380-1500 (Nouvelle histoire de Paris)*, Paris, Hachette, 1974, s. 68-73.

6) A. I. Pini, *Discere turba volens*. Studenti e vita studentesca a Bologna dalle origini alla metà del Trecento, G. P. Brizzi ve A. I. Pini (yay. haz.) içinde. *Studenti e università degli studenti dal XII al XIX secolo* (Studi e memorie per la storia dell'università di Bologna, n.s., VII). Bologna, Istituto per la storia dell'università, 1988, s. 45-136.

7) T. H. Aston, Oxford's Medieval Alumni, *Past and Present*, 74, 1977, s. 3-40 ve T. H. Aston, G. D. Duncan, T. A. R. Evans, The medieval Alumni of the University of Cambridge, *Past and Present*, 86, 1980, s. 9-86.

eski bir üniversite olan ve 1700 öğrencisi bulunan Oxford'a yaklaşır. Yine de, en güçlü dinamizmi gösteren üniversiteler Louvain'le (1425'te kurulan) birlikte yeni Alman üniversiteleridir; 1385-1500 arasında yıllık kayıt sayısı beş ya da altı kat artmıştır ve bu dönemde Alman üniversitelerine devam eden öğrenci sayısı yaklaşık 250.000'dir.[8] Fransa'da, 1378-1403 arasında, üniversiteler papaya iki kez önemli talepler sunmuşlardır ve bu taleplerden birinde 4788 kişinin, öbüründe de 4478 kişinin adı yer almıştır; bu belgelerdeki boşluklar ve Paris sanatlar fakültesinin gerektiği gibi temsil edilmemiş olması dikkate alındığında öğrenci sayısının 5500- 6500 olduğu söylenebilir.[9]

İmparatorluğa damgasını vuran bu olgu, hiç kuşkusuz, genelleşmiştir. "Dönemin elverişsiz koşulları"na rağmen, güçlü bir toplumsal talep sayesinde, her yanda öğrenci sayısı mevcut durumunu korumuş ve hatta XV. yüzyılın son onyıllarında artmaya başlamıştır bu sayı.

4. Coğrafi ve toplumsal hareketlilik. – Hoca ve öğrenci ad listelerinin incelenmesi iki farklı noktayı da aydınlatır:

1 / Ortaçağ üniversitelerinin öğrencileri ve hocaları çok hareketliydi çünkü kuramsal olarak insanların serbest dola-

8) R. C. Schwinges, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des alten Reiches*, Stuttgart, F. Steiner, 1986.

9) J. Verger, Le recrutement géographique des universités françaises au début du XVe siècle d'après les suppliques de 1403, *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, Ecole Française de Rome tarafından yayımlanmıştır, 82, 1970, s. 855-902.

şımını ve diplomaların evrensel geçerliliğini engelleyen hiçbir sınır yoktu. Bununla birlikte, uygulamada bu hareketlilik çok fazla önemsenmemelidir. Büyük üniversiteler (Paris, Bologna) yararlanıyordu bu anlayıştan ve bu üniversitelerde de uzak bölgelerden gelen öğrenci sayısı azdı. Bologna'da Alpler'in öte yakasından gelen öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının ancak dörtte biriydi. Ortaçağ'ın sonunda, ulusal ya da bölgesel üniversitelerin çoğalması, hümanizma hareketi dolayısıyla saygınlığı artan ve üniversiteleri de bu saygınlıktan payını alan İtalya'ya öğrenci akını gibi oldukça önemli akımlar direnmiş, hatta gelişmiş olsalar da, bu hareketliliği daha da yavaşlatmışlardır.

Gerçekten de, tüm Ortaçağ boyunca en önemli göç akını İmparatorluk ve Orta Avrupa ülkeleri öğrencilerinin İtalya ve Fransa'ya doğru akını olmuştur. Buna karşılık, İngilizler özellikle Oxford ve Cambridge'e gidiyorlar, Fransızlar ve İberliler de kendi aralarında öğrenci değiştokuşu yapıyorlardı; İtalyanlar, tarikatları tarafından davet edilen bazı dindarlar dışında, öğrenim için Alpler'in kuzeyine hiç geçmiyorlardı neredeyse.[10]

2 / Saptanması daha zor olan bir olgu da öğrencilerin sosyal kökenidir. Bazı istisnalar dışında, Ortaçağ üniversitelerinde asla soylu çevrelerden çok fazla öğrenci bulunmamıştır; çoğu zaman yüzde 5, bazı istisnai durumlarda da –en iyi olasılıkla– yüzde 10-15. Bu dönemde, üniversite eğitimi, bu sosyal grubun tercih ettiği bir kültür ve kariyer tipi vermiyordu henüz.

10) J. Verger. La mobilité étudiante au Moyen Âge, *Histoire de l'éducation*, 50, 1991, s. 65-90.

Ayrıca, bu öğretimin maliyeti ve süresi de halkın büyük bölümünün bu çevrenin dışında kalmasının başka bir nedeniydi. "Yoksul öğrenciler" –bu ifadenin sosyal anlamı da belirsizdir– her zaman azınlıktaydı. Sözgelimi XV. yüzyıl Alman sanat fakültelerinin öğrenci sayısının yüzde 20'sini oluşturabiliyorlardı ancak.

Dolayısıyla, öğrencilerin ve diplomalıların büyük bölümünün kökenlerinin özellikle kentli "orta sınıflar" (noter, tüccar, varlıklı zanaatkârlar) olduğunu söylemek mümkündür. Bu insanlar zaten hali vakti yerinde ve yaşamlarını sürdürecek olanaklara sahiptiler ancak öğrenim de kendileri için bir sosyal ilerleme yoluydu ve aldıkları diplomalar onlara her zaman yüksek gelirler getirmese de en azından daha güvenli ve daha saygın görevlerin yolunu açıyordu: XV. yüzyılda, özellikle Fransa ve İngiltere'de, yüksek din adamları sınıfının önemli bir yüzdesini diplomalılar oluşturuyordu; diplomalılar ayrıca özel sektörde (tıp) çalışıyorlar, prenslerin, hükümdarların hizmetinde önemli görevlere getiriliyorlar, adalet hizmeti veriyorlardı ve böylelikle belli bir süre içinde soylu sınıfa dahil oluyorlardı; ayrıca, bu dönemde kolej ve kürsü yönetim görevlerinin artması da kimileri için eğitim kariyeri olanağı sağlıyordu. Ortaçağ'ın sonunda, öğrenim görme bazı kraliyet, hukukçu ve hekim aileleleri çevresinde rağbet gören bir uğraş haline gelmiştir.

II. Bölüm

ÜNİVERSİTELER VE ORTAÇAĞ KÜLTÜRÜ

Uzun süre düşünceler ve öğretiler tarihiyle neredeyse özdeşleştirilmiş olan Ortaçağ üniversiteler tarihi daha sonra tamamen ayrılmıştır bu alandan. Meşru bir tepkiyle, ilgi, üniversitelerin "dış tarihi"ne yönelmiştir: Öğrenci kaydetme, öğrenci sayısı, kurumları, toplum ve siyasal iktidarlarla ilişkileri. Eğitimin açık işlevsizlikleri (statülere saygı göstermeme) bahane edilerek içeriğine çok fazla önem vermeme eğilimi güçlenmiştir. Her durumda, hocaların ve öğrencilerin büyük bölümünün donmuş kalmış bilgileri yineleyip durdukları, bunları zenginleştirme ve yenileme konusunda hiçbir çaba harcamadıkları düşüncesi ağır basmıştır.

Bugün bu radikal bakış açısı da terk edilmiştir. Hiç kuşkusuz, statü bağlamında, çoğu zaman yanlış uygulamalar olduğu, programların eksik öğrenildiği, zorunlu öğretim sürelerine uyulmadığı, hatta çoğu zaman uydurma sınavlar yapıldığı kabul ediliyor: İhmalkârlık ve sahtekârlık çok bü-

yük zararlar veriyordu bu ortama. Ortaçağ sonunda, özellikle küçük üniversitelerde belki daha da artan bu düzensizlik ve başıboşluk, hiç kuşkusuz, birçok öğretim dalındaki yeknesaklık ve tekrarcılıkla izah edilir. Kısa sürede ve mümkün olan en az harcamayı yaparak diploma sahibi olmak birçok öğrencinin açıkça itiraf ettiği amacıydı.

Daha geniş bir açıdan bakıldığında, uzmanlık eğitimi görenler için bile öğretimin sosyal yararı ilkesi göz ardı edilmiyordu. Bu üniversitelerde öğretilen disiplinler bugün bize çok teorik görünse de, Ortaçağ hocalarında, eğitim ve öğretimin kendi içinde bir amaç olmadığı inancı hâkimdi; bu anlayışa göre, bilgiye sahip olanlar bu bilgilerden hem kişisel olarak yararlanmalıydılar hem de yetenek ve kapasitelerini toplumsal açıdan meşru amaçların hizmetine vermeliydiler. Bazı istisnalar dışında bilgiden bencilce yararlanma düşüncesini dışlıyordu bu anlayış: Tanrının bir bağışı olan bilgi Hıristiyan toplumunun dirlik ve düzenine ve insanların selametine hizmet etmeliydi.

Bununla birlikte, bu düşünceler üniversitelerde öğretilen disiplinleri ve bu çevrede ortaya çıkan öğretileri inceleyen tarihçiyi yolundan çevirmemelidir. En azından büyük merkezlerde (Paris, Oxford, Bologna, Padova, Montpellier) Batı kültürünü geliştiren yeni entelektüel teoriler ve pratikler üretilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Uzun süre ihmal edilen modern düşüncenin Ortaçağ'daki temelleri bugün hak ettiği yeri almıştır. Bu dönemin hocaları dayandıkları "otoriteler"den büyük saygı görüyorlardı ve, öte yandan, gelişmenin unsurları olduklarının açık seçik bilincindeydiler: "Biz, devlerin omuzlarına tünemiş olanlar, uzağı onlardan daha

iyi görüyoruz," diyordu XII. yüzyılda Rahip Bernard de Chartres.

Ayrıca, Ortaçağ üniversitelerinin gerçek anlamda kültürel getirisi de bazı büyük hocaların yenilikçi öğretileriyle kısıtlı kalmamıştır. Bu üniversitelere biraz düzenli bir biçimde davam edenler en azından çok sağlam bir "temel kültür" edinmişler, sağlam bir mantık yürütmeyi, metinleri ve de genel kavramları titizce analiz etme, tutarlı bir dünya görüşünün (daha sonra göreceğimiz gibi, büyük ölçüde Aristotelesçi) unsurlarına şahip olabilme sanatını öğrenmişlerdir. Bu "temel kültür"ün ağırlığı, XII. ve XIII. yüzyıllardan sonra Ortaçağ toplumlarında daha fazla hissettirmiştir kendini, çünkü yayılan halkalar halinde üniversite görevlilerinin oluşturduğu sınırlı topluluğu aşmıştır. Öncelikle, belirlenmeleri, saptanmaları zor olan ama çoğunluğu oluşturan ve üniversiteden diploma almadan ayrılanları ele alalım; bunların kariyerleri oldukça mütevazıydı hiç kuşkusuz ama eksik de olsa belli bir formasyondan bir şeyler kalıyordu kendilerine. İkinci olarak da, tüm diplomalıların sosyal etkinliklerini düşünelim: İlahiyat hocasının vaazları, yargıç ya da avukat olan hukukçunun kararları ve düşünceleri, hekimin muayeneleri, küçük bir Latin okulunun yöneticiliğine getirilen hocanın dersleri, sonunda çok geniş bir topluluğa (özellikle kentte) üniversite öğretilerinden ve entelektüel pratiklerinden bazılarını yansıtıyordu. Öğrenim aracılığıyla kazanılan yetenek (doğuştan gelen ya da deneyimle kazanılan yeteneklerle rekabet etmek zorunda kalsa da) tanınmış oluyordu böylece. J. Le Goff'un dediği gibi, Ortaçağ okulları ve üniversiteleri Batı'da sosyal bir "entelektüel" figürü doğurmuştur.

I. – Bilgi sistemleri ve fakülte hiyerarşisi

Üniversitelerde öğretilen disiplinlerin listesi XIII. yüzyılda belirlenmiştir. Aslında, birçok üniversitede sadece birkaç disiplinin programı uygulanıyordu (Orléans hukuk öğretimiyle sınırlıydı, ilahiyat öğrenimi uzun süre Paris, Oxford ve Cambridge vb. ile sınırlı kalacaktır) ve XIV. yüzyıl sonunda her üniversitede geleneksel dört fakülte (sanatlar, tıp, hukuk, ilahiyat) bulunmasının zorunluolduğu düşüncesi ortaya çıktığında bile genellikle kâğıt üstünde kalacaktır bu düşünce.

Üniversiter disiplinler listesi, kilise babaları, daha sonra da XII. yüzyıl yazarları tarafından benimsenen, Antikçağ döneminde geliştirilmiş bilgi sınıflandırmalarını yansıttığı iddiasındaydı. Böylece, tüm bilim kültür alanını kapsadığını ve sadece el emeğini ve maddi yararı vuran ikili bir küçümsemenin kurbanı "mekanik sanatlar"la "kazanç getiren bilimler"i dışladığı iddiasındaydı. Bununla birlikte, uygulamada, aslında karmaşık ve kimi zaman da çelişkili bu teorik sınıflandırmalar, açılış derslerinde düzenli biçimde açıklansalar da, üniversite eğitimleri yapısına denk düşmüyorlardı tam anlamıyla.[1] Bununla birlikte, bu bağlamda bazı temel çizgileri belirlemişlerdir.

Gerçek anlamda yüksek öğretime hazırlayan hazırlık disiplinlerinin olduğunu bunlardan öğreniyoruz özellikle. Bu disiplinler eski "özgür sanatlar" sınıfı içinde ele alınıyordu.

1) G. Dahan, Les classifications du savoir aux XIIe et XIIIe siècles, *L'enseignement philosophique*, 40/4, 1990, s. 5-27.

Trivium'da üç sanat, sözcükler ve işaretler sanatı (dilbilgisi, retorik, diyalektik) ve *Quadrivium*'da dört sanat, nesneler ve sayılar sanatı (aritmetik, müzik, astronomi, geometri) vardı; dolayısıyla, "sanatlar fakültesi"nden, hazırlık bilgileri ve genel bilgiler veren fakülteden söz etme alışkanlığı egemen olmuştur. Uygulamada sanat fakülteleri tek bir modele göre düzenlenmemişlerdir. Pek fazla gelişme gösteremedikleri Akdeniz ülkelerinde, çok yaygın olan hukuk öğretimine iyi bir hazırlık eğitimi veren dilbilgisi ve retorik temel disiplinler olmuştur. Ama Paris ya da Oxford'dadilbilgisine (yani Latince'ye) başlangıç kısmen üniversite öncesi eğitime bırakılmıştır ve sanat eğitiminin temeli özellikle *Organon*'dan, yani bazı eski ya da modern yorumlarla tamamlanan Aristoteles'in mantık çalışmalarının tümünden öğrenilen diyalektik olmuştur. XIII. yüzyıl diyalektik derslerine gerçekanlamda felsefe eğitimini eklemiştir; bu eğitim de Aristoteles'e dayanıyordu: İbn Sina ve İbn Rüşd tarafından yorumlanan Aristoteles *Fiziği*, *Metafiziği* ve *Etiği*. Önce çekimser kalan yöneticiler yüzyılın ortasında (1253-1255 Paris statüleri) sanatlar fakültesinin gerçek anlamda felsefe fakültesine dönüşmesini desteklediler.

Bununla birlikte, sorunlar bitmedi çünkü bu eğitim ve öğretim dallarının atılım yapmalarına rağmen özerk olmadıkları genel olarak kabul gören bir düşünceydi; yüksek disiplinlere basit hazırlık aşamalarıydı bunlar ve bu disiplinlerin gerekliliklerine tabi olmalıydılar. En azından Paris, Oxford ve Cambridge'de görüldüğü şekliyle en yüksek disiplin kutsal bilimdi.

Bu kutsal bilim ikili bir biçime bürünmekteydi çünkü uzak Ortaçağ'dan beri uygulanan kutsal kitap yorumuna gerçek anlamda ilahiyat eklenmiştir. XII. yüzyılda "hikmetler"in

(dogmatik formülasyonlar) yorumlanmaya başlamasıyla ve diyalektik kurallarına göre tartışılan "sorular"la gelişen ilahiyat, XIII. yüzyılda, özellikle Aristoteles felsefesinin etkisiyle tam anlamıyla özerk bir dal haline gelmiştir. Bu konumuyla, Kilise otoritesine sürekli boyun eğerek ve Vahyin gizemine saygı duyarak, olabildiğince rasyonel bir tavır içinde, insanın Tanrı'yı, Yaradılışı, kendi doğasını ve amaçlarını tanıyabilmesi için tüm olanaklarını değerlendirmeye girişen gerçek bir Hıristiyan felsefesi oluşturma çabası içinde olmuştur.

Felsefe-ilahiyat eklemlenmesi bitmek bilmez tartışmaların kaynağı olmuşsa da, öteki iki disiplin, eski bilgi sınıflandırmalarının neredeyse hiç tanımadığı hukuk ve tıp, XIII. yüzyıldan itibaren üniversitelerin çoğuna kabul ettirmişlerdir kendilerini. Bu dalların çekiciliği açık ve kesin sosyal yararlarından ve parlak kariyerler kazandırmalarından gelmiyordu sadece. Bu disiplinler, ilahiyatın üstünlüğünü ve önceliğini kabul etmekle birlikte, kendi entelektüel onurlarını ve ağırbaşlılıklarını ve de etik boyutlarını da kabul ettirmeyi bilmişlerdir; sonuç olarak, Kilise'nin, bunların dine yabancı ve kazanca yönelik özelliklerine karşı kuşkucu tavrı ortadan kalkmıştır (bununla birlikte, medeni hukuk yasaklanmıştır Paris'te).

Hukuk öğretimi öncelikle medeni hukuk, bir başka deyişle, XII. yüzyılda Bologna'da "yeniden keşfedilen" *corpus juris civilis*'ti. Bu hukukun Ortaçağ toplumlarında doğrudan uygulama alanı yoktu ancak gücünü Romalı kökenlerinden ve önemli hukuk ilkelerinden alıyordu; eski barbar ya da feodal geleneklerinin yerine, haklıyı haksızdan, doğruyu yanlıştan ayırabilmek ve –özel olsun, kamusal olsun– tüm sosyal yaşamı düzenleyebilmek için bu hukuk ilkelerine başvuruluyordu.

Medeni hukuka XII. yüzyılda Gratianus'un (Graziano) derlemesine (*Concordia Discordantium Canonum*, 1140-1150) ve XIV. yüzyıl başına kadar yayımlanan papalık kararlarına dayanan kilise hukuku eklenmiştir. Gene Roma hukukundan gelen kilise hukuku, kilise kurumunun güçlendirilmesinin ve papalığın önceliğinin tanınmasının temel aracı olmuştur. Bazı ilahiyatçıların çekincelerine rağmen, kilise hukuku bilginleri bizzat papalar tarafından Kilise'nin "göğünde parlayan yıldızlar" olarak selamlanmışlardır.

Hukuk oldukça özerk bir biçimde kendini kabul ettirdiyse de (birçok hukukçu sanatlar fakültesindeki eğitim ve öğretim programlarına pek sıcak bakmıyordu), tıp, tersine, basit deneycilikten uzaklaşabilmek için Aristotelesçi doğal felsefeyle ilişkilere (Güney İtalya ya da İspanya'da çevrilen Yunanca, Galce ve Arapça Razi, İbn Sina, İbn Rüşd tıp kitaplarıyla tamamlanmış) önem veriyordu; böylelikle, rasyonel bir disiplin olarak doğalcı eğilimi bilgece bir Hıristiyan deontolojisi içinde yer alan insanı tanımaya yöneliyordu. Gerçekten, etkin olan tıp fakülteleri çok azdı (Montpellier, Bologna, Padova, Paris) ve halkın büyük çoğunluğu formasyonlarını fakülte (mesleki etkinlikleri fakülteler tarafından denetlense de) dışında tamamlamış basit pratisyenlere (cerrahlar, berberler) başvuruyordu.

II. – Skolastik yöntem

Ortaçağ üniversitelerinin eğitim yöntemleri eski okul yöntemlerine çok şey borçluydular. Ama o döneme kadar

bilinmeyen bir kesinlik kazanmışlardı; bununla birlikte, hümanistlerin haksızlık ederek ifşa ettikleri çok katı ve donmuş bir çerçeve içinde kalmış değillerdi. Hem üniversiter statülere hem de doğrudan doğruya eğitim deneylerinden gelen yapıtlara dayanarak belli başlı özellikleri çıkarılabilir bu eğitimin.

1. Temel ve yönlendirici metinler. – Bütün disiplinlerdeki eğitim, bütün bilgilerin olmasa da en azından daha sonraki tüm bilgilerin dayanacağı genel ilkeleri içeren bu sınırlı sayıdaki metne dayanıyordu.

Dilbilgisinde Priscianus (500'e doğru), mantık ve felsefede Aristoteles, ilahiyatta Kutsal Kitap, hukukta iki *Corpus* (*juris civilis* ve *juris canonici*), tıpta daha türdeş bir bütün (Hippokrates ve Galianus'un metinleri, Arap metinleri) bu temel metinleri oluşturuyordu. Bunların yanında, ayrıca, "modern" metinler, yani XII. ve XIII. yüzyılların üstadları (sözgelimi ilahiyatta 1150'ye doğru yazılan Pierre Lombard'ın *Hikmetler*'i ya da daha yakın bir dönemde yazılan Pierre Le Mangeur'ün *Skolastik Tarih*'i) tarafından kaleme alınmış olan metinler vardı; bunlar esas metinleri destekleyen özerk metinler ya da yorumlardı, öğretisel açıdan genellikle son derece nötr özellikler taşırlardı ve bir eğitim ve öğretim malzemesi sağlarlardı.

2. Okumalar ve tartışmalar. – Skolastik pedagoji bütün fakültelerde iki uygulama çevresinde gelişiyordu: Okuma (*lectio*) ve tartışma (*disputatio*). Okuma, programdaki

metinlerin hızlı bir biçimde açıklanması ("olağanüstü") olabilirdi; bu işi belli bir düzeye gelmiş ya da tez hazırlayan öğrenciler yapardı; hocalar "olağan", yani derin okumalar yaparlardı. Uzak Ortaçağ yorumu gerçek anlamın arkasındaki gizli dinsel anlamları bulmaya çalışırdı, skolastik okumanın amacıysa metin yorumu sırasında ortaya çıkan "sorular"ı ya da durumları ortaya koymak ve özgürce sergilemekti bunları.

Ayrı bir uygulama (ve edebi tür) olan soru somut bir "tartışma biçimi, yani hoca ("karar" vermek amacıyla tartışmayı bitiren) yönetiminde öğrenciler arasındaki örgütlü açık tartışma olmuştur. Temel metinlere göndermeler ezbere yapılırdı; akıl yürütmede tümdengelim kurallarının uygulanması gerekirdi.[2]

Kimi tartışmalar hocanın bulunduğu sınıfta yapılırdı, kimilerine fakültenin bütün öğrencileri katılırdı. Tartışma konusunu çoğu zaman hoca belirlerdi ama kimi zaman da dinleyiciler özgürce sorabilirlerdi sorularını (*herhangi bir konuda* yapılan tartışmalar).

Özellikle sanatlar ve ilahiyat dallarında yoğun olan ve düşüncelere canlılık kazandıran, arkadaşlar arasında yarışma ortamı yaratan tartışmalar skolastik pedagojinin en tipik alıştırmasıydı: Öğrencilerin formasyonuna katkı da yapan bu alıştırma aynı zamanda gerçeğin keşfedilmesinin de bir aracıydı. Bununla birlikte, gereksiz gevezelikleri de teşvik

2) B. C. Bazàn, J. W. Wippel, G. Fransen, D. Jacquart, *Les questions disputées et les questions quodlibétiques dans les facultés de théologie, de droit et de médecine* (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, 44-45), Turnhout, Brepols, 1985.

ettikleri söylenen bu tartışmalar XIV. yüzyılda biraz gözden düşmüştür.

3. **Unvanlar.** – XII. yüzyılda *licentia docendi* unvanı ortaya çıktıysa da, üniversiteler tam bir sınav ve unvan sistemini hayata geçirmişlerdir. Hocaların rektörler adına bilgileri test ettiği bu sınavlar sayesinde, üniversite, öğrencilerin entelektüel kapasitelerini resmen ve genel anlamda garanti ediyordu; eğitim ve öğretim aracılığıyla edinilen bilgiler bireyin tüm meslek yaşamı boyunca satabileceği "sosyal bir sermaye"ye dönüşmüş oluyordu. Ayrıca, öğrencilerin sınavlar vesilesiyle ödedikleri yüksek harçlar üniversitelerin ve hocaların en önemli gelir kaynaklarından biriydi.

Genel olarak, arka arkaya gelen üç unvan vardı. Bakalorya sınavı genellikle her okulun kendi içinde yapılırdı; sınavlardan sonra, hoca öğrencisinin bazı okumaları tek başına yapabileceğine ve tartışmalarda sorulara "cevap verebilecek" düzeye geldiğine kanaat getirdiği takdirde, öğrenci bakalorya sınavını vermiş olurdu. Eski lisans sınavı artık rektörün başkanlığında hocalardan oluşan bir jüri tarafından yapılıyordu. Adayın "yaşamı, ahlakı ve bilimsel ehliyeti" sınanıyordu. Çok zor olduğu kabul edilen bu sınavlardan (birçok tartışmaya katılıyordu aday) sonra, lisans sınavını vermiş olan aday isterse master ya da doktora sınavına girebiliyordu. Aslında, bu aşamadan sonra sınavlara girilmiyor, birtakım açılış etkinliklerinde bulunuyordu aday: Güzel konuşma dersi, bir tartışmayı yönetme; bu göreve layık olduğunu gösteren yeni aday bu etkinlikler aracılığıyla hocalar top-

luluğu arasına kabul ediliyor ve isterse ders verebiliyordu sırası geldiğinde.

4. Yazılı ve sözlü. – Skolastik eğitim özellikle sözlü eğitimdi. Bu alanda da kesinlikle tartışma sanatı egemendi ama "okumalar"ı dikte etmek de yasaktı; öğrenciler not almadan izlerlerdi anlatılanları. Bununla birlikte, kitaba da yer vardı bu eğitimde; öğretmenin önünde temel, yönlendirici metinlerin bulunması gerekirdi; bunları okurdu ve önemli bulduğu eski yorumcuların yorumlarını incelerdi; öğrencilerin de, derslerden azami yarar sağlayabilmeleri için, ellerinde "hocaların yorumlarıyla" okunmuş metinlerin bulunduğu varsayılırdı. Hocanın yazdığı ya da dinliyecilerin notlarından oluşan okumaların ve tartışmaların versiyonları dolaşırdı sınıfta.

Üniversiteler hocalar ve öğrencilerin kitaba ulaşmalarını kolaylaştırmanın yollarını aradılar. Ama XV. yüzyıla kadar sadece büyük kolejlerde kütüphane vardı. Durum böyle olunca, üniversiteler kitap işini denetimleri altına aldılar ve *exemplar* ve *pecia* denen sistemi teşvik ettiler; bu sistem hem dolayımdaki metinlerin kalitesini denetleme olanağı veriyordu hem de ayrı defterlere (*peciae*) bölünmüş aynı '*exemplar*'ın birçok müstensih tarafından eşzamanlı olarak kullanılmasına olanak veriyordu.

Bununla birlikte, kitap pahalı bir nesne olma özelliğini korudu ve çok sayıda öğrenci uluşamadı kitaba. Her çeşit özet ve derlemenin rağbet görmesinin nedeni de budur. Genel olarak, Ortaçağ üniversite eğitimindeki birçok eksikliğin nedeni kitap üretimindeki yetersizliktir kesinlikle.

III. – Ortaçağ üniversite eğitiminin başarıları ve eksiklikleri

Burada ayrıntılı bir döküm çıkarmaya gerek görmüyoruz. Başarılar açık seçik ortadadır ve XIII. yüzyılla sınırlı değildir. Her fakültenin kendisine göre başarıları vardır.

Sanatlar alanında, dilbilgisi ve diyalektik öğretimi basit araçsal amaçlarının ötesine gitmiş ve 1250'den sonra Paris'te ve Oxford'ta formel mantık ve kurgul dilbilgisi alanlarına açılmış, böylece modern mantık ve dilbilim bazı yollar açabilmişlerdir kendilerine.

Gerçek anlamda felsefe her zaman, iyi kötü, ilahiyatla bağlantılı olmuştur. Kabul etmek gerekir ki, Paris'te 1260-1270 yıllarında İbn Rüşd (1126-1198, Aristoteles'in yapıtlarının neredeyse tamamını yorumlamış olan Kurtubalı Arap filozofu) yorumları ışığında okunan Aristoteles öğretisine tamamen egemen olunması kimilerini (Siger de Brabant, Boèce de Dacie) bu disiplinin bütünüyle özerk olmasını talep etme noktasına götürmüştür. Ne var ki, 7 Mart 1277'de, Paris Piskoposu, İbn Rüşd yorumuna dayanan 219 önermeyi Vahiy'le bağdaşmayan determinist ve doğalcı bir felsefi ifade olarak mahkûm etti ve felsefe tekrar ilahiyatın yardımcılığını yapan bir hizmetçi durumuna düştü.[3] Oxford'da Ockham'lı William'la (1300'den önce-1349'a doğru) doğan, daha sonra aynı yüzyılın ortasında Paris'e geçen (Jean

3) L. Bianchi, *Il vescovo e i filosofi. La condanna parigina del 1277 e l'evoluzione dell'aristotelismo scolastico* (Quodlibet, 6), Bergamo, P. Lubrina Ed., 1990.

Buridan, Nicolas Oresme) XIV. yüzyılın önemli akımına kimi zaman nominalizm (adcılık) denir; deneyci bir epistemolojiyle bireyci bir özgürlük felsefesini birleştiren bu akım Kilise'nin çekinceleriyle karşılaştı ama sonunda geleneksel Aristotelesçiliğe karşıt bir *via moderna* gibi dayattı kendisini; XV. yüzyılda Almanya ve Orta Avrupa sanat fakültelerinde büyük ilgi gördü.

Gerçek ilahiyat alanında Ortaçağ eğitiminin en tanınmış getirisi Albertus Magnus (1200-1280) tarafından hazırlanan Tommassocu büyük sentezdir; ama, doğa ve doğaüstünü üniter bir Tanrı ve Yaradılış vizyonu içinde uzlaştırmaya çalışan Aquinolu Tommasso'nun (1224-1274) öğretisi Dominikenlerin resmi öğretisi olduysa da, özellikle Bonaventura'dan (1217-1274) Duns Scot'a (1266-1308) kadar, daha çok insan doğasının sakatlığı ve ilahi aşka götüren yol olarak ilahiesinin önemi düşüncesinin ön plana çıktığı Augustinus geleneğinin çok sadık mirasçıları Fransisken ilahiyatçılar tarafından büyük ölçüde eleştirilmiştir. XIV. yüzyılda "nominalizm"in sözünü ettiğimiz getirisi "modern" ilahiyatçıların entelektüalist kuşkularını güçlendirmiştir.

Hukuk bağlamında, yenilikler önce Bologna'da ortaya çıkmıştır: Roma hukukunun ve temel ilkelerinin tekrar gündeme gelmesi ve kilise hukukunun hazırlanması. François Accurse gibi XIII. yüzyıl yorumcularından sonra Jean d'André, Bartole ya da Balde gibi büyük XIV. yüzyıl hukukçuları Roma hukukunun papalık monarşisinin tesisine ve devletin yeniden doğuşuna getirebileceği her şeyi sistemleştirdiler. Bununla birlikte, başka özgün hukuk okulları da (özellikle Orléans okulu) vardır.

Nihayet, Bologna, Padova ya da Montpellier hekimleri, bir yandan büyük ölçüde Yunan-Arap kaynaklarına bağlı kalırlarken tıp biliminin rasyonel karekterini de tanıttılar; tıbbi faaliyetlerin meslek haline gelmesine, hatta cerrahlık uygulamalarının yeniden değerlendidrilmesine katkıda bulundular.

1. Skolastiğin sınırları. – Bu başarılar kadar tarih de Ortaçağ üniversite kültürünün sınırlarını belirlemiştir. Eski bilgi sınıflandırmalarına sadık kalındığından ve, öte yandan, kilisenin ve sosyal önyargılarının denetimi nedeniyle bu üniversitelerin deney alanına girmemiş alanları sıralamak çok kolaydır. Bunlar halk dilinde (edebiyat, gelenek ve görenek hukuku) ifadelere yer vermemişlerdir kesinlikle. Latin kültürü içinde ve kimi zaman XII. yüzyılın belirgin eğilimlerinden koparak tarih, edebiyat ve klasiklerin incelenmesi gibi etkinliklerden uzak kalmışlardır. *Quadrivium* sınıflandırması içinde yer bulabilecek olan bilimler bile kimi zaman isteğe bağlı ve –deyim yerindeyse– marjinal derslerle sınırlı kalmıştır. Nicelendirme beceriksizlikleri ve kesinlikle deneye başvurmama, Aristoteles ve Ptolemaios tarafından belirlenmiş eski çerçevelerin ötesindeki bu disiplinlerin gelişme olanaklarını büyük ölçüde kısıtlıyordu. Bilginlerin ilençli mekanik sanatlarıyla bir tutulan tekniklere gelince, bunların Ortaçağ üniversitelerinde asla yaşama hakkı bulamadıklarını söylemeye bile gerek yoktur; XIV. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan mimarlar ve ilk mühendisler bu çevrenin dışında yetişiyorlardı.

Üniversitelerde belli bir entelektüel gelişmeyi durduran iç engeller, bu dış sınırlardan daha da önemliydi.

Tam anlamıyla diyalektiğe başvurmaya dayanan skolastik ilahiyatın ağırlığı, daha önce gördüğümüz gibi, sadece felsefenin gelişmesini tehlikeye atmamış, ilahiyat içinde tarihe ya da filolojiye daha açık bir kutsal kitap yorumunun yenilenmesini ya da genellikle dindarların beklentilerine daha iyi karşılık veren bir yaklaşımın dikkate alınmasını engellemiştir. Eckhart (1260'a doğru-1328'e doğru) gibi bazı ilahiyatçılar duyarsız kalmamışlardır bu konuya; ne var ki, Eckhart, Kilise'nin kesinlikle mahkûm ettiği mistik ilahiyatını üniversite dışında geliştirmiştir. Ortaçağ sonunda sapkınlar ve hatta dinsel reform açlığı içinde olan bazı dindarlar (Hollanda'da *Devotio moderna*) hocaların küstahlığını, kilise hukukçularının gayrı insani sertliğini, ilahiyatçıların kısır ve kuru gevezeliklerini sertçe eleştirmeye başlamışlardı.

2. **Hümanist eleştiriler.** – Üniversite kültürüne en belirgin eleştiriler hümanizmadan gelmiştir. Klasiklerin ve güzel Latin dilinin, taşıyıcısı olduğu kabul edilen etik değerlerin saygınlığına kavuşturulması hareketi olarak tanımlanan hümanizma akımı XIV. yüzyılın ortasında, Petrarca'yla (1304-1374) Toscana'da ortaya çıkmıştır; etkisi İtalya'da, daha sonra Alpler'in kuzeyinde hızla yayılmıştır; "İlk Fransız hümanizması" 1830'a doğru Paris'te doğmuştur ve oldukça zayıf kalmış olmasına rağmen bir daha hiç kaybolmamıştır bu akım; daha sonra Kuzey Avrupa'ya sıçramış ve orada aynı zamanda eğitim sorunlarıyla yakından ilgilenen *Devotio moderna*'nın ilgisini çekmiştir.

İlk hümanistler yaşamlarının belli bir döneminde üniversite yaşamı içinde olmuşlardır ve bu hareket üniversitenin

tepkisini çekmemeye çalışmıştır. Bununla birlikte, hümanistler, üniversite dışında, diyalektiğin ve "nominalistler"in aşırılıklarına karşı, kendi düşüncelerine göre gerçek Hıristiyanlıkla bağdaşabilen bir felsefenin temeli olan Latin edebi kaynaklarına dönüş fikrini savunmuşlardır; kısa süre içinde, yenilenen filoloji ve retoriğin okunması ve yorumlanması yöntemlerinin Kutsal Kitap'a uygulanmasını gündeme getireceklerdir. Öte yandan, öteki antik dillerin, Yunanca ve İbranice'nin öğretilmesi düşüncesini de destekleyecekler, bir yandan da ağızların ve lehçelerin de bilim dili olması için çaba harcayacaklardır.

Üniversitelerin bu yeni akımlara kapalı kaldıkları söylenemez. XV. yüzyıl sonunda İtalyan üniversitelerinin çoğunda modern dilbilgisi ve retorik eğitimi veriliyordu. Daha düzensiz, çoğu zaman isteğe bağlı ve bazı kolejlerle (Paris'te Sorbonne, Oxford'da Magdalen) sınırlı kalmalarına rağmen Alpler'in kuzeyinde de veriliyordu bu dersler.

Dolayısıyla, dava yitirilmemişti ama üniversite eğitimleriyle (özellikle yüksek fakültelerdeki eğitim) sosyal beklentiler (kısa sürede yerlerini siyasal iktidarlara bırakan) arasındaki uçurum gitgide derinleşiyordu. Modern çağın tüm üniversite tarihinde ağırlığı hissedilecektir bunun.

III. Bölüm

MODERN ÇAĞDA ÜNİVERSİTELER, İKTİDAR VE TOPLUM (XVI.-XVIII. yüzyıllar)

Artık yaratıcı kültür merkezleri rolü oynamıyormuş gibi görülen modern çağ (XVI.-XVIII. yüzyıllar) üniversitelerine uzun bir süre çok az ilgi gösterilmiştir. Bununla birlikte, kurumun kalıcı bir popülariteye sahip olduğunu gösteren birçok işaret vardır.

I. – Kurumsal dönüşümler

1. Yeni oluşumlar. – Yeni kurumlar oluşturma etkinliği sürmüştür her şeyden önce. 1500 yılında aktif üniversite sayısı altmış kadarken, 1790'da bu sayı 143 olmuştur; aslında 1500-1790 arasındaki kurum sayısı 137'ydi ama bunların yaklaşık ellisi uzun ömürlü olamadı. Kabul etmek gerekir ki, bu kurumların gelişme ritmi gitgide yavaşlamıştır: 1501-1550 arasında 26, 1551-1600 arasında 47, 1601-1650 arasında

24, daha sonra 1651-1700 arasında sadece 12 ve 1751-1790 arasında 16; 1651-1790 arasında faaliyet durdurma, nakil ya da birleşmeler (41) kuruluş (40) sayısını geçmiştir.

Bu yeni kurumlar oluşturma etkinliği bütün ülkeler için geçerli değildir. İngiltere, Portekiz ve Polonya'da yaşanmamıştır böyle bir süreç ve Oxford ve Cambridge, Coimbra ve Krakov üniversiteleri tekellerini sürdürmüşlerdir bu ülkelerde. Buna karşılık, İspanya, İtalya, Fransa'da kurulan yeni üniversite sayısı oldukça fazladır ama rakamlar aldatıcıdır; bu yeni kurumlar çok mütevazı boyutlarda kalmıştır ve Ortaçağ kökenli üniversitelerin düzeyine yaklaşamamıştır. 1500'lerde üniversite ağının henüz çok eksik olduğu Kuzey Avrupa'da –bir yanda Birleşik Eyaletler ve Almanya, öte yanda İskandinavya ve Doğu Avrupa– geleceği çok parlak yeni üniversite kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır: Königsberg (1544), Leyden (1575), Graz (1585), Dublin (Trinity College, 1592), Abo (1640), Halle (1693), Göttingen (1733), Moskova (1755) vb.

Üniversiteler çoğalmış ve gelişmiştir ancak Londra, Amsterdam, Anvers, Brüksel, Rouen, Lyon, Madrid, Milano, Berlin, Petersburg gibi siyasal ya da ekonomik merkezler yoksun kalmıştır bu hareketlenmeden, çünkü bu hareket söz konusu kentlerdeki yönetimleri ve elit burjuvaları endişelendirmiştir kesinlikle.

Üniversite kurumu nihayet Avrupa dışında, Amerikan kolonilerinde de boy göstermeye başlamıştır.

Bu bağlamda, Santa-Domingo (1538), Lima (1551) ve Mexico (1551) Latin Amerika'daki en eski kurumlardır; krallığın çıkardığı bir yasayla, Salamanca ve Alcala esinli

statülerle kurulan ve dinsel tarikatlar (Dominikenler, Cizvitler) tarafından neredeyse sürekli denetlenen, özellikle ilahiyat ve kilise hukuku dersleri okutulan Latin Amerika üniversiteleri açık seçik biçimde sömürge ve misyonerlik kurumlarıydı: Belli başlı İspanyol sömürgelerinde (Brezilya dışında), bağımsızlıktan önce, hepsi aynı derecede başarılı olmamakla birlikte, yirmi kadar üniversite kurulmuştur. Kuzey Amerika'da kolej havası taşıyan ilk üniversiteler daha çok yerel girişimlerin meyveleridir: Bu bağlamda, amaç, İngiliz kolonilerinin ihtiyaç duyduğu din adamları ve yöneticileri yetiştirmekti; Harvard (1636), Williamsburg (1693) ve Yale (1701) ilk kolejlerdir; bu kolejlerin sayısı 1776'da dokuzdu.[1]

Üniversitelerin çoğalmasının nedeni ulus devletlerin ya da Almanya ve İtalya'da yerel prensliklerin yükselmesi ve 1520'den sonra Protestan reformuyla meydana gelen dinsel kopmadır. Avrupa üniversiteleri bağlamında Protestan ülkelerdeki oran üçte biri aşamamıştır hiçbir zaman ama Reform ve arkasından gelen mezhep savaşları sonucunda Protestan devletler de çoğu önemli kabul edilen yüksek öğrenim kurumlarıyla donanmaya başlamış, bu arada Katolik Kilisesi de özellikle bu kurumların olası bir misyoner fetih hareketine karşı direniş kaleleri gibi görüldüğü sınır bölgelerindeki (Avusturya, Bavyera, Rheinland) yeni üniversitelerin sayısını artırmıştır.

1) A. M. Rodriguez Cruz, *Salmantica docet. La proyección de la universidad de Salamanca en Hispanoamerica*, I, Salamanca, Univ. de Salamanca, 1977; J. Herbest, *From Crisis to Crisis: American College Government, 1636-1819*, Cambridge Mass, Harvard UP, 1982.

2. Parçalanan kurumlar. – Hemen hemen her yerde çok önemli kurumlar olma özelliklerini koruyan Ortaçağ kökenli üniversiteler eski kurumsal oluşumlarını korudular ve yeni kurumlar da bunları model aldılar. Ama pratikte, yeni eğitim anlayışları ve de birçok üniversitenin gitgide ulusal, hatta bölgesel özellikler taşımaya başlaması nedeniyle üniversite yapılarında çeşitli yenilikler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, kurumların tipolojisi ve terminolojisi çok karmaşık hale gelir, Ortaçağ '*universitas*'ının görünüşteki birliğinin yerini çeşitli yerel uygulamalar ve ulusal özellikler alır.

Bu bağlamda, Protestan üniversiteler –Lutherci, Kalvinist ya da Anglikan– ve Katolik üniversiteler olarak ikiye ayrılabilir üniversiteler; Katolik üniversitelerden özellikle Güney Almanya ve Avusturya'daki bazıları Cizvitler tarafından kurulmuş ya da yenilenmiştir; Cizvitlerin ayrıca sanat ve ilahiyat fakültelerinde çok sayıda kolejleri vardı; öte yandan, şu da bir gerçek ki, sözgelimi Paris'te laik hocalar direndiler ve Cizvitler üniversiteye giremedi. Ayrıca, Ortaçağ fakülte örgütlenmesinin çok güçlü olduğu üniversitelerden de de söz edilebilir: Almanya'daki gibi daha çok kürsü sisteminin kalıcı olduğu üniversiteler ve öğrencilerin, hocaların ve neredeyse tüm eğitim ve öğretim sisteminin çeşitli kolejlere dağıldığı üniversiteler (*collegiate universities*): Oxford ve Cambridge'in en eksiksiz tipler olduğunu söylemek mümkündür bu bağlamda; buna karşılık, sözgelimi Trinity College'de (Dublin) ya da bazı küçük İspanyol ve Amerikan üniversitelerinde üniversitenin adeta tek bir kolej haline geldiği çok yoğun bir sistem görülmüştür.

Bir üniversite, her zaman, dinsel ya da siyasal temele dayanan ya da din veya siyasetin tanıdığı resmi kurum karakteriyle tanımlanırdı ama bu otoritelerin listesi uzamıştır: papa ya da imparatora, daha sonra kararları eskiden sadece ulus ya da bölge çapında geçerli olan krallar, prensler, kentler, dinsel cemaatler de eklenmiştir. Bu bağlamda, unvanların karşılaştırılması da bir başka ölçüt olarak gösterilebilir ama "yabancı" bir üniversitede elde edilen unvanların her üniversitede geçerli olması düşüncesi yavaş yavaş geçerliliğini yitiriyordu; bunun dışında, modern çağda, dar anlamda üniversitelerin çevresinde bu karşılaştırma hakkından şu ya da bu şekilde yoksun ama en azından kısmen "yüksek" eğitimler veren kurumlar çoğalmıştır.

Bu kurumlardan bazıları doğrudan doğruya üniversitelerin yerine getiremediği meslek verme amacına yönelmişlerdi: İsviçre ya da Fransız (Cenevre, Lozan, Die, Montauban, Saumur vb.) Kalvinist "akademileri"nde din adamı yetiştirilir, Katolik eğitimi, sivil ya da askeri mühendislik eğitimi verilirdi. Üniversite özelliği taşımayan başka bazı kurumlar Ortaçağ'ın bir yığın sanat fakültesinin birbirine karıştırdığı "orta" ve "yüksek" öğretim ayrılığını yansıtıyorlardı. Modern çağda hümanist eleştirilerin etkisiyle ve klasik hümanist değerlerin ön plana geçmesiyle bu fakültelerin çoğunda öğrenci kalmadı ve bu kurumların sanat öğretimi alanlarındaki unvanların karşılaştırılması dışında bir işlevleri kalmadı. Yüksek fakültelere hazırlayan başlangıç öğretimi, bundan böyle, Fransa'da olduğu gibi, "alıştırma ağırlıklı" hümanite kolejlerinde ya da İmparatorluk ülkelerinde olduğu üzere, aynı zamanda bazen yüksek fakültelerin çekirdeklerinin de

bulunduğu bazı "ünlü okullar"da ve öteki "akademik ortaöğretim kurumlarında" verilmiştir.

Modern çağ üniversitelerinin ilahiyat, hukuk ve tıp dallarında eğitim veren yüksek fakültelerden ve "meslek" fakültelerinden ibaret olduğu sonucu çıkarılmamalıdır bundan. Bazı sanat fakülteleri yaşamışlardır ve kolejler de, eğer bir üniversite kentindeyseler, en azından son sınıflarını üniversiteye bağlayabiliyorlardı. Bununla birlikte, öğrencilerine sınıf dağılımına göre bir pedagoji uygulayan ve genellikle çok katı bir yatılılık disipliniyle eğitim veren, Katolik ülkelerde dinsel tarikatlar tarafından denetlenen bu kolejler gitgide özel bir alana doğru kaydılar, daha sonra yerlerini XIX. yüzyılın liselerine ve 'gymnasium'larına bıraktılar.

3. Üniversite özerkliğinin sonu. – Modern çağda üniversitelerin (ve yan kuruluşlarının) kurumsal gelişiminin en önemli özelliği bu kurumların siyasal iktidarlar tarafından sıkı biçimde denetlenmesidir. Sözgelimi Paris üniversitesi gibi en önemli üniversiteler, en azından gündelik yönetim düzeyinde, asgari özerkliklerini koruyabilmişlerdir. Ama küçük Alman prenslikleri de dahil olmak üzere tüm hükümdarlar üniversite faaliyetlerine titiz mevzuat çerçeveleri dayatmıştır.

Kayıt koşulları, öğrenim süreleri ve sınav yönetmelikleri büyük bir titizlikle saptanmıştır. Çoğu zaman müfredatlar bile bu güçler tarafından belirlenmiş ve öğrencilerin kişisel ayrıcalıkları kısıtlanmıştır; eski öğrenci "uluslar"ının hiçbir önemi kalmamıştır. Bütün üniversitelerde seçim sistemi kaldırılmış ya da çok sıkı bir denetime tabi tutulmuştur ve

hükümdarın memurları (İtalyan *riformatori dello studio*lar, Alman küratörler) dar bir hoca ya da belli başlı birkaç kolej oligarşisine indirgenen üniversite yöneticilerinin itaatkârlıklarına güvenebilmişlerdir. Öğrencilerin dinsel bağnazlıkları daha kayıt yemini sırasında denetlenirdi ve Padova ya da Orléans gibi en azından bir süre hoşgörülü bir yönetim gösteren üniversiteler ender görülürdü.

Belli başlı iki üniversite reformu dalgası olmuştur: Birincisi XVII. yüzyılda mutlakçılığın genel yükselişi bağlamında (İngiltere'de 1636 tarihli *Laudian Statutes*, Fransa'da 1679 tarihli düzenleme), ikincisi XVIII. yüzyılda aydın zorbalığının damgasını taşıyan ve IV. bölümde ele alacağımız reform dalgası bağlamında.

Devletin üniversiteler üstündeki egemenliği, yöneticilerin ücretlerini ve kimi zaman çok görkemli binaların yapımını üstlenmesi olgusuyla kolaylaşmıştır. Büyük İngiliz kolejleri ya da sözgelimi Salamanca Üniversitesi gibi maddi donanımı her anlamda çok güçlü üniversiteler dışında, gerçekten yeterli maddi olanaklara sahip üniversite sayısı çok azdı. Öte yandan, devletler de yüksek fakültelerdeki öğretim elemanlarına kilise ya da adliye işlerinde belli görevler vererek hem mesleki yaşamlarını hem de maddi yaşamlarını büyük ölçüde denetliyorlardı.

II. – Öğrenci toplulukları

Yakın dönemde gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde, XVI. yüzyıl-XVIII. yüzyıl öğrenci topluluklarının sayısı ve

gelişme ritmiyle ilgili rakamlar oldukça kesin biçimde saptanabilmiştir.

1. Oxford ve Cambridge. – İlk araştırmalar İngiltere'yle ilgilidir.[2] Bu araştırmalar çok yoğun değişiklikleri gösterir. 1550'den başlayan hızlı gelişme 1660'ta daha da hızlanmış ve 1630'larda doruğa varmıştır.

Oxford ve Cambridge'de yıllık kayıtlar
(on yıllık ortalamalar)

1590-1599	721	1620-1629	913
1600-1609	771	1630-1639	996
1610-1619	854		

L. Stone "eğitim devrimi"nden söz ediyor ve ona göre 1630'larda İngiliz gençlerinin yüzde 2,5'i üniversite eğitimi görmüştür; oldukça yüksek olan bu rakam daha sonra ancak XIX. yüzyılda tutturulabilecektir. Gerçekten de, bu yükselişin ardından hızlı bir gerileme görülür (1640-1649 arasında yılda 611 kayıt), bu durum kesinlikle iç savaşa bağlıdır ve uzun bir durgunluk dönemiyle XVIII. yüzyıl boyunca vasat bir düzeyde seyredecek olan iç savaşa bağlıdır (kayıtların yıllık ortalaması: 1700-1709 arası 565, 1750-1759 arası 331, 1790-1799 arası 407). Başlangıç dönemindeki gelişmenin nedeni hümanist ve dinsel özlemlerin daha derin bir kültürle

2) L. Stone, The size and composition of the Oxford student body, 1580-1910, L. Stone (yay. haz.), *The University in Society* içinde, I, Princeton, Princeton UP, 1973, s. 3-119.

birleşmesi ve kilise ve kamu görevlerinde istihdamın artmasıdır. Sonuçta, XVII. yüzyılın ikinci yarısında durumun tersine dönmesinin nedenleri hem memur sayısının sürekli azalması hem de üniversitelerin entelektüel düzlemde kendilerini yenileyememeleridir.

2. Kuzey Avrupa. – Bu açık seçik ve çekici model, bazı kronolojik sapmalara rağmen, Kuzey Avrupa'da (Hollanda, Almanya) oldukça iyi biçimde uygulanmıştır. İngiltere gibi Protestan ülkelerde (ama aynı zamanda Katolik Polonya'da) modern devletin atılımıyla birlikte Reform ve dinsel çatışmalar XVI. yüzyılın ortasından itibaren yüksek öğretime talebi çok büyük ölçüde artırmış görünmektedir, hatta bu atılım İngiltere'de XVII. yüzyılın son onyıllarına, Krakov'da 1630-1640'a, Birleşik Eyaletler'de 1660'a ve hatta Almanya'da 1696-1705'e kadar uzanmıştır.[3]

Buna karşılık, gelişmenin durmasıyla birlikte, İngiltere'de olduğu gibi, tüm XVIII. yüzyıl boyunca birtakım kararsız müdahalelerin kalıcı çözümler getiremediği aynı durgunluk tablosu, hatta az ya da çok hızlı bir gerileme tablosu görülür. Almanya'da çok sert bir düşüş görülür ve kayıt sayısı (onyıllık ortalama) 3435'ten 2229'a (1796-1805) geriler. Bununla birlikte, bu tespit XVIII. yüzyılda öğrenci sayısının arttığı bu merkezlere uzak bazı ülkeler (İskoçya, İsveç) için geçerli değildir.

3) Bu paragrafta ve daha sonraki paragrafta verilen rakamlar için bkz. *Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes*, c. I, D. Julia, J. Revel, R. Chartier (yay. haz.); *Bohême, Espagne, Etats italiens, pays germaniques, Pologne, Provinces-Unies*, c. II, D. Julia, J. Revel (yay. haz.); *France*, Paris, Ed. de l'EHESS, 1986-1989.

3. **Fransa ve Akdeniz ülkeleri.** – Bu coğrafyayla ilgili olarak sürdürülen çalışmalar İngiliz "modeli"nin burada kısmen, hatta hiç geçerli olmadığını göstermek (kaynaklar pek yeterli olmamakla birlikte) eğilimindedir. Hiç kuşkusuz, "XVI. yüzyıldaki uzun gelişme dönemi" kesindir. Ancak bu gelişme Rönesans İtalya'sında ya da Altın Çağ İspanya'sında (Salamanca'da XVI. yüzyıl sonunda 5000'i aşkın öğrenci vardı yaklaşık olarak) güçlü olmuşsa da, Fransa'da çok yavaş bir seyir göstermiş ve bir "eğitim devrimi"nden söz edilmesine olanak vermemiştir.

Buna karşılık, Fransa'da XVII. yüzyılda tanık olunan ciddi kriz görülmemiştir (belki bir yavaşlamadan söz edilebilir); özellikle XVIII. yüzyılda kuzeyde görülen durgunluğa karşı daha güneydeki ülkeler kesin bir büyüme içinde görünmüşlerdir ve bu büyüme kimi zaman yüzyıl başından itibaren hiç kesilmemiştir (Coimbra), kimi zaman da özellikle İspanya ve Fransa'da, daha geç bir dönemde, daha sert kesiklikler gözlenmiştir.

İspanyol üniversitelerindeki yaklaşık öğrenci sayısı

1700	6693	1740	6719	1780	12.157
1710	4857	1750	7204	1790	11.873
1720	7802	1760	7234	1800	11.908
1730	7757	1770	9091		

Pek iyi incelenemeyen İtalya'daki tablo daha çelişkilidir: Padova Üniversitesi gibi (bu üniversitenin 1681 yılında 1263 kayıtlı öğrencisi vardı, bu sayı XVIII. yüzyılın ilk yarısında 800'ün altına, 1750'den sonra da 500'ün altına düşmüştür)

bazı üniversiteler gerilerken Torino Üniversitesi gibi bazıları büyük gelişme göstermiştir.

XVIII. yüzyılda üniversitelerdeki eğitimin kalitesi üstünde durmak gerekir hiç kuşkusuz. Öte yandan, şunu da söylemek gerekir ki, bu büyümenin temelinde özellikle hukuk ve tıp meslek fakülteleri vardır; buna karşılık, Aydınlanma Çağı'nda Hıristiyanlıktan uzaklaşmanın kurbanları olan ilahiyat fakülteleri gerilemiştir.

Sözgelimi Paris'te 1680-1689 yıllarından 1780-1789 yıllarına kadar hukuk bakaloryası alan öğrenci sayısı 1294'ten 2683'e yükselmiştir ve tıp fakültesi öğrenci sayısının 1740-1749 ve 1780-1789 arasında yıllık ortalaması 60'tan 107'ye çıkmıştır; buna karşılık, ilahiyatta 1740-1749 arasında 637 lisans diploması verilirken bu sayı 1780-1789 arasında 337'ye gerilemiştir.

Bununla birlikte, bu ülkelerde yüksek öğretim küresel bir gelişme gösteriyordu; üniversitelerde okuyan öğrenci oranı Avrupa'nın tümünde eşitlenir ve bu gelişme Fransız Devrimi'ne götüren sosyal ve entelektüel bağlamı biçimlendirmeye kesinlikle katkıda bulunmuştur.

4. Öğrenci dolaşımının gerilemesi. – Öğrencilerin bölgelerarası, hatta uluslararası hareketliliği XVII. yüzyıl ortalarına kadar sürmüş, belki de gelişmiştir. Uzun süre, Ortaçağ'da da olduğu gibi, en hareketli öğrenciler İmparatorluk ve Orta Avrupa ülkeleri öğrencileri olmuştur ve bu öğrencilerin büyük bölümü İtalyan üniversitelerine (Padova, Bologna, Siena) giderken küçük bir bölümü de Fransız üniversitelerine (Paris, Orléans, Montpellier) gidiyordu. Sadece

bu bölgelerden öğrenci gitmiyordu bu üniversitelere ve İtalyan hümanizmasının saygınlığı dolayısıyla bu ülkeye çok sayıda İngiliz, Fransız ve İberik kökenli öğrenci de gidiyordu. Bu yüzyıldaki öğrenci "dolaşımı" Ortaçağ'daki dolaşıma göre iki yeni belirgin özellik taşıyordu. Öğrenimin yanında, bir yaşam deneyimi, çok tanınmış bazı yerleri ziyaret etme fırsatı ve sosyal yaşama bir başlangıç kabul edilen seyahatin kendisi özel bir eğitim değerine sahipti. Seyahat, daha sonra, genellikle az ya da çok karmaşık bir "tur" özelliği kazanıyordu ve genç öğrenci bu seyahat sırasında çeşitli üniversiteleri ziyaret ediyor, dönüş yolunda, belki kalitesi tartışılabilen ama her durumda sempatik bulduğu üniversitelerden birçok unvan alıyordu.

Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da yaşanan dinsel bölünmeler öğrencilerin dolaşımını aksatmış ama tamamen durdurmamıştır. Uzun bir süre Katolik bölgesinde Padova, Protestan bölgesinde Leyden ya da daha sonra Göttingen resmi yasaklamalara meydan okuyan farklı mezhepten öğrenciler için çekim merkezleri olmuşlardır; aynı şekilde, XVII. yüzyılın ortasına kadar, Orléans'ta hukuk diploması almaya giden genç Almanlar arasında birçok Protestan da vardı kesinlikle. Öte yandan, mezhepsel bir seyahat türü de gelişmiştir: İspanyol Hollanda'sında, Fransa'da, İspanya'da, İtalya'da birçok kolej kurulmuştur (İskoçyalılar, İrlandalılar, Macarlar); bu kolejlerin kuruluş amacı ülkelerinde kötü muamale gören Katolikleri kabul etmek ve bu insanları daha sonra yeni bir misyoner fetih amacıyla kullanmaktır. Buna karşılık, yüzlerce genç Fransız din adamı da Cenevre, Basel, Heidelberg ya da Leyden Protestan üni-

versitelerinde eğitim görmüşlerdir. XVII. yüzyılın ilk onyılları, çoğu zaman, Eski Rejim'in *peregrinatio academica*sının doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir.

Otuz Yıl Savaşları, mutlakçı devletlerin zaferi ve dinsel ayrılıkların keskinleşmesiyle birlikte işler değişir. Hemen hemen her yerde "sapkınlığın" kendilerine bulaşmasından ve insanların doğru yoldan çıkmasından korkan hükümdarlar devletlerinin gelecekteki seçkinlerinin eğitim koşullarını sıkı biçimde denetlerken, bir yandan da vatandaşlarının yabancı ülkelerde okumalarını yasaklayan yasalar çıkardılar ve sınırların ötesinden getirilen diplomaların geçersiz olduğunu ilan ettiler.

Bu önlemler tam olarak etkili olmadı. Bazı gençler her zaman "Büyük Tur"un cazibesine kapıldılar ve bu gençler öğrenimi gitgide ikinci plana atıp ya da en ucuz fiyatla ve ciddi bir bilgi değerlendirmesi yapmadan diploma veren, kendilerine sempatik gelecek üniversiteler aradı. Leyden öğrencileri Alman-Hollanda sınırının iki tarafındaki iki küçük üniversite, Harderwijk ya da Duisburg'dan alıyorlardı diplomalarını; Louvain öğrencileri Lorraine'deki Pont-à-Mousson'a gidiyorlardı. XVIII. yüzyılda İskoç ya da İngiliz birçok tıp öğrencisi öğrenim görmek için Avrupa'ya gitmeye devam etti; bunların amacı Leyden ya da Paris'teki ünlü fakültelerden diploma almak ya da Reims veya Caen'de kolayca doktor unvanına sahip olmaktı.

Bununla birlikte, dönemin en belirgin özelliği kesinlikle gerçek *peregrinatio academica*nın sonu ve üniversiteye öğrenci almanın genellikle çok sıkı biçimde devletleştirilmesi, hatta bölgeselleştirilmesidir. İspanya'da XVIII. yüzyılda öğ-

renci sayısının artmasının nedeni tam bir çöküş içindeki Salamanca ya da Alcala gibi eski üniversiteler değil, Zaragoza, Valencia ya da Granada gibi ikinci derecedeki ya da yeni merkezlerin gelişmesidir. İtalya (Torino'daki gelişme) ya da Almanya için de aynı şeyi söyleyebiliriz; Almanya'da sadece Halle ya da Göttingen gibi bazı yeni üniversitelerin gösterdikleri başarı Rostock ya da Greifswald, hatta Köln gibi eski üniversitelerin tam bir çöküş içine girmelerinin yaratabileceği kötü sonuçları sınırlamıştır.[4]

5. Toplamögrenci sayısı. – 1800'den önceki Avrupa'da, yüksek öğretim veren üniversite dışı kurumlar (kolejlerin son sınıfları, meslek okulları) dikkate alınmasa da, toplam öğrenci sayısını söyleyebilmek zordur.

Fransa'da, 1789'da, kolejlerdeki 5000 son sınıf öğrencisi dışında, 3500-4000 ilahiyat öğrencisi (ilahiyat fakültelerindeki din okulları da dahil olmak üzere), 3500 hukuk öğrencisi ve yaklaşık 600 tıp öğrencisi bulunduğu kabul ediliyor.

Bu rakamların anlam kazanabilmesi için başka dönemlerin rakamlarıyla ya da toplam nüfus rakamlarıyla karşılaştırılması gerekir.

Fransa'da 1789 yılındaki 12.500-13.000 öğrenci XV. yüzyıl başındaki 6000 öğrencinin iki katından fazlasıdır kesinlikle; 1875'te, gerçek anlamda fakültelerde 10.000 öğrenci vardır ama liselerin son sınıflarındaki öğrenci sayısı

4) Ch. E. Mac Clelland, *State, society, and university in Germany, 1700-1914*. Cambridge, Cambridge UP, s. 28.

18.000'den fazladır; gerçek anlamda üniversite atılımı 1875-1914 arasında gerçekleşecektir.[5]

Öte yandan, bilinen ya da bazı verilerden yararlanılarak tahmin edilen 17-18 yaş (normal kayıt yaşı) grubu erkek öğrenci yıllık kayıt sayıları (burada şunu hatırlatalım ki, kız öğrenciler ancak XIX. yüzyılda girmişlerdir üniversitelere) dikkate alınarak üniversitelerdeki öğrenci sayısının hesaplanması mümkündür. İngiltere, Almanya, hatta Kastilya gibi bazı ülkeler XVII. yüzyılın en şaşaalı yıllarında yüzde 2,5i aşan oranlara ulaştılarsa da, XVIII. yüzyılın sonunda, yukarıda belirttiğimiz gerileme ya da –daha doğrusu– aslında sadece genel nüfus artışını izleyen bir büyüme nedeniyle, aşağı yukarı her yerde yaklaşık yüzde 1'lik oranlar gerçekleşmiştir.

Bu hesaplar tartışmalı ve türdeş rakamlara dayanır ama en azından modern çağda, çoğu üniversitede öğrenci sayısının son derece vasat olduğu anlamı çıkmaktadır bundan.

XVIII. yüzyıl sonunda, sanat dalında yüksek öğrenime hazırlayan kolejler bir yana bırakılırsa, Paris'teki üç yüksek fakültedeki öğrenci sayısı 1300-1500 arasındaydı ama daha sonra Toulouse'taki öğrenci sayısı 600 olmuştur ve öteki taşra üniversitelerindeki öğrenci sayısı bu rakamın da altındadır. 1800 yılında İspanya'da sadece üç üniversitede (Zaragoza, Valencia ve Valladolid) öğrenci sayısı binin üstündeydi ve Baeza'daki öğrenci sayısı sadece 90'dı. Göttingen'de bile öğrenci sayısının 900'ü geçemediği ve 1770'e doğru üniversite başına ortalama 220 öğrencinin düştüğü Almanya'da,

5) R. Chartier, M.-M. Compère, D. Julia, *L'éducation en France du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris, SEDES, 1976, s. 276-292.

beş üniversitesinde 2500 öğrencinin okuduğu İskoçya'da, Oxford ve Cambridge'teki toplam öğrenci sayısı iki binden fazla olmayan İngiltere'de de aynı koşullar geçerlidir.

III. – Sosyal seferberlik ve iş alanları

Bu alanda, öğrenci sayısının hesaplanmasına göre daha çok kısmi araştırmalara güvenmek gerekir. Ülkelere göre az ya da çok hızlı ekonomik ve sosyal gelişmeye bağlı önemli kronolojik sapmalardan kuşkulanılmaktadır bu bağlamda. Çağdaşların iyi algılayamadığı nesnel bir "talep"e çok uygun üniversite kurumu kadar, bu çağdaşların, özellikle yönetici elitlerin üniversite imajı, onun farklı sosyal gruplar içindeki başarısını ve ona yüklenen işlevleri yönlendirmiştir.

1. Öğrencilerin sosyal kökeni. – Çok genel olarak, XVI.-XVIII. yüzyıl arası üniversite seferberliğinin sosyal yelpazenin daralması yönünde gelişmiş olduğu söylenebilir.

XVI. yüzyılda bu yelpaze çok genişti. Varlıklı köylülerin, kasabalarda ve kentlerde yaşayan küçük burjuvaların, zanaatçıların, tüccarların, noterlerin, berberlerin çocukları her yerden akın akın gidiyorlardı üniversitelere. XVI. yüzyıl sonunda, Oxford'ta halk çocukları üniversite öğrencilerinin yüzde 55'ini oluşturuyordu. Ortaçağ'a göre yeni bir şey değildi bu belki. Yeni olan, daha çok sosyal hiyerarşinin öbür ucunda, üniversiteye küçük, orta, hatta büyük soyluların çocuklarının gitmesiydi.

Paris'te L. Brockliss'in 1540-1559 arasında 816 öğrenci arasında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, soylu sınıftan öğrenci oranı en az yüzde 9,5'tir (tüccar çocuklarının oranı yüzde 37,4, zanaatkâr çocukları yüzde 18,9, çiftçi çocukları yüzde 10,3).[6] Oxford'ta lordların, şövalyelerin ve varlıklı köylülerin çocukları, 1577-1579'da üniversite öğrencilerinin yüzde 16'sını, 1600-1602'de yüzde 22'sini oluşturuyorlardı.

Bu soylu gençler çok düzenli öğrenciler değillerdi belki; bu üniversitelerden başkalarına daha yararlı olabilecek unvanları almaya önem vermiyorlardı genellikle ama çevrelerini etkiliyorlardı ve burjuva kökenli arkadaşlarını aristokratik yaşam üslubuna özendiriyorlar, onlarda üniversite öğrenimi sayesinde soylu sınıfa girebilme arzusu uyandırıyorlardı. Dolayısıyla, bu dönemde üniversitelerin "aristokratikleşmesi"nden söz edilebilir.

Çoğu zaman, soylu öğrenci oranı yüzde 10'u buluyor, hatta geçiyordu. Hatta XVII. yüzyıl ortasında, Heidelberg ya da Ingolstadt gibi bazı Güney Almanya üniversitelerinde yüzde 21'e ulaşmıştı bu oran.[7] Öte yandan, bazı kolejler, sözgelimi büyük İspanyol üniversitelerinin *colegios mayores*i kraliyetin sosyal eliti tarafından tekelleştirilmişti.

XVIII. yüzyıla baktığımızda çok farklı bir durumla karşılaşırız. Üniversitelerdeki halk çocukları yok olmuştur ya da

6) J. Verger tarafından aktarılmıştır. *Histoire des universités en France*, Toulouse, Privat, 1986, s. 182.

7) R. A. Müller. Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert, *Geschichte und Gesellschaft*, 10/1, 1984, s. 31-46.

çok azalmıştır; bazı Fransız hukuk fakültelerinde zanaatçı ve köylü çocuklarının oranı sadece yüzde 3-6'dır; Oxford'ta "halk çocukları" neredeyse kaybolmuştur (1785-1786'da yüzde 10, 1810'da yüzde 1). Soylu sınıftan gençler bazı yerlerde devam etmişlerdir üniversite öğrenimine (1785-1786'da, Oxford'da yüzde 35). Ama bazı yerlerde de sayıları gerilemiştir. Almanya'da 1670-1680'den sonra her yerde gerilemiştir bu oran (Tübingen'de 1660-1670 ve 1690-1700 arasında yüzde 12,7'den 4,3'e gerilemiştir); 1695-1709 döneminde soylu öğrencilerin Pont-à-Mousson Hukuk Fakültesi'ndeki oranı yüzde 13'tü; 1789'da Nancy'ye nakledilen aynı üniversitedeki oranları sadece yüzde 3'tü. Bundan böyle, her yerde, öğrenci topluluğunun (gördüğümüz gibi, çoğu zaman sayıları azalan) büyük bölümünü subay, hukukçu, avukat, hekim, din adamı (Protestan ülkelerde) çocukları oluşturmaktadır: Sözgelimi, 1789'da, daha önce andığımız Nancy Hukuk Fakültesi'nde bu oran yüzde 77'dir.[8] Keşişler ve papazlar, İber Yarımadası'ndaki gibi, özellikle kilise hukuku fakültelerine dönmeye başlarlar.

2. Hareketlilik mi taklit mi? – Bu gelişme öğrenim ve diplomaların sağladığı sosyal hareketlilikte bir gerilemeyi yansıtır gibidir.

Rönesans döneminde üniversitelerin başarısı özellikle basılı metinlerin yaygınlaşması, hümanist fikirler ve Reform hareketinin müminlere esinlediği artan dinsel gerekliliklerle desteklenen bilim kültürünün saygınlığının sürekli güçlen-

8) J. Verger, *Histoire des universités*, a.g.y., s. 183.

mesinden geliyordu. Bu saygınlık hem yazı ve bilgi dünyasına girmeye can atan halk çocukları hem de geleneksel şövalye ve saray kültürleri ve yeni disiplinlerin etkisiyle kaybolma tehlikesi içine düşen soyluların çocukları üstünde etkili oluyordu. Öte yandan, kilise kadrolaşmasının güçlendirilmesi gibi bürokratik aygıtların hızlı gelişmesi, saygın ve iyi para getiren, yetenekli ve yeterli donanıma sahip kimselere cazip gelen her düzeydeki sürekli ve istikrarlı konumları ve görevleri artırıyordu. O dönemde dünya çapında bir güç olan İspanya, *letrados*a açık bu resmi görevlerin artması konusunda en belirgin örnektir ama olgu bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Her yerde kamusal, özellikle adli görevler, serbest meslekler (avukatlar ve hekimler) ve din adamlığı (Katolik ya da Protestan) üniversite öğrenimlerinin doğal iş alanlarıydı. Öğretim görevi de bu kategori içindeydi ama öğretmenlerin ve kolej yöneticilerinin oldukça vasat yaşam düzeylerinin ötesinde gerçek bir meslek olarak kabul edilmiyordu: Tıp ya da hukuk dersi veren bir hoca geçimini derslerden kazandığı paranın yanında özel müşterilerinden elde ettiği kazançla sağlayabiliyordu, ilahiyat hocası rahip ya da kilise veya tarikat görevlisiydi.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu faktörlerin tersine dönmesi üniversitenin toplu bir istihdam alanı olma özelliğine son verdi ve bu arada öğrenci sayısında da bir gerilemeye tanık olundu. Üniversite öğrenimi ve en yenilikçi entelektüel akımlar arasında yavaş yavaş oluşmaya başlayan kopukluk üniversitenin çekim gücünü olumsuz etkilemiştir. Sözgelimi, soylu sınıf gençleri aşağı yukarı bütün üniversiteleri terk etmeye başlar ve bu sınıf kendisini özel eğitim kurumlarıyla

(*Ritterakademien*, soylular okulu) donatmaya başlar; soyluların çocukları bu okullarda mondenyaşamda gerekli davranış kurallarını ve beyefendiler için gerekli disiplinleri (dans, binicilik, yabancı diller) öğrenirler. Bir üniversite bu tür etkinliklere açıldığı takdirde soylu gençler hemen oraya geçiyorlardı (bu tür öğrencilerin oranı Göttingen'de 1737 yılında yüzde 10'ken 1757'de yüzde 15'e çıkmıştır).

Bir de, unvanı olanlara açık görevlerdeki doluluk sorunu vardı; bu tür görevler miras yoluyla geçiyordu ve bu alanda bir tekel oluşmuştu; bu koşullar, durumları mütevazı olan ailelerden gelen öğrencilerde bir isteksizliğe, cesaretsizliğe yol açıyordu. Gerçekten, bazı kariyerler gitgide zorlaşıyordu. XVII. yüzyıldan itibaren bazı yazarlar her yerde bir diplomalı enflasyonundan söz etmeye başladı. Üniversitelerdeki öğrenci sayısında düşüş olduğunda bile bu konu ısrarla gündeme getiriliyordu: Aylak ve huysuz diplomalılar, düşkırıklığına uğramış entelektüeller yaratmak ve tarım, zanaat, ticaret alanında gerekli insanlardan mahrum olmak... Bunun anlamı nedir?[9]

Aslında, genellikle yönetici elitlere yakın yazarların bu yakınmalarının dile getirdiği, henüz tam anlamıyla var olmayan bir "entelektüel emek pazarı"nın dolması kadar, sadece entelektüel yeteneklere şans tanıyan, tamamen liyakata dayanan bir sistemin reddedilmesidir. Kaldı ki, yoksulların eğitim ve öğretimlerini kolaylaştırabilecek hiçbir önlem de

9) M. H. Curtis'in ortaya attığı bu tez (The alienated intellectuals of early Stuart England, *Past and Present*, 23, 1962, s. 25-43) büyük tartışmalara yol açmıştır (R. Chartier, Espace social et imaginaire social: les intellectuels frustrés au XVIIe siècle, *Les universités européennes*, *a.g.y.*, c. I, s. 245-260).

alınmamıştır; birçok hocaya ve varlıklı öğrenciye çekici gelen rahat, hatta aristokratik yaşam biçimi onlara itici geliyordu daha çok.

Bu dönemin toplumları hükümdarlara ve Kilise'ye hizmet verecek, belli sayıda, iyi yetişmiş entelektüele ihtiyaç duyuyordu ama bu tür insanların çoğalması ve özerk bir sosyal grup (Alman *Bildungsbürgertum*'u) oluşturacak düzeye gelmeleri mevcut sınıflar ve değerler hiyerarşisini bozma riski getiriyordu; oysa, o zamana kadar diplomaların (ve dolayısıyla öğrenimlerin) işlevi, özel bir unvanı, etiketi sergilemek olmadığı gibi, diplomalı kişinin toplumda saygın bir düzeye geleceğinin garantisi de değildi. Dolayısıyla, Eski Rejim'in sonunda, "üniversite krizi"nin nedeni, eğitim ve öğretimin köhneleşmesinden, öğrenci sayısının düşmesinden çok, dönemin toplumunun bu konuda oluşturduğu imaj ve üniversiteye yüklediği işlevlerdi. Tarihçilerin uzun süre önce teşhis ettikleri bu krizi yok saymak söz konusu olamazdı, gerekli önlemlerin alınması şarttı ve bu amaçla çeşitli düzeylerdeki sosyal ve siyasal katmanlarda tartışılan üniversitenin misyonu ve tanımıyla ilgili düşünceleri yeniden irdelemek gerekiyordu.

IV. Bölüm

MODERN ÇAĞDA ÜNİVERSİTE KRİZLERİ VE REFORMLARI

Universitas semper reformanda. Üniversite, baştan beri, hep yeni bir reform beklentisi içinde görünmüştür. Ne var ki, bu sorun XVI. yüzyıldan itibaren yeni bir biçimde sunulmaya başlamıştır. Ortaçağ'da üniversiteye yöneltilen eleştiriler oldukça ölçülüydü, Rönesans dönemindeyse yoğunlaşmıştır eleştirel tavırlar. Hümanistlerden filozoflara kadar herkes sürekli tartışmıştır üniversiteyi. Bu kurum, daha önce gördüğümüz gibi, hiç kuşkusuz,direnmiş ve gelişmesini sürdürebilmiştir ama bu çok yönlü eleştiriler modern çağ üniversitelerine, tarihçilerin uzun süre kendi hanelerine yazdıkları olumsuz özellikler yüklemiştir.

Günümüzde, üniversitelerin, XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıl Avrupa kültürü ve toplumu içinde, ülkelere ve dönemlere kadar değişen yeri ve rolü daha dengeli biçimde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

I. – Kopmalar, sapmalar ve işlevsizlikler

Üniversiteler, dönemin sosyal elitlerinin temelini oluşturmaya yönelik öğrencilerini kabul ederken, bir yandan da bu öğrencilere olabildiğince iyi bir eğitim vermeye çalışmışlardır.

1. Üniversite eğitimleri ve yaşayan kültür. – Üniversiteler, genel olarak, XVIII. yüzyıla kadar modası geçmiş, eski Ortaçağotoritelerine (felsefede Aristoteles, ilahiyatta Pierre Lombard, hukukta *corpus iuris civilis*, tıpta Hippokrates ve Galianus) dayanan bir eğitim vermekle, dolayısıyla korporatist bir körlükle kendileri dışında ortaya çıkmış tüm yenilikçi akımlardan habersiz olmakla ya da bunları reddetmekle eleştiriliyordu: XVI. yüzyılda filolojinin, Kutsal Kitap yorumunun ve ilahiyatınyenilenmesi, XVII. yüzyıldabilim dünyasında (Harvey, Descartes ve Newton) ve modern hukuktaki (Grotius, Pufendorf) atılım, XVIII. yüzyılda Aydınlanma felsefesinin gelişmesi.

Aşırı suçlamalar. Hiç kuşkusuz, üniversite öğretiminin yenilikçi rolü çok azalmıştır. Modern çağın çok sayıda önemli yazar ve düşünürü, öğrenci, hatta kimi zaman da hoca olarak üniversitelerden geçmişlerse de, en önemli yapıtlarını ve keşiflerini üniversite dışında gerçekleştirmişlerdir genellikle. Modern çağda akademiler ve bilim toplulukları, saraylar ve konsolosluklar, salonlar, varlıklı meraklıların kütüphaneleri ve çalışma odaları, sadece bilimsel toplumsallık alanında değil, araştırma ve yenilenme alanında da uğrak yerleri olmuştur.

Bununla birlikte, fırsat bulduklarında bu yerlere uğrayan hocalar da, entelektüel yenilikleri tam olarak reddetmedikleri gibi, bu yeniliklerden derslerinde yararlanmama gibi bir düşünce içinde olmadılar. Bir reddetme olgusundan çok ve Ortaçağ kökenli bütüncül bir çerçevenin hantallığını da inkâr etmeden, bir gecikmeden ve uyarlanma sorunundan söz etmek daha uygun olur bu bağlamda.

XVI. yüzyıl ortamında hümanizmanın belli başlı getirileri (filolojinin yenilenmesi, Yunanca ve İbranice öğretimi, Platonculuğun yeniden keşfi), sadece İtalyan üniversitelerinin çoğuna değil, Paris, Alcala, Cambridge, Louvain'e de (1517'de kurulan "Üç Dil Koleji") girmişti. Cizvitler de kendi *ratio studiorum*larına dahil edeceklerdi bu yeni bilgileri. Aynı şekilde, başlangıçta bu gelişmelere düşman olan sanat fakültelerinin, Fransız ve İngiliz kolejlerinin de XVII. yüzyıl sonundan ya da XVIII. yüzyıl başından itibaren Descartes, Locke ve Newton'un bilimsel yeniliklerini özümsedikleri gözlemlenmiştir. Gerçekten de, XVIII. yüzyıl üniversiteleri Aydınlanma ve *Ansiklopedi* anlayışlarına fazla açık olamamışlardır.

Hukuk ve ilahiyat fakülteleri genellikle çok tutucu bir tavır içinde olmuşlardır çünkü hükümetler ve kiliseler bu kurumlara bağnazlığı tüm sapmalara karşı koruma görevi vermişlerdi. Sorbonne'un işlevi mutlakıyetçiliğe ve Katolik inancına saygıyı gözetmek ve kollamaktı (bununla birlikte, bu üniversite 1713-1720 yıllarında Janseniusçuluğa karşı belli bir yakınlık göstermiştir).[1] İngiliz üniversiteleri,

1) J.-M. Grès-Gayer, *Théologie et pouvoir en Sorbonne. La Faculté de théologie de Paris et la bulle Unigenitus, 1714-1721*, Paris, Klincksieck, 1991.

mutlak papalık otoritesine ve ayrılıkçı Protestanlara karşı, doğrudan doğruya Anglikan Kilisesi'ne bağlıydılar. Buna karşılık, kolejlerin felsefe sınıfları, sanat fakülteleri (yaşayabildikleri yerlerde), tıp fakülteleri yeni fikirlere daha açıktılar; tıp fakülteleri, genelde, XVI. yüzyıldan itibaren Arap etkisinden (İbn Sina) sıyrılabilmeyi başardı, XVII. yüzyıl sonunda Harvey'i benimsediler, XVIII. yüzyılda, özellikle yüzyıl sonunda 600'ü aşkın öğrenci bulunduğu tahmin edilen Edinburgh'da ilk medikal klinik derslerini vermeye başladılar.

Yine de, üniversitelere göre bir ayrım yapmak gerekliydi. Din alanında daha hoşgörülü, siyasette *whig*lere daha yakın olan Cambridge, XVIII. yüzyılda bilimsel yenilikleri (Newton *Trinity College* mezunudur) ve Aydınlanma rasyonalizmini, katı bir Anglikan ve *tory* yanlısı, Ortaçağ Aristotelesçiliğine ve hümanist felsefeye bağlı Oxford'a göre daha çabuk ve kolaylıkla kabul etmiştir.[2]

Nihayet, ülkelere göre bir ayrım da gereklidir hiç kuşkusuz; Katolik ülkelerde Aydınlanma'ya karşı bir türlü bitmek bilmeyen bir düşmanlık üniversitelerde entelektüel çöküşü hızlandırmış, Protestan ülkelerde, özellikle İskoçya, Almanya ve İskandinavya'da çeşitli pedagojik girişimler (sözgelimi Latince'nin özel bir eğitim dili olduğu düşüncesinin terk edilmesi) ve yeni kürsülerin kurulması üniversiteler ve yaşayan kültür arasındakiçelişkileri biraz hafiletmiştir.

2) P. Searby, Le università delle isole britanniche, G. P. Brizzi ve J. Verger (yay. haz.) *Le Università dell'Europa* içinde, III: *Dal rinnovamento scientifico all'età dei Lumi*, Milano, Silvana, 1992, s. 19-41.

Dolayısıyla, şunu belirtmemiz gerekir ki, modern çağda, üniversiteler, bazı alanlarda ya da bazı ülkelerde, artık son derece yetersiz ve modası geçmiş eğitimler verseler de, bazı yerlerde özgün düşünceli insanlar yetiştirmeseler de, sağlam bir temel kültür ve yararlı entelektüel teknikler verebiliyorlardı.

2. Öğretim ve diploma. – Bununla birlikte, eğitim ve öğretimde devamlılık gerekliydi. Oysa, yakın zamanda gerçekleştirilen araştırmalar bu bağlamda endişe verici eksikliklikleri ve aşırılıkları açığa çıkarmıştır.

Ortaçağ dönemine göre öğrenim süreleri çok büyük ölçülerde kısalmıştır; neredeyse her yerde, dört ya da beş yıl içinde lisans diploması almak ya da doktor unvanına sahip olmak mümkün olmuştur. Kesinlikle basılı kitapların yaygınlaşmasına bağlı olan öğretim sürelerindeki bu kısaltmaları mutlaka olumsuz gelişmeler gibi görmemek gerekirdi. Başarı oranlarının gittikçe yükselmesine bakıldığında unvanların gitgide daha kolayca elde edilebilir gibi görünmesi belki de daha endişe verici bir gelişmedir. 1600-1800 arasında başarı oranları Oxford'ta (sanat bakaloryası) yüzde 35'ten yüzde 58'e, Franeker'de (Hollanda) yüzde 6'dan yüzde 71'e yükselmiştir. Ama özellikle XVII. yüzyıldan itibaren sınavlarda sahtekârlıkların ortaya çıkmaya başlaması ve statülere saygı gösterilmemesi –her zaman vardı bu olgu– o kadar ileri boyutlara ulaştı ki bunların sosyal anlamlarının sorgulanması gerekli oldu.

Öğrencilerdeki isteksizlikle birleşen hocaların devamsızlıkları sonucu dersler boş geçiyordu ve tartışmalar yapılamıyordu. Dolayısıyla, öğrencilerin büyük bölümü zorunlu ders-

leri görmeden sınavlara giriyordu ama jürilerin çoğu ses çıkarmıyordu bu duruma. Sözgelimi Fransa'da belli başlı üniversiteler, Paris, Toulouse ya da Montpellier üniversiteleri belli bir devam zorunluluğu şartı getirmişlerse de, küçük taşra üniversiteleri –Avignon, Orange, Orléans, Nantes, Caen, Reims– çok düşük paralar karşılığı ve ciddi sınavlar yapmadan unvan dağıtma konusunda ünlendiler. Sahtekârlığın birçok biçimi vardı; profesyonel yazarlar tarafından yazılan tezler, başkasının yerine sınava girme, mektup yoluyla alelacele yapılan kayıtlar vb. Aday kimi zaman sınava gireceği üniversitenin bulunduğu kente sadece bir gün önce geliyordu. Bu örneklerin ne derece önemli olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir ama çok yaygındı bu eğilimler ve bazıları cezalandırılsa da bu insanların genellikle bağışlandıkları bir gerçektir. Her türlü kolaylık sağlanıyordu, geniş bir hoşgörü egemendi. Devlet de razıydı bütün bunlara ve sözgelimi 1682 yılında yirmi dört yaşından büyük hukuk öğrencilerine "yaşlarını göz önünde bulundururak" altı ayda lisans diploması alabilme (normal koşullarda beş yılda alınabiliyordu bu diploma) hakkı tanıdı.[3]

Bütün bu olgular doğrultusunda, özellikle en kalabalık fakülte olan hukuk fakültelerinde öğrenimlerin ve unvanların sosyal anlamlarının sorgulanması gündeme gelir. Unvanların artık entelektüel bir yetki sağlamadığı ve köhne bir eğitim ve varsayımsal işlerin gerçek gereklilikleri arasında kaçınılmaz bir uçuruma boyun eğildiği açıktır.

3) Bkz. *Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle*, c. II, *a.g.y.*, s. 110-151.

1782 yılında, Fransız hukukçu Boucher d'Argis şu soruyu soruyordu: "Gençler niçin bazı okullarda hiçbir biçimde karşılığını alamayacakları dersleri öğrenmek zorunda bırakılıyorlar? Hocaların yeteneklerinin gerçekten yararlı eğitim amaçlarına doğru yönlendirilmesi gerekir, ancak o zaman öğrenciler kesinlikle dinleyecektir onları."

Gerçek anlamda formasyon üniversite dışında kazanılıyordu: Aile ortamı, salonlardaki konuşmalar, özel konferanslar, kişisel okumalar, kariyere başlangıç uygulamaları. Üniversite diploması özellikle dayatılan siyasal düzene aidiyet anlamına gelen bir sosyal aidiyet bröves gibi görülüyordu.

Bu uç durum özellikle 1650'den sonraki bazı hukuk fakültelerinin belirgin özelliğidir. Öteki kurumlarda, sözgelimi profesyonel yöneticiler ya da İngiltere'deki gibi kolejlerde kalan unvanlılar arasından seçilen özel öğretmenler denetiminde ve altı-sekiz yıllık eğitimin verildiği kolejlerde sağlam bir klasik kültür, hatta –çok küçük ölçülerde de olsa– bilimsel ve felsefi bilgiler alabiliyordu öğrenciler, tıp fakültelerinde (en azından en iyilerinde) ve ilahiyat fakültelerinde öğretimin içeriği çok daha verimli gibi görünmüştür. Bunu Ortaçağ geleneklerinin ve hümanist geleneklerin sürmesi gibi mi yoksa, tersine, eğitim, öğretim alanında profesyonelliğin doğuşu gibi mi görmek gerekir?

II. – Reformlar ve alternatif çözümler

1. Üniversite reformları. – XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar üniversite reformları (ve yeni kurumlar) artmıştır.

Öğretim görevlileri de desteklemiştir bu hareketi zaman zaman ama genellikle hükümdarın dayattığı reformlar söz konusu olmuştur bu bağlamda.

Daha önce sözünü ettiğimiz XVI. ve XVII. yüzyıl reformlarının en önemli amacı, eski özerklik ayrıcalıklarına karşı devletlerin denetimini güçlendirmektir ama bu reformlar aynı zamanda derslere ve sınavlara da bir düzen, ayrıca bazı disipliner yenilikler de getirmiştir (sözgelimi, Fransa'da 1679 yılında Fransız hukuku kürsülerinin kurulması).

Bununla birlikte, bizim çalışmamız açısından en önemlisi, XVIII. yüzyılın reformları ve reform projeleridir ki bunlar dinsel hoşgörü alanındaki gelişmeler ve Aydınlanma düşüncesiyle birlikte genellikle devletlerin ve mesleklerin ihtiyaçlarına çok daha uygun tavırlar aracılığıyla gerçek anlamda bir modernleşme eğilimini yansıtırlar.

Protestan Almanya bu reformların özellikle gerçekleştiği alan olmuştur.[4] XVII. yüzyılın sonundan başlayarak bazı üniversiteler ders programlarını yenilemeye çalıştılar: Pufendorf 1661-1688 arasında Heidelberg'de (hukuk fakültesinde değil sanat fakültesinde) doğal hukuk okuttu. Spinoza da tam bir ifade özgürlüğü güvencesi altında aynı üniversiteye davet edilmişti ders vermek üzere ancak bu proje gerçekleşmemiştir. 1693'te Prusya devletinin doğrudan denetiminde kurulan Halle Üniversitesi'nde yeni dersler (özellikle felsefe, hukuk, tıp) okutuldu ama bu üniversite Hannover Düklüğü'ndeki Göttingen'in (1733) gölgesinde kaldı. Bu projenin

4) Ch. E. Mac Clelland, *State, society, and university in Germany, 1700-1914, a.g.y.*, s. 27-98.

mimarı, Halle Üniversitesi mezunu ve aydın bir insan olan G. A. von Münchaussen'dir. Bu yeni üniversite devletin ve hükümdarın hizmetinde olacaktır: Münchaussen getirdiği dört yeni unsurla başarıya ulaştırdı projesini: Üniversite tamamen ve çok sıkı biçimde devletin denetimindeydi ve özellikle atanan hocaların eski korporatist özellikler taşımasına dikkat ediliyordu; öte yandan, bu bağlamda Lutherci ilahiyatçıların ağır bir baskısı söz konusuydu. Üniversiteye monden disiplinlerin de (dans, binicilik, resim, yaşayan diller) girmesi tüm Almanya'dan aristokrat kesimin ilgisini çekti. Üniversite programına modern disiplinlerin (tarih, coğrafya, fizik, uygulamalı matematik, doğal hukuk, yönetim bilimi ya da *Cameralwissenschaft* vb.) alınmasıysa eğitimin siyasal ve profesyonel amaçlarını güvence altına almıştır. Nihayet, skolastik okuma ve tartışmaların yerine gelen ve Cermen dünyasında çok parlak bir geleceği olan "din okulu" uygulamasının da başlamasıyla pedagojik yenilenme de gerçekleşmiştir. Ayrıca, çok gerilemiş olan ya da kolejlerin son sınıflarıyla birleştirilen eski sanat fakültesi de, bu üniversite bünyesinde, XIX. yüzyılın edebiyat ve bilim fakültesinin temeli olan gerçek bir felsefe fakültesi niteliği kazandı. Çok yayın yapan ve Almanca bilim dergileri çıkaran Göttingen hocaları gerçek araştırmacılardı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, *Aufklänung* döneminde, öteki Alman prensleri Göttingen'i taklit etmeye çalıştılar ama o kadar başarılı olamadılar (Erlangen, Bonn, Stuttgart vb.).

Katolik ülkelerde üniversite reformu fikri daha geç bir dönemde, 1760'a doğru ortaya çıkmıştır. Diderot'dan Con-

dorcet'ye kadar, filozoflar eğitim sorunlarıyla ilgili yazılar yazarken hükümetler Cizvitlerin saf dışı edilmesinden ve düzenlerinin yıkılmasından (1773) sonra eyleme geçmeye karar verdiler ve ortaya çıkan boşluğu bir an önce doldurmaya çalıştılar. Fransa'da alelacele bazı önlemler alındı ve özellikle kolejler için yüksek seviyeli yöneticiler bulabilmek amacıyla kısmen yazılı bir agregasyon sınavı yapılması kararı alındı (1776); eski korporatist atama sistemini bozan bu önemli reform iyi uygulanamadı. Aslında, bu bağlamda, özellikle Rolland d'Erceville ve La Chalotais gibi isimlerin projelerine sadık kalındı: Bunlar tüm "ulusal eğitim" yapısının yeniden örgütlenmesini, Paris Üniversitesi dilbilgisi okullarını yeniden yapılandırmayı, eğitim kadrosunu laikleştirmeyi ve doğrudan doğruya ve tek elden devletin denetimine bağlamayı, bütün okullarda modern (özellikle bilimsel) eğitim sistemleri yaratmayı öneriyorlardı. Bununla birlikte, 1789'dan önce Katolik Kilisesi'nin ve Paris Üniversitesi'nin muhalefeti yüzünden bunların hiçbiri gerçekleşemedi.[5]

İber Yarımadası'nda, prensler ve aydın din adamları da (Portekiz'de Pombal, İspanya'da Jovellanos), 1770-1780'lerde üniversiteleri modernleştirmek, pedagojiyi yenilemek, bazı yeni disiplinler getirmek ve korporatist ayrıcalıkları, özellikle de *colegios mayores*in ayrıcalıklarını kaldırmaya çalıştılar.

Nihayet, Habsburg sınırlarında İmparatoriçe Maria Tereza (1740-1780) ve oğlu II. Jozef'in (1780-1790) aydın zor-

5) D. Julia, Une réforme impossible. Le changement des cursus dans la France du XVIIIe siècle. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 47-48, 1983, s. 53-76.

balığı da reform projeleri doğurmuştur. Böylelikle, 1788'de Louvain Üniversitesi'nin yerini teorik olarak bir genel din okulu almıştır; Louvain'deki bu okulda tüm Hollanda'ya din adamı yetiştiriliyordu; öbür üç fakülteyse "özel okullar" adı altında Brüksel'e nakledilecekti; ama Devrim bu projeyi durdurdu.[6]

Az ya da çok başarılı olan bu reformlar ve bu projeler Fransız devrimcilerin, Napoléon'un ve de Prusyalı reformcuların (W. von Humboldt) yararlanacakları bir bütün oluşturur. Bununla birlikte, çok yakın bir dönemde çok dağınık birtakım sonuçlara ulaşılabilmiştir ve Fransız Devrimi arefesinde bu sonuçlar üniversiteleri Eski Rejim kurumları çerçevesinden çıkaramamıştır. Gerçekten, eski düzene ait kurumlardı bunlar; Konvansiyon'un bunları düzeltmekten vazgeçerek 15 Eylül 1793 yasasıyla "bütün cumhuriyette" bir kalemde ortadan kaldırması şaşırtıcı değildir.

Daha sonraki iki onyılda devrimci fetihler ve de imparatorluk fetihleri birçok Avrupa üniversitesini (Britanya dışında) aynı gerileme içine düşürmüştür. Çünkü, bütün olarak bakıldığında, kıtanın tümünde gerilemeye neden olan unsurlar Eski Rejim üniversitelerindeki yenilenme vaatlerini bastırıyordu. Ama bu rejimin yüksek öğretim konusunda bıraktığı miras sadece bunlarla sınırlı değildi.

2. Yetkinlik merkezleri. – Bazı devletler, üniversite direnişine ya da yetersizliğine karşı, uzun süreden beri üniversitelerden bütünüyle bağımsız, daha doğrudan bir şekilde

6) *Leuven University, 1425-1985*, Louvain, Leuven UP, 1990, s. 29-30.

kendi denetimlerinde olan ama yeni fikirlere ve pedagojilere de açık kurumlar yaratma yoluna girmişlerdi. Bu kurumlar iki kategori altında toplanabilir.

Özellikle bütünüyle kültürel eğilimli çok yetkin denebilecek kurumlar.

Bu konuyla ilgili olarak Fransa'dan verilebilecek iyi bir örnek, Paris'te, 1530'larda I. François tarafından, Budé ve öteki Fransız Erasmusçularının girişimiyle kurulan Collège des Lecteurs Royaux'dur. Unvan vermediği için üniversitenin karşı çıktığı bu kraliyet koleji (devrimden sonra Collège de France olmuştur) kısa sürede yüksek düzeyde, özgür ve yararcı amaçlar gütmeyen bir eğitim merkezi (zamanla gelişmiş olan bir misyon) durumuna gelmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda, gene Fransa'da, kraliyet himayesi yüksek düzeyde bir eğitimle bilimsel araştırmayı bir araya getiren aynı türden başka kurumlar da yaratmıştır: 1635'te Le Jardin du Roi ve 1667'de l'Observatoire de Paris.

Akademilerden de söz etmemiz gerekir bu arada. Genellikle varlıklı ve bilgin özenticilerin özel örgütleri şeklinde kurulan ilk akademiler XV. yüzyıl sonundan itibaren İtalya'da doğmuştur. XVII. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de ilk kraliyet akademileri (1636'da Académie Française, 1663'te Académie des Inscriptions et Médailles, 1666'da Académie des Sciences, 1662'de Royal Society) kurulur ve kısa süre içinde bütün Avrupa'da taklit edilir bunlar (1700'de Berlin Bilimler Akademisi, 1725'te Petersburg Bilimler Akademisi vb.); nihayet, XVIII. yüzyılda taşra bilim akademileri ve derneklerinin sayısı artar. Akademiler normal olarak eğitim ve öğretim işini örgütlemezlerdi ama bilimsel toplantı mer-

kezleri ve kurumları (koleksiyonları ve kütüphaneleri sayesinde) olduklarından, büyük ölçüde, bu kurumların Ortaçağ'daki ikili rolleri, yani hükümdara danışmanlık ve bilgiyi meşrulaştırma makamları rolüyle üniversitelere dönüşmüşlerdir.

3. Özel okullar ve meslek okulları. – Okul biçiminde etkin meslek formasyonları ihtiyacı çok eskidir. Ortaçağ'dan beri, sözgelimi dilenci tarikatları *studia*larında (vaizler kurumu) ya da İngiliz ulusal hukukunu veya *Common Law*'ı uygulayacak hukukçular yetiştiren (üniversitelerden çok bu kurumdan yetişirdi bu hukukçular) İngiliz *Inns of Court*'larında (avukatlar tarafından yönetilen özel hukuk okulları) birlikte ortaya çıkmıştır bu talepler.

Daha önce sözünü ettiğimiz kolejlerin, Ortaçağ'ın çok sayıda ve iyi örgütlenememiş sanat fakültelerine karşı –çok genel de olsa– gelişmesi, hiç kuşkusuz, aynı ama daha tutarlı ve kesin bir formasyon kaygısıyla açıklanır.

Ne var ki, gerçek anlamda meslek okullarının ortaya çıkışı modern çağın bir karakteristiğidir. Devletler ve meslekler, sadece üniversite diplomalarının gerçek anlamda bir yeteneğin garantisi olmadığı konusunda gitgide daha fazla bilinçlendiler. Ayrıca, bilim ve teknik alanındaki gelişmeler yararlı yetenekler alanını eski fakülte çerçevesinin çok ötesine götürüyordu. Mesleki formasyon özel teşebbüse bırakılmak istenmiyorsa örgütlemek gerekirdi onu. Kimi zaman, gördüğümüz gibi, bu formasyon mevcut üniversitelere (Alman üniversitelerinin yeni kürsüleri, ilahiyat fakültelerine bağlanan Katolik din okulları) dahil edilmeye çalışılmıştır.

Ne var ki, çoğu zaman üniversitelerden bağımsız olarak "özel okullar" ya da meslek kolejleri kurulmuştur. Avrupa'da sayıları artan cerrahlık kolejleri ve akademileri, eski tıp fakültelerinin dışında ve cerrahlık mesleğinin gelişmesine ve ilerlemesine çok açık seçik biçimde katkıda bulunarak bu konuda en iyi örneği vermişlerdir. Bu arada, sivil ya da askeri mühendislik okullarını da anmamız gerekir. Belki de üniversitelerin hantallığı yüzünden özellikle Fransa'da bu okulların sayısı çok fazlaydı: Ecole des Ponts-et-Chaussées (1743), Ecole du Génie de Mézières (1749), Ecoles vétérinaires (1762-1766), Ecole des Mines (1783) vb. Açık bir profesyonelleştirme eğilimi, öğretim görevlilerinin tam anlamıyla laikleşmesi, kayıt ve yönetimin devlet tarafından denetlenmesi, *numerus clausus* ve yatılı sistem... Devrim'in yüksek öğretimin paradigması yapacağı bu kurumları eski üniversitelerle karşı karşıya getiriyordu.

XIX. yüzyıl bunların yeniden yapılandırılması girişimini büyük ölçüde yenilenmiş temeller üstüne oturtacaktır.

İKİNCİ KISIM

DEVRİM'İN ARDINDAN

V. Bölüm

İLK YENİLİK: BİLİM Mİ MESLEK Mİ? (1780'E DOĞRU-1860'A DOĞRU)

Bu ilk dönemin temelinde üç unsur vardır: Avrupa'nın birçok bölgesinde modern çağdan, hatta Ortaçağ'dan miras kalan özelliklerin devam etmesi: Almanya ve Fransa'da üniversite örgütlenmesinde farklı ve modernleştirilmiş modellerin ortaya çıkması, öğrenci kaydetme ve öğretim elemanı istihdam etme konusunda elitist tavrın sürmesi ve yüksek öğretimin özellikle profesyonel işlevi. Bu dönemde araştırma etkinliği büyük ölçüde üniversite dışı kurumlara (akademiler, bilim dernekleri) bağlıdır ya da yalnız çalışan özgür bilim adamlarının işidir. Yönetici sınıfın küçük bir bölümüne formasyon veren kuruluşlar (Eski Rejim Avrupa toplumlarının büyük bölümünde aristokratların okul bilgilerini küçümsemeleri nedeniyle) olan yüksek öğretim kurumları da XIX. yüzyılın ilk yarısında belirleyici siyasal alanlar oldular ve buralarda ortaya çıkan ulusal ve liberal hareketler kadrolaştı, örgütlendi ve kendilerini ifade etmenin yollarını buldular.

Bu güçlü eğilimler, evrimi aynı düzeye gelememiş çeşitli ulusal, hatta bölgesel modellere göre farklı biçimde gerçekleşirler.

I. – Cermen dünyasında dönüşümün erken gerçekleşmesi ve nedenleri

1. Kurumsal değişiklikler. – Alman üniversiteleri Devrim olaylarından ve XIX. yüzyıl başındaki Napoléon egemenliğinden çok fazla etkilendiler.

1789 yılında Almanya'da 7900 öğrencisi bulunan 35 üniversite vardı. Bu öğrencilerin yüzde 40'ı en büyük dört üniversitede (Halle, Göttingen, Iena ve Leipzig) toplanmıştı; 18 eski üniversite kapanır: Kiel, Rostock, Greifswald, Koenigsberg, Halle, Göttingen, Marburg, Giessen, Iena, Leipzig, Heidelberg, Freiburg, Tübingen, Würzburg, Erlangen ve Landshut (1825'te Münih'e nakledilmiştir). Prusya'da üç yeni üniversite açılır: 1810'da, Halle'in yerini doldurmak amacıyla, Tilsitt Anlaşması'ndan sonra yabancı topraklarda kurulan Berlin Üniversitesi. Iena bozgunundan sonra, krallığın, elitlerin formasyonu alanında yenilikler yapması gerekir. 1818'de Bonn ve Breslau'nun kurulması ya da yeniden kurulmasının başka bir işlevi vardır: 1815 yılından sonra, Devrim ve İmparatorluk Fransa'sından çok etkilenen Katolik Rheinland'dan alınan Polonya'nın bir bölümünü de kapsayan, son derece heterojen bölgelerdeki Prusya'nın gücünü pekiştirmek. Bu üç yeni üniversite XIX. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'nın en önemli üniversiteleri ara-

sında yer alacaktır, çünkü eski geleneğin yok olmasıyla artık bu kurumlar yeni entelektüel ve sosyal ihtiyaçlara entelektüel ve kurumsal açıdan daha kolay ayak uydurmuştur.

Yüzyılın birinci yarısının Alman üniversite tarihinin belirgin özelliği çelişkili olgulardır. Öncelikle XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başındaki gerileme ve durgunluk döneminden sonra öğrenci sayısında büyük bir artış olmuştur. 1815'e doğru 4900'e düşen bu sayı 1825'te iki katına (9876) çıkmış, 1830'da en yüksek noktasına (15.838) ulaşmış, 1860'a doğru yavaşlayarak 11.000 olmuş ve 1870'te de gene en yüksek sayıya ulaşmıştır.[1] Bu güçlü büyüme bazı haklarına kavuşan hocaların gelirlerine belli bir iyileştirme getirir. Leipzig'deki hocaların XVIII. yüzyıl sonundaki kazançları 225 *taler*di; oysa, 1820-1830 yıllarında Berlin, Tübingen, Marburg ya da Rostock'taki hocaların kazançları 400-1400 *taler* arasında değişiyordu.[2] Bu maddi iyileşme Eski Rejim'in ikincil meslekler uygulamasına yavaş yavaş son verir. Dolayısıyla, hocalar araştırmalarına daha fazla zaman ayırabilirler. Kısmen ücret artışları nedeniyle de gerçekleşen üniversitelerarası transferler (*Ruf*) öğretim, eğitim, bilimsel çalışmalar alanındaki yarış bağlamında fazladan bir teşvik olur. 1830 yıllarında en gözde öğretim alanları olan hukuk ve ilahiyat fakültelerindeki öğrenci sayısı geriler, buna karşılık, tıp ve felsefe fakültelerindeki (edebiyat ve bilim) öğrenci

1) Ch. E. Mac Clelland, *State, society and university in Germany, 1700-1914*, Cambridge, Cambridge UP, 1980, s. 63-64 ve 157.

2) Ch. E. Mac Clelland, Die Deutsche Hochschullehrer als Elite 1815-1850, K. Schwabe, *Deutsche Hochschullehrer als Elite* içinde, Boppard-a-Rhein, Harald Boldt Verlag, 1988, s. 37.

sayısı artar: 1880 yılları başında bu fakültelerdeki öğrenci sayısıoranı toplam öğrenci oranının yüzde 21,5 ve 40,3'ünü oluşturur. Eğitim ve öğretim alanında biçimsel değişiklikler de olur ve derslerin yanında filoloji, daha sonra tarih gibi yeni disiplinlerde, matematik ve fizik öğretiminde seminer çalışmaları çok yaygınlaşır. Seminerler ve laboratuvarlar (Giessen'de kimyacı Liebig'in laboratuvarı gibi) ya da kliniklerde geleceğin hocaları ya da bilim adamları, uzmanları yetiştirilir. Ulusal birlik özlemlerinin işlendiği ve buyük felsefe sistemlerinin (Hegel, Schelling ya da Fichte'nin sistemleri gibi) geliştirildiği önemli dersler bu yüzyılın ortalarına kadar büyük ilgi görmüştür ama 1840'lardan 1870'lere kadar önemli üniversitelerin ünlenmesinin temelinde daha uzmanlaşmış bir eğitim vardır.

Bu değişim olguları, W. von Humboldt, Fichte ve Schleiermacher'ın geliştirdikleri ve önce Berlin'de yaşama geçen neo-hümanist akımın fikirleriyle (öğrenme özgürlüğü, öğretme özgürlüğü, araştırmacının ve öğrencinin özgürlüğü, ansiklopedicilik) birleşir. Bu anlayışlar yavaş yavaş en eski ve en geleneksel üniversiteleri etkiler (hocaların ve öğrencilerin eylemleri ve Prusya'nın tüm Alman üniversiteleri üstündeki ağırlığı nedeniyle). Bu olgular genellikle Alman üniversite modeli adı verilen kavramın temellerini atar. Bununla birlikte, eski uygulamalar (dinlere göre mezhep özelliklerinin ağır bastığı uygulamalar, Bavyera gibi güney Katolik devletlerindeki felsefe fakültesine bağlı tavır ve tutum) ve Alman egemenlerinin sürekli biçimde "kendi" üniversitelerine yömelik siyasal bakış hakkını koruma kaygısı da direnir.

1819'da, Karlsbad Alman Eyaletleri Konferansı'nda, her üniversite nezdinde bir iktidar temsilcisi atanması kararı alınır. 1848'den sonra bu temsilcilerin yerini yetkileri daha sınırlı olan *Kuratoren* almıştır. Avrupa'nın tek çok-kutuplu sistemi içindeki akademik pazarda kuramsal rekabet özellikle Kiel, Giessen ya da Marburg gibi küçük üniversitelerdeki nepotik uygulamaların yoğunlaşmasıyla yozlaşır. Devletin eğitim ve öğretimde düşük ücretli ve özel bir statüye tabi öğretim elemanı ya da *privat-docenten* sistemi getirmesi kürsü sahibi olabilmek için kendilerini çalışmalarıyla göstermek zorunda olan genç araştırmacılar için bir rekabet etkeni oluşturur. Ne var ki, bu, aynı zamanda, öteki hocaların özerkliğini sınırlar ve yeni bilim adamlarının rekabetine karşı kendi yakınlarını korumaya iter onları. Üniversitelerde çalışacak öğretim elemanlarının seçilmesinde bilimdışı ölçütler de devreye girmeye başlar bu arada: Katolikler ve özellikle de Yahudiler, ayrımcılıklar, hatta dışlanmalar dolayısıyla çok sıkıntı çekerler. Çok sayıda bilimadamı, özellikle 1830-1840 yıllarında liberal ve devrimci hareketlere karışanlar, daha batıda, özellikle Fransa'da iş bulmak zorunda kalır. Bu göç Alman bilim modelinin yaygınlaşmasına ya da Fransız eğitiminde yabancı diller veya oryantalizm gibi yeni disiplinlerin doğuşuna katkıda bulunur. Hocalar ve öğrenciler (1833'te bastırılan *Burschenschaften* hareketi) Alman birliğine kadar önemli bir siyasal rol oynarlar. Güneydeki meşruti eyaletlerde bazı üniversitelerin meclislerde temsilcileri vardır. En ünlü hocalar liberaldir (özellikle 1837'de resmi siyaseti eleştirdikleri gerekçesiyle iktidar tarafından kürsüleri ellerinden alınan "Göttingen yedileri") ya da Alman birliğini destekle-

yen *Vormärz* hareketine katılmışlardır. Hatta 1848 Frankfurt meclisi "Hocalar meclisi" olarak anılmıştır (52 üniversite öğretim üyesi yer almıştır bu mecliste ve bu rakam tüm hoca oranının yüzde 8'ine denk düşer). Bununla birlikte, öğretim üyelerinin sessiz çoğunluğu açık seçik biçimde tutucudur, hatta 1848 demokratik eğilimlerine düşmandır.

2. **Sosyal işlevler.** – Öğrenci kitlesinin gelişmesi birçok faktörle açıklanabilir: Batı Avrupa'da, modern ekonomik gelişmenin geciktiği bir toplumda, serbest ve resmi görevlerin geleneksel saygınlığı, Fransa'daki gibi yarışma yoluyla seçme mevzuatının bulunmaması, tüm Almanya'da kurumların dengeli dağılımı ve yaşamın oldukça ucuz küçük kentlerde yoğunlaşması nedeniyle yüksek öğretim fiyatının nispeten düşük olması ve nihayet özellikle din ve eğitim çevrelerinde burs ve indirim sistemlerinin (vergilerin takside bağlanması) çoğalması. Almanlar'ın son zamanlarda gerçekleştirdikleri çalışmalar[3] üniversitelerdeki öğrenci sayısında düzenli bir büyüme ve düşme çevrimi bulunduğunu göstermiştir. Daha önce gördüğümüz gibi, iki evre görülmüştür bu dönemde: 1830'dan sonraki gerileme evresi kısmen otoriter siyasal ve sosyal önlemlerden kaynaklanır. Gerçekten de, siyasal otoriteler liberal öğrenci hareketini, diplomalı nüfusun çok fazla olmasını ve henüz Eski Rejim olan bir toplumla entegre olamayan ikinci derecede önemli unsurları birbirleriyle ilişkilendirirler.

3) H. Titze, *Der Akademiker-zyklus*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.

Fakültelerde, en açığından, yani ilahiyat Katoliğinden başlayıp en kapalısına, yani en saygın görevlere yükselme olanağı sağlayan ve soylu çevreden en fazla insanın bulunduğu hukuğa kadar sosyal bir hiyerarşizasyon vardır. Felsefe fakültesi (edebiyat ve bilim) ve tıp fakültesi sosyal yapıları dolayısıyla aracı bir konumdadırlar. Öğrenci sayısının artması zanaatkâr, esnaf, hatta varlıklı köylü çocuklarına özellikle kırsal kesimde birçok iş alanı (din adamı) sağlayan en "demokratik" fakültelerde başlar. Bununla birlikte, üniversiteler, küresel olarak, bu düzeyde, öğretim yaşı bağlamında çok düşük bir oran gösterirler: 1865'te yüzde 0,5. Öğrencilerin kökenleri açısından iç kaymalar ve aktarmalar daha çok memur çocuklarının (yüzde 38) ve daha genel olarak *Bildungsbürgertum*'un (kültürlü burjuva) egemen olduğu kurumlardan yeni tip burjuvalar (ekonomik burjuvazi ve serbest meslekler) yaratan ya da bazı küçük burjuva gençlerine yükselme olanağı sunan (bununla birlikte, bu alandaki oran, 1830'lu yıllarda, tüm öğrenci sayısındaki gerileme sırasında yüzde 25'ten yüzde 20'ye gerilemiştir) yeni kurumlara geçişi yansıtır. Buna karşılık, gerçek anlamda halk kesimi hemen hemen hiç yoktur bu dünyada (yüzde 2'den az).[4] Öğrenci yaşamı ritleri gene bu dönemde hayata geçmiştir: Pansiyonlarda ve kafelerde, barlarda kolektif yaşam, Almanya'nın kuzeyindeki kış üniversitelerinden güneydeki yaz üniversitelerine periyodik göç, rekabet yanlısı geçmişçi ve aristokratik örgütler ve 1830'lu yıllarda ve 1848 öncü üniter hareketleri sıra-

4) R. Steven Turner, *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, c. 3, Münih, Beck, 1987, s. 239.

sında önem kazanan liberal hareket arasındaki rekabet. 1848-1849'da doruğa uluşan bu hareket öğrencilerin yüzde 60'ını kapsar ve sınırların dışına taşan ilk Alman sosyopolitik hareketi olma özelliğini taşır.

3. **Avusturya-Macar özellikleri.** – Avusturya-Macar yüksek öğretimi, dil birliğine rağmen Alman üniversitelerinden çok daha geleneksel ve otoriter bir modelin temsilcisidir. 1773 yılında Cizvitlerin dışlanmasından sonra, merkezi hükümet, 1777 *Ratio Educationis* Yasası uyarınca, Almanca konuşulmayan bölgeler de dahil olmak üzere, sistemin tümünü yönetir. Bununla birlikte, Ortaçağ mirasları (öğrenci ulusları, din bilgini meclisleri) Protestan Alman modelinin yerleşmesini engellemiştir. Yüksek öğretim tümüyle işlevsel amacını korur: Türdeş bir imparatorluğun kadrolarını oluşturmak. Dolayısıyla, eğitim, Almanya'da tedrici olarak yerleşen pedogojik özgürlüğe karşı, en ince ayrıntılarına kadar yukarıdan örgütlenir. Macaristan'da, 1777'de Budapeşte'ye aktarılmış olan ve doktora payesi veren tek bir üniversite vardır; bu üniversitenin verdiği doktora taşrada hukuk akademileri ve liseleri, büyük din okulları ve teknik okullarda tamamlanır. Dolayısıyla, imparatorluğun bu bölümünde öğrencilerin büyük bölümü hukuk ya da ilahiyat alanına doğru kayarlar. Viyana Tıp Fakültesi dışında, Avusturya üniversiteleri bilimsel alanda geridirler. Viyanalı ve Macar ögrencilerin etkin biçimde katıldıkları 1848 devrimi iktidarı yavaş yavaş Prusya modeline (Hohenberg-Thun Kontu'nun reformu) meyletmeye zorlar; ama bu model 1860'lara kadar otoriter bir yol (sözgelimi, Budapeşte'de derslerin Al-

manlaştırılması, oysa 1844'ten başlayarak Macarca üniversitede eğitim dili olmuştu) izlemiştir. Orta öğretim iki yıl uzatılmıştır ve böylelikle, eski sanat fakültelerindeki uygulama gibi, üniversitelerin hazırlık sınıfı öğrencilerinin yükü hafiflemiş, buna karşılık "olgunluk" sınavı (bakalorya) yüksek öğrenime girişte zorunlu olmuştur. Böylece, felsefe fakültesi, Almanya'daki gibi öteki fakültelerle eşit duruma gelmiştir. Öğrenci ulusları kaldırılır ve hocaların kaydolan öğrenci sayısına göre parasal kazanç sağlaması sistemi getirilir. Akademik pazarın açılması (*privat-docentenin* çoğalması ve Alman profesörlerin davet edilmesi) rekabet yoluyla eğitimcilerin bilimsel düzeyinin yükselmesi sonucunu doğurur. Buna karşılık, imparatorluğun Macar tarafının Macarlaştırılmasını destekleyen 1867 Avusturya-Macar ittifakıyla, daha sonraki dönemde en büyük anlaşmazlıkların kaynağını oluşturan dil ve ulus çatışmaları yüksek öğrenim alanına da girer yavaş yavaş. Avusturya-Macaristan dünyasındaki üniversitenin özgünlüğü aynı zamanda meslek fakültelerinin ve özellikle de hukuk fakültesinin Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren üstünlüğünde yatar: 1860'ta Viyana'daki öğrencilerin yüzde 45,7'si ve 1909'dada yüzde 53,8'i hukuk öğrencisidir. Macaristan'da yaklaşık aynı oran (yüzde 60) görülür.[5] Burada söz konusu olan, Fransa'daki karşılığı Napoléon sistemi olan "Jozefçilik"in bürokratik geleneğidir.

5) H. Engelbrecht, *Geschichte des österreischischen Bildungswesens*, c. 4, Viyana, ÖSV, 1986, s. 237; V. Karady, Une "nation des juristes". Des usages sociaux de la formation juridique dans la Hongrie d'Ancien Régime, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 86/87, 1991, s. 196.

II. – Farklı Fransız modeli: Bilime karşı meslek mi?

1. Napoléon sistemi. – XIX. yüzyılın ilk yarısındaki Fransız eğitim sistemi öteki Avrupa ülkelerinin sistemlerine göre son derece özgündür, çünkü sıfırdan başlayarak yeniden inşa edilmiştir; oysa, başka ülkelerde Ortaçağ ya da Eski Rejim özellikleri kısmi reformlara rağmen kalmıştır.

15 Eylül 1793 Konvansiyonu'yla üniversitelerin lağvedilmesi daha önceki dönemden sadece birkaç bazı büyük kurum bırakmıştır geriye: Collège de France, yeni adı Muséum d'histoire naturelle olan Jardin du Roi, Observatiore de Paris ve Eylül 1794'te kurulan Nouvelle Ecole Centrale des Travaux Publics'in (geleceğin Ecole Polytechnique'i) uygulama okulları olan özel okullar (Ponts-et-chussées, Mines). Aynı yıl tıp fakültelerinin (Paris, Strasbourg, Montpellier) yerini alan üç sağlık okulu yenilenir ve bu arada eğitimci yetiştirmeye yönelik Ecole Normale Supérieure'ün ilk şekli Ekim 1794'te faaliyete geçer; okul birkaç ay içinde kapanır; daha sonra, 1810'da Napoléon tarafından yatılı okul olarak yeniden açılır, gerici Restorasyon döneminde (1822-1826) kapatılır, nihayet Temmuz monarşisi döneminde Ulm Sokağı'ndaki yerine taşınır.

Yüksek öğretimin yeniden inşası hem XVIII. yüzyıldaki bazı yenileştirmelerle bir süreklilik içinde ama Devrim'in radikal döneminin açılımlarına karşı olarak hem de XVIII. yüzyılın dekadan üniversitelerinin bazı özelliklerini taşıyarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, başlıca üç kaygıdan söz edilebilir: Devrim sonrasında devlete ve topluma altüst olmuş bir

ülkenin istikrarı için gerekli kadroları sağlamak, bunların formasyonlarının yeni sosyal düzene uygun olup olmadıklarını sıkı biçimde denetlemek ve yeni meslek korporasyonlarının doğuşunu engellemek. Bu aydın zorbalığı, çeşitli düzenlemelere rağmen, okul (fakülte olarak adlandırılsa da) modelinin egemenliğini açıklar: Belli bir mesleği uygulama hakkı veren devlet diploması zorbalığı, ilgisiz yerlerde bile sınıflandırmaların ve yarışların önemi, aynı programlarla ilgili kesin mevzuatlar, devlet unvanlarını karşılaştırma tekeli. Yeniden yaratılan tek korporasyon, orta ve yüksek öğrenim personelini kapsayan üniversite korporasyonudur ama çok sıkı denetlenen ve yenidevletioluşturan kadronun hiyerarşisine dahil olmuş bir korporasyondur bu. Bu sistem sıkı bir iş bölümü, mesleki uzmanlaşma gerektirir, kısacası Humboldt'un ideal üniversitesinden açıkseçikbiçimde farklıdır. Alman üniversitelerinde yenileştirme eğilimlerinin doğal alanları olan fakülteler (edebiyat ve bilim) Fransa'da son derece hareketsizdir ya da böyle bir işlevleri yoktur: Taşrada özellikle bakalorya sınavı jürileridir. Dolayısıyla, araştırma ya da yenileştirme işlevinin temeli büyük kurumlarda, Sorbonne ya da Collège de France'ın bazı derslerinde ya da Enstitü ve bilim derneklerinde yoğunlaşmıştır. "Paris ve Fransa çölü": XX. yüzyılın bu ünlü ifadesi 1860'lara kadar süren yüksek öğretimin durumunu çok iyi özetler.

Paris'teki bu aşırı yoğunluk, çağdaşların eleştirilerine ve hükümetlerin engellemeye çalışmalarına rağmen, birçok sorun çıkarmıştır. Hukuk fakültesi dışında, öğretim üyelerinin başlıca kaygısı önemli okullarında öğretim gördükleri başkente dönmektir. Dolayısıyla, taşrada aylaklara yönelik mo-

nden dersler dışında hiçbir gerçek entelektüel etkinlik gelişemez. Aileleri yeterince varlıklı olmayan Quartier Latin'de toplanan öğrenci gençler vasat yaşam ve çalışma koşullarından yakınır. Bununla birlikte, bu taşralı gençlerin köklerinden kopmaları kolejlerin ve liselerin yatılı kısımlarının kapatılmasından sonra dünyaya açılma bağlamında olumlu bir etken gibi görülebilir. Tutucular için, öğrenci çevresi liberal ya da devrimci ideolojilerin yayıldığı bir merkez ve bir siyasal çalkantı hareketleri vektörüdür. 1830'da ve Restorasyon ya da Temmuz monarşisinin liberal veya cumhuriyetçi hareketleri sırasında öğrenci katılımı (barikatlarda ya da gizli derneklerde) gerçekten çok belirgin ve önemlidir. Bu çalkantılı dönemde öğrenciler gibi öğretim üyeleri de ideolojik mücadelelerle iç içe olmuştur. Bu arada, otoriter rejimler de öğretim görevlileri arasında temsilcilikyapmakta duraksamamışlardır. Paris tıp ve edebiyat fakültesinin bazı hocaları bedel ödemişlerdir bu bağlamda; Temmuz monarşisi sonunda Collège de France'tan Michelet, Quinet, Mickiewicz'in işlerine son verilir; 1851 darbesinden sonra da Sorbonne ve gene Collège de France'tan bazı hocalar dışlanır.

Parasal açıdan bakıldığında, bu dönemin Fransız yüksek öğretimi paradoksal özellikler taşır: Üniversite vergileri sayesinde bazı masraflar karşılanabilir ve İkinci İmparatorluk dönemindeki edebiyat ve hukuk fakülteleri gibi bazı fakültelerin ellerinde fazla para bile kalır. Şu bir gerçek ki, kütüphane, bina, laboratuvar ya da bilimsel yardım personeli alanındaki bilimsel yatırımlar komiktir ve bu durum Fransız bilimini zengin Alman üniversitelerine göre çok geri bırakmıştır.

2. Sosyal ve entelektüel hiyerarşiler. – Fakültelerin sosyal hiyerarşizasyonu öğrenimlerin çok eşitsiz fiyat ve süreleri aracılığıyla çıplak bir şekilde ortaya çıkar: Bir hukuk lisansının (üç yıllık eğitim) ücreti 570 Frank, buna karşılık bir edebiyat lisansının (bir yıllık eğitim) ücreti 150 Frank, bir tıp doktorası 1300 Frank, edebiyat doktorası ise 140 Franktır.[6] Edebiyat ve bilim özellikle taşrada düşük ücretli öğretmenlik olanakları sağlarken, bilhassa Paris'te çalışan serbest meslek sahipleri, müşterileri varsa eğer, İkinci İmparatorluk döneminden itibaren çok yüksek ücretler alabilmişlerdir. Öğrencilerin çevrelerine göre tanımlanan sosyal kökenleri, Almanya'daki gibi bu farklılıkları oluşturur. Sözgelimi, Toulouse'ta Temmuz monarşisi sırasında hukuk öğrencilerinin yüzde 28,9'u serbest meslek sahiplerinin çocukları, yüzde 7,4'ü yüksek devlet görevlilerinin, yüzde 49,5'i ise varlıklı insanların çocuklarıdır; bu bağlamda, küçük burjuvazi toplamın yüzde 3'ünden de az bir oranda temsil edilir. Buna karşılık, edebiyat, bilim ya da eczacılık diplomasına sahip olanlar orta sınıftan, hatta küçük burjuvazi çevresinden gelirler. 1814-1848 arasında eczacılık öğrencilerinin yüzde 37,5'i tüccar ya da zanaatkâr çocukları, yüzde 21,7'si eczacı ve yüzde 9,5'i çiftçi çocuklarıdır, mülk sahibi ya da hukukçu çocuklarının oranı ise sadece yüzde 17'dir. Oranlar Ecole Normale Supérieure'ün edebiyat ve bilim öğrencileri için oldukça benzerdir ve doğrusunu söylemek gerekirse bu grup fakülte öğrencileri ortalamasına göre biraz daha seçkindir: Tüccar ve zanaatkâr çocuğu oranı (bilim

6) V. Karady, J. Verger *a.g.y.* içinde, s. 298.

ve edebiyatta) yüzde 35 ve 36, çiftçi, ücretli, küçük memur ya da öğretmen çocuğu oranı yüzde 23,5 ve 22, burjuva meslekleri ve çevrelerinin çocuklarının oranıysa yüzde 42 ve 40,5'tir.[7]

Bu liberal ve eşitsiz mantık yüksek öğretim elemanları için de geçerlidir çünkü ücretlerin bir bölümü "belirsiz" sınav haklarından gelir; bu, öğrenci sayısının fazla olduğu meslek fakültelerinin ve adayları çok fazla Parisli olan hocaların yararınadır. Hukuk ve tıpta çok yaygın olan mesleki gelirlerle birlikte elde edilen toplam kazanç da bu alandaki gelir dağılımları arasındaki uçurumu derinleştirir. Edebiyatçılar ve bilim adamları, özellikle Paris'te, birçok iş yaparak (eğitim ya da yönetim alanında) ek gelir elde etmeye çalışırlar, bunun sonucu da haleflikleri önceden belli olan yardımcıların istismara yönelik davranışlarıdır.

III. – Gelenek ve modernleşme arasında: Kuzeybatı Avrupa

1. İngiltere ve İskoçya. – Bu dönemde, İngiliz üniversiteleri modern çağın özelliklerini korurlar büyük ölçüde. Bu-

7) J. Burney, *Toulouse et son université*, Toulouse, Presses Univ. du Mirail, Paris, Ed. du CNRS, 1988, s. 165 (1841-1844 yıllarına ilişkin istatistik); J.-C. Caron, *Générations romantiques , les étudiants de Paris et le quartier Latin (1814-1851)*, Paris, A. Colin, 1991, s. 96 (pharmacie); V. Karady, Scientists and class structure: social recruitement of students at the Parisian Ecole normale supérieure in the nineteenth century, *History of Education*, 1979, cilt 8, no. 2, s. 105 (1830-1849 yılları).

nunla birlikte, İskoçya ve İngiltere'yi her bakımdan ayrı tutmak uygun olur.

İskoçya kıtaya daha yakındır, İngiltere'den çok da Almanya'ya yakındır. Dört üniversitesinde (Edinburgh, Glasgow, Saint-Andrews ve Aberdeen), 1825-1826 yıllarında 4.500 öğrenci vardır. Olanakları kısıtlı bir halk için bu yüksek oran doğrudan doğruya manastır okullarından gelen 14-15 yaşındaki yeniyetmelerin (*lads o'pairts*) 20-30 yaşlarındaki gençlerle birlikte bulunmalarıyla açıklanır. Derslerdeki ve okula giriş koşullarındaki özgürlük bazı öğrencilere çalışma olanakları bile sağlar, dolayısıyla başka Avrupa ülkelerine göre çok daha demokratik bir kayıt sistemi söz konusudur.

XIX. yüzyıl başındaki iki İngiliz üniversitesi, Oxford ve Cambridge, İskoç üniversiteleriyle tam anlamıyla karşıtlaşır. Bu üniversiteler XVIII. yüzyılın büyük bölümüne uzanan bir durgunluk döneminden yeni çıkmışlardır. Yılda 840 öğrenci alırlar ve 1829'a doğru XVII. yüzyıldaki öğrenci oranını bulurlar. Kolejlerde kalma zorunluğu, öğretimin pahalı olması, Anglikan olmayanlara kayıt yasağı getirilmiş olması öğrenci sayısının artmasına engel oluşturur. Özellikle Cambridge'de sınavların sürekli biçimselleştirilmesi, eğitim ve öğrencilerin kalitesini yavaş yavaş iyileştirir. Eski üniversitelerin devlete karşı tam anlamıyla bağımsız olmasının temelinde taşınmaz mal zenginliği ve Katolik Kilisesi'yle kurulan sıkı ilişkiler vardır. Ayrılıkçılar 1828'de Londra'da Anglikan olmayan ilk koleji (Londra Üniversitesi'nin çekirdeklerinden biri kabul edilen geleceğin *University College*'i) açarak aşarlar bu engeli. Başkentin Anglikanları 1831'de *King's College*'i kurarak cevap verirler buna. *Whig* yönetimi 1836'da Londra ku-

rumlarının öğrencilerine diploma verme yetkisi olan Londra Üniversitesi'ni kurarak bu iki kuruluşu kurumsallaştırır. 1850'den itibaren geleneksel üniversitelerin zorlayıcılıklarından kaçma olanağı veren bu olanaktan iki yüz aday yararlanır. 1840 yıllarında resmi üniversite eğitimine karşı eleştiriler artar ve bu eleştirileri yapanlara yönetici sınıf da dahil olur, sonuçta, 1850 yılında *Oxbridge* kraliyet soruşturma komisyonu kurulur. Ama en önemli değişiklikler daha sonraki dönemde gerçekleşecektir.

2. **İngiliz üniversitelerinin denizaşırı yayılması.** – Bu dönemde ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar İngiliz yüksek öğretiminin belli başlı özgünlüğü, dünyanın en büyük imparatorluğunu oluşturan sömürge ve dominyonlarda yavaş yavaş metropolün kurumlarına benzer kurumlar kurmasıdır. Sözgelimi, 1800'de, Hindistan'da Batı tipinde hiçbir üniversite yoktu, oysa 1939'da 17 üniversite kurulmuştur. İlk kolej 1817'de Kalküta'da kurulmuştur: *Hindu College.* Bu kurum kısmen kent tüccarlarının girişiminin bir meyvesidir, oysa İngiliz yönetimi uzak durmuştur bu projeden. Buna karşılık, 1857'de Kalküta, Bombay ve Madras'ta, Londra modeline göre *affiliating universities* sistemi başlamıştır. Bu kurumlar yetkili oldukları bölgelerde varolan *kolej*lerde elde edilen unvanları onaylar. XIX. yüzyıl sonunda, özel girişim ve kamu girişimi özel misyoner örgütlerinin, dini ya da bölgesel makamların girişimleriyle tamamlanır (Müslüman ve taşra üniversitelerinin doğuşu). Bu kurumların işlevi Avrupa kurallarıyla yakınlaşır ve 1887'de Cambridge'in *kolejler*in birinci sınıfını geçmiş olanlar için bir yıllık bir eğitim muafi-

yetiyle üniversitelere alınan 49 Hint *koleji* mezununu kabul etmesi tanıklık eder bu duruma. Eğitim dili çok büyük ölçüde İngilizce'dir ve bu durum bağımsızlık hareketinin kadrolarını oluşturacak Batılılaşmış yerel bir elitin formasyonuna katkıda bulunmuştur. Ne var ki, sömürge hali burada ortaya çıkar, bu üniversite çekirdekleri metropole bağımlı kalır: Öğrencileri genellikle B.A.'dan (*bachelor of arts*) öteye geçemezler; kimileri M.A. (*master of arts*) derecesini elde eder. Kurumlar doktor unvanı vermezler ve araştırma işlevine sahip değildirler. Bu durumda en parlak öğrenciler formasyonlarını tamamlamak üzere İngiltere'ye gitmek zorunda kalır: Çağdaş tarihin ilk *brain drain* örneği. Büyük ölçüde köylü olan bir ülkede iş alanları bulunamaması bu kültürel ithalat için de bir sınırlamadır.

Kanada, Avustralya ya da Yeni Zelanda gibi dominyonlarda yerel bir kültürle yüz yüze gelme sorunu yoktur kâğıt üstünde. Yüksek öğretim kurumlarının kuruluş kronolojisi oldukça paraleldir ve kadroları olmayan ve bunları metropolden alması da o kadar kolay olmayan (uzaklık dolayısıyla) daha karmaşık bir toplumun gereksinimlerini karşılar. Kanada'da ilk *college*lerin dinsel şeceresi çok belirgindir: Nova Scotia'da (Yeni İskoçya), Windsor'da *King's College* Anglikan'dır (1790, 1802'de krallık şartıyla tanınmıştır); Kingston'da (Ontario) *Queen's University* Presbiteryen'dir (1841). Québec'te Laval Üniversitesi gibi Katolik kurumlar ve Montréal'deki Mac Gill (1821) gibi özel kurumlar vardır. Aynı yıl içinde Toronto'da önce Protestan olan başka bir *King's College* açılır. Bu kurum 1834'te kesin dinsel adlandırmasını yitirir ve 1853'ten itibaren taşraya dağılmış

kolejler için baş kurum işlevi görmeye başlayınca ünivesite unvanını alır. Öğrenci gönderme yoluyla ya da 1898'de Mac Gill'de ders veren fizikçi Rutherford gibi profesörler aracılığıyla İngiliz üniversiteleriyle sıkı ilişkiler kurulmuştur.

İlk iki Avustralya üniversitesi, kuruluşları eski olmakla birlikte (Melbourn'un kuruluş tarihi 1813) 1858 (Sidney) ve 1859 (Melbourn) kraliyet şartı aracılığıyla tanınmıştır. Daha sonra Yeni Zelanda Üniversitesi gelir. Cambridge'de kabul edilir ve ada *kolejlerine* göre Londra Üniversitesi gibi bir rol üstlenir (sınav jürisi). İlk hocalar Oxford ve Cambridge'den gelir ama örgütlenme karışıktır: İngiliz özellikleri (farklı dinsel kimliklerle yatılı kolejler) ve Edinburgh eğitim biçimleri (vesayetten çok ders, modernleştirilmiş konular).

3. Belçika ve Hollanda. – Büyük İmparatorluğa dahil olan Belçika departmanları gibi Fransız yörüngesinde yer alan Hollanda Krallığı Napoléon siyasetinin çok kötü etkilerine maruz kalmıştır.

Eski Hollanda üniversitelerinden 1815'te sadece Leyden, Utrecht ve Groningen kalmıştır. İmparatorluk Fransa'sına göre düzenleme zamansızlık yüzünden tamamlanamamıştır ama Napoléon düştüğü sırada Leyden'in eski görkeminden eser kalmamıştır, çünkü 1814-1815'te sadece 328 öğrencisi vardı bu üniversitenin.[8] 1816'da, Kral I. Wilhelm, kuzeyde 1877'de üniversite yapılan Amsterdam belediye kolejiyle tamamlanmış üç eski üniversiteyle yoğunlaşan bir yüksek

8) W. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814*, Amsterdam, APA-Holland UP, 1981, s. 23.

öğretim sistemini yeniden dengelemek amacıyla Güney Hollanda'da üç üniversite kurma kararı alır. Böylece, Gand ve Liège doğarlar ve 1797'de Fransızlar'ın kapattığı Louvain de yeniden açılır. Burada eğitim dili Latince'dir ve yabancı hocalar ders verir. 1830'da, Belçika bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Latince'nin yerini Fransızca alır ve 1834'te iki yeni üniversite kurulur: Biri Brüksel'deki liberal Mason üniversitesi, öbürü Malines'deki Katolik üniversitesi. 1835'teki yeniden örgütlenmeden sonra bu aşırı üniversite sayısı dörde düşer: İki devlet üniversitesi (Gand ve Liège), Brüksel'de bir özgür üniversite ve Louvain'de bir Katolik üniversitesi.

1880'e kadar üniversiteler herkese açıktır ve 1876'ya kadar sınavlar üniversitelerin dışında yapılır. Bu, yabancı öğrencilere ne kadar önem verildiğinin göstergesidir (1876'da toplam öğrenci sayısının dörtte biri: 1800 öğrencinin 450'si). Özgür düşünceye sadık olan Brüksel Özgür Üniversitesi, sözgelimi anarşist coğrafyacı Elisée Reclus gibi tutucu olmayan hocaları da kabul eder. Yüzyıl sonunda Fransız emperyalizminden kaynaklanan dil sorunu ortaya çıkar. Flaman bölgesi üniversiteleri, daha geç bir dönemde, 1920'li yıllarda, yerel dilde eğitim verme hakkını kazanabilirler. Gand Üniversitesi 1932'de "Flamanlaşacaktır". Belçika sisteminin özgünlüğü dışarı açılmadır (en iyi öğrenciler Fransa, Almanya ya da İngiltere'deki dersleri izlerler); bu sistem Alman ve Fransız özellikleri taşır ve kültürlerin kavşağı olmak işlevine sahiptir, çünkü eğitimcileri genellikle birçok formasyona (Belçika, Alman ve Fransız) sahiptirler.

Hollanda üniversiteleri de benzer özellikleri taşır. 1815 yüksek öğrenim yasasıyla sanatlar fakültesi yerine bir felsefe

ve edebiyat fakültesi, bir matematik ve fizik fakültesi kurulmuştur. Bu fakülteler, eskiden olduğu gibi, yüksek fakültelere hazırlık okulları işlevi görürler ama doktor unvanı ve *candidaat* diploması verme hakkına sahip olduklarından denklik elde etmişlerdir. 1848 Anayasası'yla özel üniversiteler açma hakkı tanınır: Böylece, Amsterdam'da bir Kalvinist üniversite (1880) ve Nimègue'de de bir Katolik üniversite (1923) kurulur.

1830 bölünmesi Hollanda'da kalıcı etkilere yol açar, çünkü 1831-1875 arasında öğrenci sayısı 1600 civarında donmuştur. Ancak bu tarihten sonra hızlı bir gelişme görülmüştür: 1895'te 3000 öğrenci ve 1930'da da 10.000 öğrenci; bunun sonucunda, Almanya'da olduğu gibi, dışarıdan ders veren hoca sayısında artış olur.

4. **İskandinavya.** – XIX. yüzyıl başındaki siyasal dönüşümlerden pek az etkilenen İskandinav üniversiteleri geleneksel özelliklerini korumuşlardır. Danimarka'da Kopenhag'da, İsveç'te Lund ve Uppsala'da üniversiteler bulunur. 1811'de kurulan Christiana (Oslo) Norveç ulusçuluğunun merkezi olur; Norveç ulusu 1905'e kadar yabancı egemenliğine boyun eğmiştir. Aynı şekilde, Finlandiya'nın Rus İmparatorluğu'na bağlı büyük düklük statüsü kazanmasından sonra Turku Üniversitesi Helsinki'ye nakledilmiştir (1828).

XVII. yüzyıl Protestan üniversiteleri modeli özellikle parlak XVIII. yüzyıl geçmişiyle yaşayan Uppsala'da geçerlidir büyük ölçüde. Bununla birlikte, yavaş yavaş Alman etkileri de hissettirmeye başlamıştır kendini. İki anlayış çarpışır bu bağlamda: İki geleneksel üniversite tarafından temsil edilen

idealist anlayış ve 1878'de bilime dönük eğitim yapan özel bir kurumun, Stockholm'de *Högskola*'nın kurulmasına götüren modernist ve yararcı anlayış. 1891'de Göteborg'da benzer bir kuruluş hayata geçirilir.[9] Öte yandan, Ortaçağ'dan miras kalan korporatif ayrıcalıkların sürdürülüp sürdürülemeyeceği düşüncesi de gündemdedir. Liberaller, meslek fakültelerini –başkentin hastaneleri ve araştırma kurumları sayesinde– uygulamayla birleştirmek amacıyla yüksek öğretim kurumlarının Stockholm'e nakledilmesini isterler.[10] 1873'te, geleneksel üniversiteleri zayıflatmadan, Stockholm Karolinska Enstitüsü'ne tıp bakaloryası verme hakkı tanınınarak bir orta yol bulunmuştur bu bağlamda. Eskiden taşınmaz mülkleri sayesinde maddi açıdan bağımsız olan İsveç üniversiteleri XIX. yüzyılda devlet bütçesine gitgide daha fazla ihtiyaç duymaya başlar.

Öğrenci sayısının oldukça düşük olmasının nedenleri kentleşme ve sanayileşmenin gecikmesi ve henüz yoksul olan bu ülkelerdeki göç hareketleridir: Helsinki'de 1818-1822 yıllarında 365 olan ortalama öğrenci sayısı elli yıl sonra 586'ya yükselir; büyüme daha sonra hızlanır: Yüzyıl sonunda öğrenci sayısı bin olur ve 1914 yılına gelindiğinde de üç bine çıkar bu sayı.[11] Uppsala'da da benzer bir çizgi görülür: Yüzyıl başında 500 olan öğrenci sayısı yüzyıl ortasında 900 civarında

9) E. Crawford, *La fondation des prix Nobel scientifiques*, Paris, Belin, 1988, s. 47-60.

10) S. Lindroth, *A History of Uppsala University, 1477-1977*, Stockholm, 1976, s. 150.

11) M. Klinge vd., *Kejserliga Alexanders Universitetet, 1808-1917*, Helsingfors, Förlagsaktiebolaget Otava, 1989, s. 303 ve 777.

sabitlenir ve XVII. yüzyılda gerçekleşen rakamdır bu. Daha sonra, 1880 yıllarında, 1500 öğrenciden Birinci Dünya Savaşı öncesinde 2000'e, İkinci Dünya Savaşı sırasında da 4500'e çıkmıştır öğrenci sayısı. İlk bayan öğrenci 1873'te alınmıştır üniversiteye ve 1930'lu yıllarda bu bayan öğrenci oranı yüzde 15 olmuştur.[12]

IV. – Üniversiteler Avrupası'nın sınırları: ABD, Rusya, İspanya ve İtalya

1. ABD'deki ingiliz *kolejleri*nde süreklilik ve değişmeler. – Bağımsızlık Bildirisi'nin ilan edildiği 1776'da, ABD'de, hepsi kuzeydoğuda toplanmış on yüksek öğretim kurumu vardı sadece.

Daha sonraki yirmi yıl içinde 20 yeni ve sürekli kurum hayata geçirilmiştir. Tahminlere göre, 1862 yılında bunların sayısı 250'ydi ve 182 tanesi kalıcıydı, bunlara bir de fon, personel eksikliğinin ve olayların kurbanı geçici kurumları eklemek gerekir. Bu gelişmenin temelinde potansiyel vakıfların artması vardır: özel, cemaat, devlet, mezhep, ileri gelenler vb. Her şeye rağmen, ABD'de Ayrılık Savaşı öncesindeki yüksek öğretim sömürge dönemindeki öğretime çok yakındır. Dolayısıyla, İngiliz üniversitelerinin çok sıkı bir biçimde taklit edilmesine dayanır: Yatılı *kolej* uygulamasının sürmesi, özellikle edebi ve dinsel genel eğitim, çok sayıda dinsel kurum, ahlaksal işlevleri entelektüel yararları kadar

12) S. Lindroth, *a.g.y.*, s. 164 ve 212.

önemli olduğundan *in loco parentis* ders veren hocaların desteği. Bu bağlamda, söz konusu olan, gene dar çerçeveli bir elit oluşturmaktır.

Ülkenin demokratik ideali özellikle Batı ve Güney eyaletlerinde başlanıç döneminde geri kalmış olan kurumların sayısını artırmayı teşvik eder. Kuzey Carolina'da, 1789'da (gerçek açılış tarihi 1795'tir) ilk devlet üniversitesi kurulur. Ayrılık Savaşı öncesinde üniversite sayısı 21'dir. Özellikle hukuk ve tıp meslek eğitimi denk öğrencilerden oluşan bir grup içinde giriş eğitimi şeklinde yapılır ya da İngiltere'deki gibi *kolejlerin* dışındaki özel kurumlar tarafından verilir bu eğitim: Teknik kurumlar, öğretim elemanı yetiştiren *teachers' colleges* vb. Dolayısıyla, B.A. (bachelor of arts) düzeyinin ötesinde bir eğitim yapmak isteyenler, İngiliz sömürgelerindeki gibi, Avrupa'ya gitmek zorundadır çünkü ilk doktora çalışması Yale'de ancak 1861 yılında yapılabilmiştir. O dönemde, Avrupa'da kural haline gelen üniversitelerin öğretim üyeleri tarafından yönetilmesi uygulaması yoktur. Hocalar, kurumların siyasal otoritelere, kurucu cemaatlere ya da özel kuruculara boyun eğmesi gibi dış otoritelere boyun eğmek zorundadırlar. Öğretim üyeleri özellikle geçmişten gelen bir bilginin aktarıcılarıdır ve bu dönemde araştırma çok marjinal bir uğraş ya da eğitimin basit bir uzantısıdır.

Her şeye rağmen, ilk İngiliz modeline göre bazı değişiklikler gerçekleşir. Özellikle 1825'lerde, Jefferson'ın Virginia Üniversitesi'ni kurması sırasında İskoçya etkileri görülür: Öğrencilere destek olma, eşlik etme, öğüt verme gibi etkinliklerden çok okumaya önem verilir bu bağlamda; 1837'de, Michigan Üniversitesi'nin kuruluşu sırasında da Alman et-

kisi kendisini hissettirir. Avrupa'da okuyan ve bazıları üniversite kurumlarında ders veren ya da yöneticilik görevleri üstlenen Amerikalı öğrenciler ders programlarını yavaş yavaş Alman anlayışı yönünde modernleştirmeye ve özellikle de egemen *undergraduate* düzeyini Avrupa standardında bir *graduate* düzeyine yaymaya başlarlar. Gene bu dönemden başlayarak öğrenci sayısı Avrupa'ya göre çok hızlı bir şekilde artar. Tüm *kolejler*deki öğrenci sayısı 1800'lerde 1237'yken 1860'larda 32.364 olur: 18-21 yaş sınıfı oranlamasında üç kat artış: yüzde 1'den 3,1'e.[13] Bu büyümeye, öte yandan, *kolejler* açısından bir gerileme eşlik eder ve meslek okulları lehine bir gelişme görülür. Bu meslek okullarındaki öğrenci sayısı oranı 1800'de yüzde 7'den 1860'ta yüzde 60'a yükselir. Ayrılık Savaşı'ndan önce *kolejler*deki bu öğrenci sayısı yaş bakımından çok heterojendir ve bu durum onların kısmen orta öğretimden kısmen de yüksek öğretimden kaynaklanan karma özelliklerini yansıtır. Doğu yakasından uzaklaşıldıkça kurumlar da özellikle çiftçi ve zanaatçı çocuklarından oluşan yerel bir öğrenci kitlesine açılır. Aynı zamanda, oldukça kırsal bir ekonomiye yararlı olabilecek disiplinlere önem verilir. Klasik orta öğretim hazırlık ağının gelişememesi Doğu'daki eski *kolejler*le karşılaştırıldığında akademik gereklilik düzeyinin de düşürülmesi zorunluluğunu getirmiştir. Amerikan yüksek öğretiminin Avrupa'ya göre son özelliği, ünivesiteyi kadınlara çok erken birdönemde açmasıdır: Özel-

13) C. B. Burke, The expansion of american higher education, K. Jarausch, *The Transformation of Higher Learning* içinde, Stuttgart, Klett-Cotta, 1983, s. 11-112.

likle Batı'daki devlet üniversitelerinde yüzyılın ortasından başlayarak. Doğu'da Protestan burjuvazi genç kızlar için *kolejler* kurmayı tercih eder; bunların en ünlüleri, kimileri Harvard için Radcliffe ve Columbia için de Barnard gibi, üniversitelere bağlı olan "yedi kızkardeş"tir.

2. **Rusya'da üniversitelerin doğuşu.** – XIX. yüzyıl başında Rusya'da bir orta ve yüksek öğretim sistemi hayata geçmiştir. 1755 tarihli Moskova Üniversitesi dışında öteki bütün üniversiteler 1802-1819 arasında kurulmuştur: Kazan ve Harkov 1804'te. 1632 tarihli Alman vakfı Dorpat aynı yıl Ruslaşır, özellikle Rus egemenliği altındaki Polonyalılar'ın devam ettiği Vilna (1802) 1830 Polonya ayaklanmasına misilleme olarak 1835'te Kiev'e nakledilmiştir. Paradoksal bir biçimde, önce teknik ve uzmanlaşmış kurumlar (Madenler Enstitüsü [1773], askeri tıp-cerrahlık akademisi [1799], Orman Enstitüsü [1803], Pedagoji Enstitüsü vb.) ve soylular için beş gymnasium ve askeri okulla başkent Petersburg üniversitesine ancak 1819'da kavuşur. Üniversiteler kurma tercihi başlangıç dönemindeki Fransız okul modelini reddeder ve Alman modelini benimser. İlk hocalar eğitimlerini Almanya'da, özellikle de Göttingen'de görmüş Almanlar ya da Ruslar'dır. Rus İmparatorluğu üniversite tarihi boyunca sürecek olan yeni sistemin çelişkisi, kendilerini bilimlere adamış ve teorik olarak oldukça özerk olan bu üniversitelere büyük Fransız okullarındaki gibi devlet kadroları oluşturma görevi verilmesidir. Bu gerilimin belirgin özelliği öğrenci gençliğin (XIX. yüzyıl Rusya'sının başlıca siyasal aktör deposu *intelligentsia*) Batılılaşmasına ve siyasal-

laşmasına dayalı, birbirlerini izleyen liberal evreler ve iktidar fazla ilerigitmekten korktuğunda baskı ve askerileştirme dönemleridir.

1830'lu yıllardaki ilk dönemeç 1830-1832 Avrupa ve Polonya devrimci olaylarıyla ilişkilidir. 1835 statüsü uyarınca öğrenciler üniforma (genel yönetim hiyerarşisi içinde yer aldıklarının işareti olarak) giymek ve çok zor ders programlarını izlemek zorundadırlar; bu statü hocaları da dogmaları, otokrasiyi ve Rus milliyetçiliğini savunmaya zorlar. 1848 Avrupa Devrimi Rus üniversitelerinde yeni bir militarizasyona yol açar. Bundan böyle atanmış rektörler tarafından yönetilir üniversiteler, öğretim görevlileri arasında temizlik yapılır, ders müfredatı alelacele denetimden geçirilir, askerler gibi eğitime tabi tutulan ve çok sıkı bir pedagojik denetimden geçirilen öğrenci sayısını azaltmak amacıyla kayıt ücretleri artırılır. Birtakım tehlikeli disiplinler (anayasa hukuku, felsefe) kaldırılır. Buna karşılık, 1860'lı yılların başının belirgin özelliği de büyük bir liberalizm ve öğrenci eylemlerinin yeniden başlamısıdır.

Üniversiteler potansiyel müşteri topluluğunun zayıflığı dolayısıyla kısıtlı kalmıştır. 1837 yılında liselerdeki öğrenci sayısı 16.506'dır ama öteki yüksek öğretim kurumlarında sadece 2307'si üniversite öğrencisi olmuş ve 593'ü de öteki yüksek öğretim kurumlarına girmişlerdir. On yıl sonra 4000 sınırı biraz aşılır. 1850 yıllarının otoriter önlemleri 1856'dan sonraki öğrenci sayısında görülen yeni bir artışı engelleyemeyen bilinçli bir gerilemeye denk düşer. Öncelikle devletle entegre olmuş bir soylu sınıf oluşturmaya yönelen üniversiteler ayrıcalıklı olmayan sınıfların öğrencilerinden oluşan bir

azınlığı kabul ederler. 1862 yılında Moskova'daki öğrencilerin yüzde 71'i soylu sınıftan ya da yüksek devlet görevlilerinin çocuklarından oluşur ve bu oran 1831 yılına oranla yüksektir: Yüzde 65,9. Kazan, Kiev ya da Petersburg gibi öteki üniversitelerdeki oranlar da benzer oranlardır.[14] Bununla birlikte, sosyal açıdan ayrıcalıklı bu öğrenci kitlesinin önemli bir bölümü kurulu düzene düşman yeni fikirleri benimsemişlerdir. Konformizme ve kendilerine öğreti aşılanmasına uygun öğrenciler bunların arkasındaki yoksul ve ailesiz öğrencilerdir.

Teorik açıdan bakıldığında pedagojik sistem çok ağırdır: Haftada yirmi saati aşkın zorunlu ders, her yıl bir üst sınıfa geçiş sınavı, teorik olarak dört yıllık bir fakülteyi altı yılda bitirme zorunluğu. Bununla birlikte, çok titiz bir seçme yapılmaz: Öğrencilerin üçte ikisinden fazlası en yüksek düzeyde "kandidat" aşamasına gelmişlerdir. Ayrıca, 1860'larda disiplin gevşer ve dışarıdan birtakım aylaklar da dersleri izleme olanağına kavuşur. Üniversite kuramsal işlevini kesinlikle yerine getirmese de Rus toplumunda büyük bir saygınlığa sahiptir. Kadrolu, asil bir hocanın devlet hiyerarşisindeki yeri tuğgeneral düzeyindedir; 1862 yılına kadar 1500 ruble kazanırdı bu hocalar, daha sonra bu paranın iki katını almaya başladılar: Bu para genel olarak bir kamu görevlisinin aldığı paranın on katıydı. Yarattıkları çalkantı onları tutucuların günah keçileri yapıncaya kadar Rusya'nın

14) A. Besançon tarafından aktarılan istatistiklere göre hesaplanmış oranlardır bunlar: *Education et société en Russie*, Paris-Lahey, Mouton, 1974, s. 82-83. Öteki bilgiler de bu kitaptan alınmıştır.

modern geleceğinin temsilcileri olan öğrencilerin de büyük bir saygınlığı vardı toplumda. Kolektif yaşamlarının Alman tipi korporasyonlarla hiç ilgisi yoktur ve onların yaşamları daha çok yardım dernekleri ve özellikle fikir çevreleri, kültürel dergilere katılım ve genel protesto tolantılarının örgütlenmeleriyle ilişkilidir. Gelirlere göre sosyal bölünmelere bazı heterojen yapılı üniversitelerdeki milliyetçi karşıtlıklar eklenir: Dorpat'ta Almanlar ve Ruslar, Kiev'de Ruslar ve Polonyalılar, Petersburg'da Ruslar, Polonyalılar ve Almanlar.

I. Nikola'nın ölümünden sonraki liberal ortam öğrencilerin cüretini gitgide artırır: Yetersiz hocaların gürültü patırtısı, polise meydan okumalar, ateizm ve materyalizm modası, 1859'dan sonra halkı eğitmek amacıyla Pazar okullarına katılım. Haziran 1862'de, öğrenci çevresini yıkıcı fikirlerin yayıldığı bir yer olarak gören içişleri bakanı tarafından yasaklanır bu uygulama. 1861 sonbaharında çok sert, yeni bir uygulamaya karşı ayaklanmalar baş gösterir ve özellikle Moskova, Petersburg ve Kazan'da çok sert biçimde bastırılır bu uygulamalar. Bu olaylar, gitgide öğrenciler ve yöneticiler ve de toplumun geri kalan katmanları arasında bir uçurum oluşturur.

3. Güney Avrupa'nın gecikmede direnmesi. – İki güney yarımadası Napoléon travmasından çok etkilenmiştir: İspanya Fransızlaştırma girişimine karşı gösterdiği tepkiyle, İtalya ise kaybolan ilk birliğine duyduğu nostaljiyle. Fransız karşıtı ayaklanma sırasında İspanyol öğrenciler ayaklanmacıların ön saflarında yer almışlardır kesinlikle ve bu nedenle 1811'de dersler kesilmiştir.

Anti-liberal (dolayısıyla Fransız karşıtı) eğilim Restorasyon'dan sonra da egemen olmuştur ancak üniversite konusunda hükümetin yöntemleri Napoléon devletçiliğine çok benzer. Uzun süredir gerileme dönemine girmiş olan küçük üniversiteler lağvedilir. 1857 yasasından sonra sadece on üniversite kalmıştır; buna karşılık, 1821'de, Madrid'de Alcala'dan nakil yoluyla bir çekirdek üniversite kurulmuştur. Madrid XIX. yüzyıl boyunca tüm İspanyol üniversite sistemini denetler, Fransa'da da Paris kenti görür bu işlevi. İspanyol sömürgelerinin bağımsızlığından önce Güney Amerika üniversitelerine de benzer bir sistem dayatılmıştır. 1840'tan sonra liberal bir hükümet Katolik ilahiyat fakültelerini kapatır ve yerlerine büyük din okulları kurulur. Ama gerçek açılma, üniversitelerin dışında, kimi zaman yeni disiplinler için kürsüler kuran özel bilim örgütleri aracılığıyla gerçekleşir.

İtalya'da Napoléon dönemi emperyal bir üniversite açılımına tanık olmuştur ve bu hareket birçok küçük eski üniversitenin lağvedilmesini gerektirmiştir. Girişim bölgelere göre son derece eşitsiz bir biçimde gerçekleşti. Üstelik Restorasyon dönemi de eski durumlara dönüşlerle çakışmıştır. Ulusal ve liberal harekete karışan öğrenciler ve çok sayıda hoca özellikle kuzeyde Avusturya karşıtı ve mutlakıyet karşıtı gösterilere katılır: Carbonari hareketi, Piemonte Devrimi (1821), Napoli liberal hareketi (1821), Papalık devletlerinde, özellikle Bologna'da din karşıtı hareketler. Lombardiya'da üniversiteler Viyana hükümeti tarafından sıkı biçimde denetlenir, tıpkı Papalık devletlerinde piskoposlar tarafından denetlendikleri gibi... Dolayısıyla, entelektüel ya-

şam, kısmen, 1939'da Pisa'da, 1840'ta Torino'da kongreler düzenleyen dışarıdaki bilim derneklerinden geçer. Sadece erken dönemde liberalizme geçen Piemonte devleti gerçek anlamda ve Alman etkisi sezilen bir üniversite reformu gerçekleştirir. İki Akdeniz ülkesinin gerçekten modern üniversite sistemlerini yakalayabilmesi için bir sonraki dönemi beklemek gerekir.

Sonuç. – XIX. yüzyılın bu ilk yarısı eski üniversite mirasından kopuşun gitgide belirginleşen damgasını taşır. Avrupa üniversite dünyası çok büyük ölçüde genişlemiştir, çünkü artık Pasifik'ten Urallar'a kadar uzanır, hatta Hindistan ve Okyanusya'nın bazı bölgelerine de demir atmıştır. Klasik Alman modeli gitgide etkili olsa da Fransız usulü merkezileşmiş ve devletçi modeller ve İngiliz usulü kolej modeli de olası alternatiflerdir. Araştırma ya da mesleki eğitim çok büyük ölçüde özgür ya da üniversiteye bağlı olmayan kurumlara bağlı olsalar da üniversite eğitimi yeni işlevlerle donanır.

VI. Bölüm

İKİNCİ DÖNÜŞÜM: ARAŞTIRMA MI SOSYAL AÇILIM MI? (1860-1940)

1860-1940 dönemi eğitim tarihçileri tarafından farklılaşma, yayılma ve yüksek öğretimin meslekileşmesi olarak tanımlanır.[1] Bu üç olgu, üniversiteleri geleneksel özellikli ülkelerde reformların esin kaynağı olan Alman modelinin öne çıkmasıyla atbaşı gider. Bununla birlikte, benzerlik ulusal ve uluslaraltı özellikler nedeniyle sadece kısmidir. Avrupa'nın bazı bölgelerinde eğitim alanındaki etnik ve dinsel çatışmalar, ekonomik gelişmenin ve kentleşmenin eşitsizliği, uluslararası bütünlük içinde düşünülen ülkenin egemen ya da egemenlik altındaki konumu bu özel durumları çoğaltır. Bu dönemde en azından ortak bir özellik ortaya çıkar: Yükseköğrenim, bireylerin sosyal saygınlığı, ulusal kabul görme, ulusal ve uluslararası bilimsel ve ekonomikgelişme, elitlerin

1) Bu, K. H. Jarausch'un daha önce andığımız yapıtının altbaşlığıdır: *The Transformation of Higher Learning.*

ve de toplumsal kadroların formasyonu ve hatta yüksek öğrenime kadınların da girmesiyle cinsiyetler arasındaki ilişkilerin gelişmesi için gitgide vazgeçilmez bir hedef olur. Hatta iki savaş arasında, doğrudan doğruya birçok ülkede yaşanan krizlere bağlı siyasal çatışmaların alanı olur. Bu bağlamda, dünya haritasında Batı'nın gelişmesi aynı zamanda değişikliklerin azalması temelli ölçeğin de haritası olacaktır.

I. Amerikan modelinin ortaya çıkışı: Kitle yüksek öğretimine doğru yeni bir yol

1. Yeni kurumlar. – Ülkedeki öteki büyük dönüşümlerle bağlantılı olarak gerçek Amerikan sisteminin oluşması bu döneme rastlar. Eğitim, Amerikan toplumunun temel değeri bu girişim içinde, ayrı bir ulusu birleştirmek, kent ve sanayi toplumu için gerekli yeni elitleri eğitmek, yaşlı Avrupa'yı aşmakta olan bir ülkenin uluslararası gücünü kanıtlamak amacıyla yeni bir uygulama noktası bulmuştur. İngiltere'den alınan eski *kolej* modeli uygulanmaktadır ama ortaya çıkan yeni gereksinimlerin uyarlanabilmesi gitgide zorlaşmaktadır. Tüm yeni kurumlar 1862 tarihli Morrill Act sayesinde yeni mesleki uygulamalara göre kurulmaktadır: Tarım eğitimi okulları, *Land-Grant Colleges*, eğitimcilerin formasyonu için *State Normal Schools*. Bunlar yavaş yavaş yeni devlet üniversiteleri tarafından özümseneceklerdir. Bu, aynı zamanda, ülkelerine Avrupa ayarında ve kısmen Alman modeline göre işleyen, yani eğitim ve araştırmayı birleştiren bilim kurumları kazandırmak isteyen dolar milyarderlerinin sanat

ve sanatçıyı koruma dönemidir: Kaliforniya'da Stanford, Baltimore'da Johns Hopkins (1876'da Alman sermayesiyle kurulmuştur), Cornell ve Chicago (1892'de Rockefeller finanse etmiştir) Orta Avrupa normlarına göre modernleşen Doğu'nun eski üniversiteleriyle rekabet ederler. Yararcılık ve ekonomik gelişmeye duyulan inanç, Avrupa'da kapitalizm öncesi toplumdan miras kalan önyargılar nedeniyle, üniversiteye layık görülmeyen derslerin erken bir dönemde kabul edilmesinin nedenleridir. 1881'de Pennsylvania Üniversitesi'nde başlayan *Wharton Scholl of Finance* gibi özellikle finans ve *business* formasyonları dalgasıdır bu: İçlerinde en ünlüsü 1908 tarihli *Harvard Business School*'dur.

Öğrencilerin tercihleri sayesinde disiplinlerin bireşiminin bu esnekliği, bunu gerçek üniversite eğitimine bir ihanet gibi gören Abraham Flexner gibi Avrupa'da eğitim görmüş bazı eğitim kuramcıları tarafından ifşa edilmiştir. Aslında, bu esneklik özellikle heterojen öğrenci topluluklarıyla teknik, mesleki ve genel ya da bilimsel formasyonu birleştiren ve böylelikle şirket başkanlarının otoritesi altında müşteri ve para çeken kurumların yaşamasını sağlamıştır. Üniversite hocalarının bu yaptırım gücü, devletin işlere pek fazla karışmaması ve Avrupa düzeyine erişme çabalarına rağmen, öğretim elemanlarının bağımlılıkları "Amerikan üniversite modeli"ni çağdaş Alman ve Fransız modellerinden keskin çizgilerle ayırmaktadır.

Amerikan üniversitelerinde araştırmanın gitgide çok fazla önem kazanması XX. yüzyıl başından itibaren hissedilir ve temelinde Alman sisteminden esinlenen ya da formasyonlarını Avrupa'da, özellikle de Almanya'da tamamlamış

*graduate studies*den gelen öğrenci kuşakları vardır. Tıp eğitiminde bir canlanma görülür: 1893'te kurulan *Johns Hopkins Medical School* Amerikan tıbbının ilk gerçek fakültesidir, çünkü eski tıp okulları pratisyenlerin elindeydi. Öteki alanlarda az ya da çok üniversitelere bağlı laboratuvarlar ve enstitüler kurulur ve Ph. D. unvanlarına sahip olanların sayısı hızla artar. Nihayet, disiplinler Avrupa'da olduğu gibi, yenilikleri kolaylaştıran kürsüler biçiminde değil, departmanlar biçiminde örgütlenir. Üniversiter araştırma etkinliğinin bir başka önemli unsuru sanat ve sanatçı koruyuculuğu, vakıflar ve eski öğrencilerin bağışları sayesinde kurumların maddi zenginliğidir. Dönemin tüm Avrupalı gözlemcileri yerlerin ihtişamından, binaların lüksünden ve olanaklardan (kütüphaneler, lojmanlar vb.) etkilenmişlerdir. Avrupa normlarının aşılmasıyla Amerika'dan Avrupa'ya öğrenci akını kesilir ve 1914 öncesinde Atlantik'in iki yakası arasında öğretim elemanı değiştokuşu başlar.

2. Kitle yüksek öğretimine doğru. – Amerikan üniversite sisteminin ikinci özgünlüğü erken dönemde kitle yüksek öğrenimine geçmiş olmasıdır. Bu gelişme sadece öğrenci sayısı 1920'de 2.5 milyondan 4.8 milyona yükselen (ilgili yaş grubunda yüzde 32'den yüzde 51'e yükselmiştir) orta öğretimdeki yoğunlaşmayla açıklanamaz. Büyüme yüksek öğrenim düzeyinde daha da güçlüdür. 1900'de kolejlerdeki öğrenci sayısı 250.000 bile değildi, 1940'ta beş katına çıkmıştır bu sayı (yaklaşık 1.5 milyon). Avrupa'ya oranla (1900'de 5800) sayıları daha düşük olan ileri düzeydeki öğrenci sayısı (*graduates*) İkinci Dünya Savaşı öncesinde yüz bini aşmış-

tır.[2] Bu yoğunlaşmaya bağlı olarak XX. yüzyılın ilk yarısında diploma yarışı başlar. Özel öğretim alanları Avrupa'ya göre daha erken bir dönemde değişir. Avrupa'da yaygınlığı sürmekte olan eski meslek formasyonları ABD'de teknik pedagojik formasyonlar ve sosyal bilimler sayesinde azalır. Amerikan sisteminin eski elit sistemi, 1950'lerden başlayarak kamu kurumlarının ağır basmasıyla ve devletin eğitime yatırım yapmasıyla silinmeye başlar. Burjuvazinin egemenliğindeki bir eğitimin yerini entelektüel birikimi olmayan ve Amerika'ya yeni gelen orta sınıfların ağır bastığı bir eğitim almaya başlar. Buna karşılık, gerçek halk sınıfı özellikle üniversite çevrelerinde Avrupa'daki kadar güçlü bir biçimde temsil edilmez: 1925'te yapılan bir araştırmaya göre 55 *kolej* ve üniversitenin öğrencileri arasında halk sınıfları ve küçük burjuvazi çevrelerinden gelen öğrenciler toplamın yüzde 6,8'ini oluşturur (bu rakam Almanya ve İngiltere'de yüzde 4 ve 5,1'dir).[3] Gittikçe güçlenen sosyal katışım kurumlar hiyerarşisiyle maskelenir. En saygın kurumlar istemedikleri azınlıkları saf dışı etmek amacıyla özel normlar dikte eder. Sözgelimi, Harvard, Princeton ve Columbia'da, 1920 ve 1930'da, üniversite yönetimi, 1900'lü yıllardan başlayarak sayıları artmaya başlayan Yahudi öğrencilere karşı ayrımcı kotalar getirir. Öğretim elemanları, uzun süre, geçerliği kalmamış bir sosyal statü dolayısıyla sıkıntı çekerler: Bir üniversiteden ötekine –şöhret ve çalışma alanına göre– çok fazla

2) Rakamlar A. Touraine'den alınmıştır, *Université et société aux Etats-Unis*, Paris, Seuil, 1972, s. 65.

3) K. H. Jarausch, *The Transformation*, a.g.y., s. 24, tablo 5.

değişkenlik gösteren ücretler serbest meslek mensuplarının ücretlerine göre çok düşüktür; iş garantisi yoktur ve toplumsal düzeni eleştirmeye cesaret eden hocalar işadamlarının denetimindeki yönetim konseyleri tarafından derhal işten atılırlar.

1914'ten sonra belli bir süre *assistant professor* olarak çalışanların unvan alması sistemleştirilir. Amerikan bilimi yavaş yavaş uluslararası üne kavuşur ve bunun sonucunda da öğretim üyelerinin toplumsal saygınlığı artar. Nazizm, Faşizm ya da Alman hocaların korporatif sistemini ithal eden Orta Avrupa otoriter rejimlerinin rahatsız ve huzursuz ettiği öğretim üyeleri de Amerikan üniversitelerine entegre olan *scholars* statüsünün değişmesine katkıda bulunmuşlardır kesinlikle.

II. – Fransız sisteminin tamamlanamayan reformu[4]

1. Üniversite reformu (1868-1904). – 1860'lı yılların sonundan itibaren, Napoléon fakülte sisteminin kusurları daha açık seçik biçimde ortaya çıkmaya ve hem hocalar hem de yönetim tarafından açıkça eleştirilmeye başlamıştır. O dönemde zirvede olan Alman modeline göre örgütlenmiş fakülteler içinde araştırma işlevini geliştirme ve aşırı merkezileşmiş bir örgütlenmeyi yeniden dengeleme kaygısı

4) Özellikle bkz. J. Verger, *a.g.y.*, Toulouse, Privat, 1986, s. 323-419 (V. Karady ve J.-C. Passeron'un katkıları) ve G. Weisz, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914*, Princeton, Princeton, UP, 1983.

1871 bozgununun nedenlerini sorgulama kaygısıyla birleşir ve reform hareketi hızlanmaya başlar böylelikle.

1868'de Victor Duruy tarafından kurulan Ecole Pratique des Hautes Etudes'ün ilk dört seksiyonu en önemli ihtiyacı karşılar: Eğitime bağlı laboratuvarlar kurmak ve fakültelerdeki temel eğitim ve öğretim biçiminden –normal öğretimden farklı özel seminerler aracılığıyla– bilim öğretilen bir yer oluşturmak. İkinci amacın gerçekleşmesi daha uzun bir süreye yayılmıştır. Bu bağlamda gerekli olanlar: Yerel destek (cumhuriyetçi liberalleşme ve büyük üniversite kentlerinin yerel temsilcilerin –genellikle cumhuriyetçi– katkılarıyla), yeni hocalar (1865'te 488 olan öğretim elemanı sayısı 1919'da 1416'ya yükselir) ve daha geniş kaynaklar: Fakültelerin bütçeleri 7.634.000 Franktan (1875) 23.228.000 Franka (1913) yükselir. Bu dönemde üniversitelerin büyük bölümü yeniden inşa edilir ya da genişletilir: Özellikle Nénot'nun (1885-1901) yeni Sorbonne'u. Eskiden öğrenci sayısının en fazla olduğu hukuk ve tıp fakültelerinin yanında edebiyat (1876'da 238 olan öğrenci sayısı 1914'te 6586'dır) ve bilimler (1876'da 238 olan öğrenci sayısı 1914'te 7330'a yükselmiştir) öğrencilerle dolmaya başlar. Bu amaçla lisans ve agregasyon bursları verilir, öte yandan da orta öğretim (edebiyat) öğretmenliği ve sanayi alanında çeşitli görev (bilim) olanakları artar.

Hayata geçirilmesi en zor mesele, fakülteleri 1896 yasasıyla üniversiteler halinde bir araya getiren yönetim reformu olmuştur. Sivil personelin çalıştığı bu yeni birimler kendi bütçelerini kısmen kendileri düzenlerler, kendi konseylerini kendileri seçerler, yeni kürsüler kurabilirler, eski kürsüleri

lağvedebilirler, bağış toplayabilirler, kısacası kendilerini yenileyebilirler. Başlangıç amaçlarına göre bu reformun yarı yarıya başarısız olduğu söylenebilir. Her şeyden önce merkeziyetçilikten uzaklaşmagüçlenmiş ama Paris'in egemenliği gerçek anlamda sarsılamamıştır: 1914'te bütün fakültelerden öğrencilerin yüzde 43'ü (bu rakam 1876'da yüzde 55'tir) Paris'te okumaktadır. 1934-1935'te bu oran yüzde 54,9'dur. İkinci olarak, küçük kentler de dahil olmak üzere, tüm fakülte gruplarını üniversitelere dönüştürmek Paris'le rekabet edebilecek gerçek bölgesel kutupların ortaya çıkışını engellemiştir. Hatta 1900'den sonra alınan bazı önlemlerin merkeziyetçilikten uzaklaşmanın tersine doğru geliştiğini de söylemek mümkündür: Sözgelimi, 1904'te Ecole Normale Supérieure'ün Paris Üniversitesi'ne dahil edilmesi. Nihayet, mesenlerin (sanat ve sanatçı koruyucuları) Paris Üniversitesi'ne yaptığı bağışlar, zenginliğin başkentte yoğunlaşması nedeniyle, bazı uygulamalı disiplinler dışında, taşraya yapılan bağışlarla karşılaştırılamayacak kadar büyüktür. Bu özel kaynaklar sayesinde yeni kürsüler ve araştırma enstitüleri kurulur. Taşradaki öğretim elemanları hoşnutsuzluklarını 1906'dan itibaren fakülte meslek örgütlerinin ortaya çıkmasıyla açıkça ifade etmeye başlarlar. Bu örgütler mesleki ilerleme konusunda açık seçik kurallar ve Paris'teki öğretim elemanlarının yararlandıkları mali ayrıcalıkların kısıtlanmasını talep ederler.

Buna karşılık, reform, eğitim yapılan disiplinlerde bir çeşitlilik getirmiştir: İnsan bilimleri (psikoloji, sosyoloji, etnoloji), yabancı edebiyatlar, az bilinen diller ve uygulamalı bilimler yüksek öğretim alanına girerler yavaş yavaş. Hukuk

eğitiminde ekonomi politik, kamu maliyesi, hukuk tarihi, uluslararası hukuk vb. önem kazanır, öte yandan tıp uzmanlık dalları da farklı kürsülerle çeşitlenir: Sinir sistemi hastalıkları (1882), idrar yolları hastalıkları (1890), çocuk hastalıkları ya da jinekoloji (1901). Yeni kürsülerin kurulmasıyla gençleşen öğretim kadrosu artık Alman kategorilerini andıran birçok kategoriden oluşur. Profesörlere okutmanlar, öğretim görevlileri, yardımcı profesörler, doçentler (*privat-docententen* modeline göre örgütlenen ama memur statüsünden yararlanan ve değişen sürelere göre unvanlara sahip olan) eklenir. Bu reform özellikle entelektüel fakülteleri etkilemiştir çünkü hukuk, tıp ve eczacılık fakülteleri çok büyük eleştirilere maruz kalmalarına rağmen agregasyon sınavları ilkesine bağlı kalmışlardır. Üniversite kariyerine girişte (edebiyatçıların çoğu orta öğretim kökenlidir, bilim dallarında çalışanlar laboratuvar çalışmalarına dayanan özel bir kariyer oluştururlar) uygulanan bu ön seçim biçimleri fakülteler arasındaki bölünmelerden uzak gerçek bir üniversite anlayışının doğmasını engeller. Kamusal alanda ve üniversitelerin toplumsal işlevi bağlamında öteki toplumsal dönüşümler Fransız yüksek öğretim dünyasındaki iç çatışmaları artırır.[5]

2. Toplumsal farklılaşma ve iç çatışmalar. – Reformcuların takdim ettikleri doğrulamalardan biri, Almanya'nın yakalanmasından çok, yüksek öğretimin sosyal temelini ge-

5) Bkz. Ch. Charle, *La République des universitaires (1870-1940)*, Paris, Seuil, 1994.

nişleterek Fransız elitlerini yenilemeye yönelik demokratik kaygıydı. Bu amaca ulaşılabilmiş midir? Yüzyıl sonundan başlayarak amfiteatrlar yeni insanlarla dolmaya başlamıştır: Özellikle kadınlar (1910-1911'de öğrencilerin yüzde 10'u, 1936'da yüzde 27'si) ve yabancılar (1891'de yüzde 7'den 1930-1931'de yüzde 22'ye çıkmıştır oranları). Öğrenci sayısının artması sosyal bir açılma düşüncesini akla getirebilir. İstatistiki verilerin çok yetersiz olması karşısında tedbirli olmak gerekiyor. Yüksek öğrenim gören yaş sınıfındaki dağılım, öteki Avrupa ülkelerindekigibi çok düşüktür: 1875-1876'da 19-22 yaş grubunun yüzde 0,5'i, 1930-31'de yüzde 2,9'u.[6] Toplumsal açıdan, öğrenci topluluğu, hiyerarşilere göre belirgin nüanslarla burjuva ağırlıklıdır. Ayrıntılı istatistikler sadece 1930 yıllarının sonuyla ilişkilidir ama daha öncekiyıllar için de geçerlidir kesinlikle. 1939'da öğrencilerin yüzde 49'u dar gelirli ya da liberal burjuvazi çevresinden gelen öğrencilerdi, yüzde 39'u orta sınıflardan (memur ya da işçi çocukları) geliyordu, yüzde 7'siyse zanaatçı, işçi ya da çiftçi çocuklarıydı (yüzde 7'sinin kökenleri belli değildir).[7] Edebiyat fakülteleri ve bilim fakülteleri mütevazı kategorilerin en iyi temsil edildiği fakültelerdir (burada bu fakültelerde daha fazla burs verilir ve kısa süreli işlerde belirsizlik yoktur). Bu tespitle yetinmek yeterli değildir.

III. Cumhuriyet yüksek öğretimi kesinlikle hem daha demokratik hem de bu rakamlar aracılığıyla göründüğün-

6) F. K. Ringer, *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective, 1890-1920*, Cambridge, Cambridge UP, 1991, s. 48-49.

7) G. Weisz, *a.g.y.*, s. 250.

den daha az demokratiktir. Daha az demokratiktir çünkü yüksek çevrelerin fakülteden daha iyi temsil edildiği büyük okulların öğrencileri yer almaz burada: İstatistiklerde bulunmayan mirasçılardır bunlar.[8] Bununla birlikte, Fransız yüksek öğretim kurumunun sosyal kompozisyonu İkinci İmparatorluk sonunun durumuyla karşılaştırıldığında daha gerçek bir hareketlilik içindedir artık: Bu dönemde orta sınıftan çocuk oranının çok daha zayıf olduğu anlaşılıyor çünkü bu çocuklar orta öğretimlerini bitiremiyorlar ve bakaloryanın ötesine geçemiyorlardı. "Yeni toplum katmanları"na (ama orta öğretimdeki sürekli elitizm nedeniyle halka değil) açılım, özellikle ailevi kültürel mirasın ve klasik kültürün ağırlığının bilimler (ve özellikle taşra uygulamalı bilimler enstitüleri) ya da ilk öğretimin 'école normale supérieure'leri (Saint-Cloud ve Fontenay) ve sanat ve meslek okulları gibi yüksek öğretimle özdeşleştirilebilecek, koşut özel eğitim alanları kadar önemli olmadığı bazı özel eğitim alanlarında ortaya çıkar. Bu öğrenciler, yavaş yavaş, öğrenimlerini fakültelerde sürdürebilmek için denklikler ve hatta bazı elit pozisyonlar, fakültelerde kürsüler ve şirket yöneticilikleri elde ederler.[9]

Bu iç çeşitlenme ve bu tamamlanmamış reformlar, Fransız yüksek öğretiminin dönemin bir yığın siyasal bunalımına

8) Ecole polytechnique konusunda bkz. T. Shinn, *Savoir scientifique et pouvoir social. L'Ecole polytechnique, 1794-1914*, Paris, Presses de la FNSP, 1980. Ecole centrale ve ticaret okulları sosyal açıdan bu okaldan daha burjuva ve daha homojendir.

9) J. N. Luc, *Des normaliens, histoire de l'Ecole normale supérieure de Saint-Cloud*, Paris, FNSP, 1982; C. R. Day, *Les Ecoles d'arts et métiers, l'enseignement technique en France, XIXᵉ-XXᵉ siècles*, Paris, Belin, 1991 (Amerikan baskısı 1987), s. 311.

karışmış olmasının son özelliğini açıklar büyük ölçüde. Otoriter rejimlere karşı öğrenci ve hocaların bir bölümünün sürdürdüğü mücadelenin arkasından Cumhuriyet döneminde demokratik bir toplumda öğrencilerin ve hocaların farklı olası rolleri üstüne iç tartışmalar ve çatışmalar gelmiştir: Fakülteler Dreyfus Olayı sırasında patlayan politik fırtına içinde halkı ve kamuoyunu aydınlatmak isteyen ve halk üniversiteleri hareketine katılan "entelektüeller"in avangard ocağı olur. Bu gelenek halk cephesi, direniş ya da Cezayir Savaşı sırasında sık sık yinelecektir. Öğrencilerin ve hocaların oluşturduğu başka bir tutucu fraksiyona göre de, öğretim üyeleri, tersine, ulusal geleneğin teminatları, hatta belli bir elit kültürün savunucuları olmalıdır: Bu tavır meslek fakültelerinde çok kalabalık olan Dreyfus karşıtlarının, yeni Sorbonne karşıtı tartışmayı başlatanların (1910-1911) ve savaş öncesinde de sonrasında da çok solcu buldukları ya da Yahudi kökenli olduklarından taciz edilen hocaların derslerinde olay çıkarmakta duraksamayan Action Française aktivistlerinin tavrıdır. Liberal üniversiteler, Vichy rejiminin yürüttüğü temizlik ve kurumsal Yahudi karşıtlığı aracılığıyla bir programı uygulattığı bu ortalık karıştırıcılar karşısında, çoğu zaman çaresizdirler.[10]

Politika ve yüksek öğretimin iç içe geçmesi, bu dönemde, her ülkede görülen bir olaydır. Yüksek öğretimin, ulusun ve elitlerin oluşumunda daha önemli bir rol oynadığını gös-

10) Bkz. Ch. Charle, *Naissance des "intellectuels", 1880-1900*, Paris, Ed. de Minuit, 1990; C. Singer, *Vichy, L'Université et les Juifs*, Paris, Les Belles Lettres, 1992.

terir ama bu siyasallaşma –üniversite reformunun yetersizlikleri dolayısıyla– Fransa'da her yerden daha güçlüdür. Bu yetersizliklerin kaynağında baskıcı bir yönetimin ağırlığı (atanan rektörler her zaman üniversitelerin gerçek şefleridir, sınavlar entelektüel yenilikleri kısıtlar) ve 1914'ten sonra öğretim kadrosunun yaşlanması, yeni kadrolar verilmesini kısıtlayan ve hatta 1930'larda bazı kadroları kaldıran mali sorunlar vardır. Ama özellikle teknik ya da yönetimsel bir kadrolaşma için özel eğitim alanını denetleyen elit bir yüksek öğretim egemenliği reformları engeller.

Oysa, cumhuriyetçilerin duraksamalı reformculuklarına karşın, bu tip okullar, önemlerini yitirmek şöyle dursun, çoğalırlar ve ayrıcalıklarının büyük bölümünü de muhafaza ederler. 1870'ten sonra, en eski okullara HEC (1881) yeni mühendislik okulları (Yüksek Elektrik Okulu; 1894, Yüksek Havacılık Okulu; 1909) gibi ticaret, yönetim (Ecole coloniale, Ecole supérieure des PTT ve kısmen yüksek devlet memurluğuna hazırlayan Ecole libre des sciences politiques, 1871) okulları ve meslek eğitimlerini geliştiren Katolik fakülteler eklenir. Bu özel eğitim alanlarındaki öğrenciler, çok farklı ortamlardan gelmelerine rağmen, bir sınav mevzuatından sonra ortak özellikler taşırlar: Teknik ve profesyonelleşmiş bilgilere ayrıcalık kazandırmak, fakültelerin teorik üniversite idealine karşı bir rekabet ama aynı zamanda da birlik ve elitizm anlayışı yaratmak. Nihayet, iki dünya savaşı arasında fakültelerdeki öğrenci sayısının artması ve öğretim kadrolarının gerilemesiyle bu özel eğitim öğrencileri "normal" öğrencilere göre çok daha yüksek eğitim koşullarından yararlanırlar. Bu eşitsiz rekabet, daha sonraki dönemde her

zaman devam edecek olan elitlerin formasyonuyla ilgili tartışmayı besleyecektir.

III. – İngiliz üniversitelerinin ısrarcı elitizmi ve banliyölere ve taşraya özgü yenilikler[11]

Bu dönem aynı zamanda Ortaçağ'daki doğuşundan sonra en önemli reformlarına tanık olan İngiliz üniversite sistemi içinde belirleyeci olmuştur. En eski iki İngiliz üniversitesi, parlamentonun müdahelesi sonucu kendilerini modern dünyaya uyarlamak zorunda kalırlar: Anglikan olmayan öğrenciler ve kadınlar, nihayet, 1870'lerde kabul edilirler üniversiteye. Oxford ve Cambridge *kolejleri fellow*larına evlenme izni de çıkar. Uzun bir durgunluk döneminden sonra bu iki üniversitedeki öğrenci sayısı hissedilir derecede artar: 1861'de yaklaşık 2400 olan öğrenci sayısı 1901'de 5881'e yükselir ve 1931'de de 10.000'i aşar.[12] Yüzyılın ortasında klasik konularla ve matematikle sınırlı olan disiplinler bilimlere, tarihe, hukuka, yabancı dillere açılır. Araştırma etkinliklerine de yer verilir nihayet ve özellikle Cambridge'de, Devonshire dükünün bağışıyla, 1871'de Cavendish Laboratuvarı kurulur ve İngiliz bilim elitinin bir bölümü formasyonunu burada tamamlar.

11) R. D. Anderson, Universities and elites in modern Britain, *History of Universities*, cilt 10, 1991, s. 225-250: C. H. Brooke ve R. Highfield, *Oxford and Cambridge*, Cambridge, Cambridge, UP, 1988; N. Boyd Harte, *The University of London, 1836-1986*, Londra, The Athlone Press, 1986.

12) R. Lowe, The expansion of higher education in England; K. H. Jarausch, *a.g.y.* s. 45, tablo I.

Bununla birlikte, İngiliz üniversite ortamında en önemli değişiklikler *Oxbridge* dışında ve bir sanayi ve kent toplumunun yeni kadrolarını oluşturmaya yönelen büyük taşra kentlerinde *civic universities*in artmasıyla gerçekleşmiştir.

1851'lerde Manchester'dan sonra Newcastle (1871), Galler ülkesinde Aberystwyth (1872), Leeds (1874), Birmingham (1874), Bristol (1876), Cardiff (1883), Bangor (1883), Reading (1892) ve Southampton'da (1902) üniversite nüveleri oluşur. Bu üniversiteler tam bir özerkliğe kavuşmadan önce, öğrencileri diplomalarını Londra Üniversitesi aracılığıyla alırlar. 1836'da kurulan Londra Üniversitesi de oldukça teorik bir şekilde bir araya gelen özel kurumların artmasıyla büyük bir gelişme gösterir. Hastanelere bağlı tıp okullarından, *Royal Scholl of Mines, Royal College of Science, Central Technical College* (bu iki okul 1907'de *Imperaial College of Science and Technology* adıyla birleştirilmiştir), *London School of Economics* (1895) ve genç kızların devam ettiği bazı kolejlerden oluşan bu parçalanmış üniversite gerçek statüsüne ancak 1898'de kavuşur.

Ortaçağ'dan koparken gelen bir başka yenilik, devletin, önceleri *Oxbridge* gibi miraslarıyla ya da taşra üniversiteleri gibi özel ya da belediye vakıfları sayesinde yaşayan bu kurumlara gitgide daha fazla para yardımı yapmaya başlamasıdır. Bu yeni ilke 1889'da benimsenir ve 1906'da devlet yardımı 100.000 liraya (2.5 milyon altın frank) ulaşır; kıtadaki öteki üniversite bütçelerinin (sözgelimi, Fransa 1890'lı yıllarda on beş fakülte grubuna bu paranın dört katını veriyordu) çok altında olmasına rağmen küçümsenmemesi gereken bir rakamdır bu. İngiliz üniversitelerinin daha çok dev-

let yardımlarından yoksun kalmasının iki nedeni vardır. Bazı üniversiteler, özellikle en eski üniversiteler çok önemli öz kaynaklara sahiptirler. İkincisi, yüzyıl sonunda hızla artmasına rağmen, kıta ülkeleriyle karşılaştırıldığında öğrenci sayısı azdır: Tüm İngiltere-Galler'de 26.414 öğrenci (1911'de yaş grubunun yüzde 1'i) ama İskoçya'da bu sayı 7770'tir (yaş grubunun yüzde 2'si).

Oxbridge'de henüz çok elitist olan sosyal çevre, yeni üniversitelerde, özellikle İskoçya üniversitelerinde kıtaya daha yakındır: Sözgelimi, Glasgow'da, 1910 yılında öğrencilerin yüzde 24'ünü işçi çocukları, yüzde 20'sini küçük esnaf, zanaatkâr ve memur çocukları oluşturur; Oxford'da bu iki kategorinin karşılığı yüzde 10'un altındadır ve bu ortamlar genel aktif nüfusun yüzde 10'unu oluşturur. Üniversite tiplerine göre bu çok eşitsiz sosyal açılım maddi koşullarla açıklanır. İskoçya'da okul ücretleri düşüktür, olabildiğince çok sayıda öğrenci burslardan yararlanır, ilk ve ortaöğretim ağı çok gelişmiştir. Buna karşılık, İngiltere'de *Oxbridge* öğrencilerinin büyük bölümü çok pahalı okullar olan '*public schools*'dan gelir ve Oxford ya da Cambridge'de okuyabilmek için yılda iki yüz lira gerekir, bu rakam bir burjuva ailesinin yıllık geliridir. Oysa, 1910 yılında burslardan yararlanan İngiliz öğrencilerin oranı sadece yüzde 7'dir ve bu öğrenciler özellikle belediyelerin teşvik ettiği teknik dallara yönelirler.

İngiliz yüksek öğretiminin genel sosyal işlevleri bu dönemde değişmeye başlar ama gerçek anlamda liyakata dayanan bir sistem, eğitim alanında çalışacak ya da kamu görevi yapacak olanı mütevazı çevrelerden gelen öğrenciler, yani

azınlık dışında, iki savaş arası dönemden önce gerçekleşemez. İş dünyasının elitleri, üniversiterolmaktan çok, pratik ve teknik bir formasyonu değerli ve önemli gösterme eğilimlerini sürdürürler, mesleki soyaçekim ve iç formasyon üniversite diplomaları kadar önemlidir.

İki dünya savaşı arasında İngiliz üniversite ortamında önemli bir değişiklik görülmez, üstelik maddi zorluklardan kaynaklanan yeni sorunlar ortaya çıkar. 1920 yıllarından itibaren genç kızların ve erkeklerin yararlanacakları bir devlet bursu sistemi getirilir. 1936'da 360 burs verilir. Üniversitelere yardımla yükümlü *University Grants Committee*'nin önemi artar çünkü savaşın getirdiği enflasyonla birlikte gelirleri eriyen Cambridge ve Oxford da bu yola başvururlar. Bununla birlikte, devletin harcadığı 2 milyon lira, 1930'lu yıllarda üniversitelerin gelirinin ancak üçte birini karşılamaktadır. 1938-1939'da öğrenci sayısı ilk kez 50.000'i aşar ve bu öğrencilerin dörte biri kızdır. Ama İngiliz üniversite sistemindeki gerçek sosyal, finansal ve kurumsal dönüşümler ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Britanya öteki sanayileşmiş ülkelere göre geri kaldığını fark ettiğinde gerçekleşir.

IV. – Gelişme ve Alman modeli işlevinde kriz

Genellikle Alman üniversite modeli olarak adlandırılan sistem, gördüğümüz gibi, öteki Avrupa ya da Amerikan sistemleri modernleşme amacıyla bu modelden esinlenmek isterken, paradoksal bir biçimde bir kriz yaşamaya başlar. Bu kriz hem büyüme hem misyon krizidir.

1. Büyüme krizi. – 1830 ve 1860 yılları ortası arasında 12-13.000'de donmuş olan öğrenci sayısı 1914'te beş kat artmıştır (61.000). Bu büyüme özellikle Freiburg, Erlangen ve Giessen gibi küçük Güney ve Batı üniversitelerine ve felsefe fakültelerine yararlı olur. İlk kez bu fakültelerin edebiyat ve bilim öğrencilerinin sayısı hukuk öğrencilerinin sayısını aşar; buna karşılık, ilahiyat öğrencisi sayısı 1830 yılına göre yarı yarıya azalmıştır: Bu durum yüksek öğrenimin işlevinin değiştiğini ve modern çalışma alanlarının (öğretim, bilimsel araştırma, mühendislik ve teknisyenlik) arttığını, buna karşılık eski iş alanlarında (rahiplik ya da devlet memurluğu) bir gerileme olduğunu gösterir. Üniversitelere paralel olarak yüzyıl başında sayıları 10'u bulan ve öğrenci sayısı klasik üniversitelere göre çok daha hızlı artan *Technische Hochschulen* devreye girer:[13] Bu okullardaki öğrenci sayısı 1871-1872'de 5000'ken 1903'te 17.000'e yükselmiştir: Üniversite öğretimi için kayıt yaptıran öğrenci sayısı iki kat artarken buradaki artış üç kat olmuştur.

Bu yeni öğrenciler burjuva kökenli ve *Reich*'ın endüstriyel ve kentsel gelişmesiyle zenginleşmiş orta sınıflardan gelir. Gerçekten de, daha hareketli bir toplumda yüksek öğrenim yapmak hem daha soylu mesleklere doğru sosyal bir yükseliş hem de sürekli aristokratik ethosun egemenliğindeki bir toplumda henüz sesini duyuramamış topluluklar için yeni bir kültürel statü kazanma aracıdır. Bu iç sosyal çeşitlenme öğrencilerin toplumsal yaşamlarına yansır. Varlıklı gruplar

13) En önemlisi 1799'da kurulan ama 1882'de birçok özel kurumun birleşmesiyle TH'ye dönüştürülen Berlin-Charlottenbourg'dur, en yenisiyse 1904'te kurulan Danzig'tir.

kardeşlik ritleri (*Corps*) oluştururlar ve orta ya da aşağı sınıflardan öğrencilerin veya Yahudiler gibi dinsel kökenleri nedeniyle istemedikleri öğrencilerin dışlandığı yarışmalar ve eğlenceler düzenlerler. Bu Ortaçağ ve sahte aristokrat ritlerini reddeden öğrenciler, uzun süre, sadece geçmişe özlemciliğini yücelttiği akademik ve siyasal otoriteler tarafından tanınan gerici bir korporatizme karşı çıkarlarını korumak amacıyla *Freistudentschaft*'ı oluştururlar.[14]

Üniversitelerin büyümesi, öğrenci profillerindeki heterojen özellikler, "lise mezunlarından oluşan yeni bir proletarya"nın ortaya çıkması riskine karşı muhafazakârları endişelendirir (Bismarck). Sınavlar yoluyla düzenleme yapılamaması (Fransa'daki gibi) ve serbest meslek pazarının liberalleşmesi, gerçekten de, hukuk, tıp, yüksek edebiyat ve bilim dallarındaki öğrencilerin, muhtemelen büyüme eğrisinin belli bir noktasından başlayarak dengelenmesi ihtiyacını getirir. Çağdaşların endişelerine rağmen, Alman sisteminin esnekliği bu olası diploma fazlalığını, özel eğitim alanlarında değişiklikler yaparak, öğrenim sürelerini uzatarak, coğrafi göçler yoluyla sorunsuz çözebilme olanağı sağlamıştır. Hükümetlerin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki gibi otoriter çözümleri kabul ettirme çabalarına rağmen, üniversite yönetimleri, öğrenci kayıtları aracılığıyla kendileri için bir zenginlik kaynağı olan öğrenci sayısındaki artışı engellemek üzere, nutuk atmanın dışında hemen hemen hiçbir çaba göstermemişlerdir.[15]

14) Bkz. K. H. Jarausch, *Students, Society and Politics in Imperial Germany, The Rise of Academic Illiberalism*, Princeton, Princeton UP, 1982.

15) H. Titze, *Der Akademiker-zyklus*, *a.g.y.*, s. 389-422.

2. Misyon krizi. – Humboldt'un üniversite ideali nitelikli bir burjuvaziden ya da soylu sınıftan gelen seçkin insanları eğitme amacına yönelikti. Üniversitelerdeki öğrencilerin çoğunluğunu kısmen klasik olmayan bir eğitimle kazandıkları, dolayısıyla hümanist değerlere o kadar bağlı olmayan mesleklerini değerlendirmek isteyen genç kızların ve erkeklerin oluşturmaya başladığı dönemden itibaren eğitim ve öğretimin pratiğe, faydacılığa ve uzmanlaşmaya doğru kayması engellenememiştir. Alman birliğinden sonra üniversite yükümlülüğünü her zaman üstlenmiş olan hükümetler bu eğilimi yavaş yavaş kabullenirler ve sanayi toplumunun yeni gereksinimlerine bağlı kurumlar ya da özel eğitim alanları yaratırlar. Bilim alanında, araştırma ve iktisat arasındaki bağlantıları güçlendirirler ve dışarıda Alman etkisini yaygınlaştırmak amacıyla yabancı öğrenci gelişini desteklerler. Bu yeni işlevler Alman üniversitelerinin eski idealini yeniden gündeme getirmekten başka bir işe yaramaz.

Bu bunalım, bu ideali temsil ettikleri kabul edilen hocalarda da görülür. Öğretim üyelerinin biçimsel, sosyal ve ideolojik gelişimi tanıklık eder bu duruma. En önemli değişiklik, bilim ya da tıp gibi bazı sektörlerde çoğunluğu oluşturmaya başlayan ancak fakültelerinde topluca alınan kararlara katılma hakları olmayan vekil hocaların sayısındaki hızlı artıştır. Asil ve vekil hocalar ya da *privat-docenten* arasındaki bu dengesizlik kariyeleri yavaşlatır, zorlaştırır ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce *nicht-ordinarien* hareketiyle ortaya çıkan bir hoşnutsuzluğu besler. Vekil hoca sayısının artması sadece daha az ücret ödeyeceği ya da neredeyse bedava çalıştıracağı hocalar arayan hükümetlerin finansal ilgisiyle açıklana-

maz, bunun kaynağında, aynı zamanda hocalık mesleğinin saygınlık kazanması vardır; gerçekten de, bu meslek gitgide daha fazla ilgi çekmeye başlar ve yeni branşları vekil genç hocalara emanet edilen disiplinlerde uzmanlaşmanın da arttığı görülür. Bu bir yenilik ama aynı zamanda entelektüel doyumsuzluk işaretidir çünkü herkes ilerleyemeyecektir. Ayrıca, bu statü farklılıkları önemli parasal farklılıkları da yansıtır. Dolayısıyla, yenilermesleklerinde ilerleyebilmek için özkaynaklarından yararlanmak zorundadır: Bu, öğrenci kitlesinin daha ziyade tersine bir gelişme göstermesi sırasında öğretim ortamındaki bir sosyal kapalılık faktörüdür. İmparatorluğa sadık, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce genellikle milliyetçi grupları ya da Alman birliği düşüncesini destekleyen, büyükbölümü profesörlerin Prusya militarizmini desteklediğini açıklayan "93'ler çağrısı"nı (1914) imzalayan Alman "mandarinler"i, küçük bir azınlık dışında, 1918'den sonraki demokrasiye karşı temkinli, hatta düşmandırlar.[16] Konformistolmayan öğretim üyeleri de, çok fazla öne çıktıklarında, meslek yaşamlarında sıkıntı çekerler; bu bağlamda, Berlin'de *privat-docent* olan ve sosyal demokrat partiye katıldığı için üniversiteden uzaklaştırılan fizikçi Arons örnek gösterilebilir.

Üniversite özerkliği, atamalarda devletin müdahalesi nedeniyle ve özellikle (ama bütün Avrupa'da görülen bir olgudur bu) üniversitelerin finansal açıdan devlete gitgide daha çok bağımlı olmasıyla, hep daha fazla tehdit altındadır; bilim

16) Bkz. F. K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins*, Cambridge (Mass.), Harvard UP, 1969 ve A sociography of German Academics, 1863-1918, *Central European History*, c. 25, no. 3, 1993, s. 251-280.

fakültelerinde araştırma donanımları, tıp, hatta insan bilimleri dalında araştırma misyonları ve kütüphaneler için para gerekmektedir. 1860'ta Berlin'de ilk bütçe muhasebesi ücretlerle takdim edilmiştir. 1870'ten itibaren meslek okulları ve enstitüler çok pahalıya mal olmaya başlar ve bu harcamalar personel harcamalarını hızla aşar, öyle ki, 1910'da bütçenin yarısı bu özel okullara ve enstitülere ve de bina yatırımlarına gider.

Prusya üniversitelerinde 1882-1907 arasında 9 hukuk okulu, 4 din okulu, 86 tıp enstitüsü, laboratuvar ya da kliniği, 77 edebiyat ve bilim okulu ve enstitüsü kurulmuştur.[17] 1882'de 9.6 milyon mark olan toplam üniversite bütçesi 1907'de 26 milyona, hatta 1900'de –klasik üniversitelerin karşı çıkmasına rağmen– doktora payesi verme hakkı elde eden *Technische Hochschulen* bütçesiyle birlikte 36 milyona yükselmiştir.

Humboldt'un ideal profesörünün taşıması gereken "özgürlük ve yalnızlık" kavramları kolektif çalışmaların yapıldığı enstitüler ve sanayicilerle işbirliği yapılan üniversitelerle birlikte bir anlam ifade etmez artık. Berlin'deki *Physikalisch-Technische Reichsanstalt* Vakfı (1887), 1911'de ünivesitenin özerk enstitüleri bünyesinde ve devlet, sanayiciler ve araştırmacılar tarafından kurulan *Kaiser-Wilhelm Gesellschaft* Vakfı, araştırma ve eğitim arasındaki işbölümünde ek bir safhadır. Dolayısıyla, üniversite eğitim ve araştırmalarının sosyal işlevi yeni alanlara açılır: genel sağlık, sosyal evrim düşünceleri ("sosyalizm öğretisi", Max Weber, Georg Simmel ya da

17) Ch. E. Mac Clelland, *a.g.y.*, s. 280-281.

Werner Sombart) ve bilimdeki gelişmelerin uygulanmasıyla ekonomik gelişme. Hatta bir ilahiyatçı, *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft*'ın ilk başkanı Harnack, üniversiteden söz ederken, *Grossbetrieb* (büyük şirket) der.

3. İki savaş arası kriz. – İki savaş arası dönem bütün bu sorunları kritik bir düzeye getirir. Öğrenci sayılarında dönemlere göre çok keskin değişiklikler görülür: Seferberlikle kaybolan yılları telafi edebilmek için savaştan sonra hızlı bir yükselme, 1925'ten sonra normalleşme, refah yıllarında yeni bir yükselme ve öğrenci sayısının 1931 yazında 138.000'i bulması, kriz ve Nazizm yıllarıyla gerileme, yoksul ve işsiz sınıfların oluşması, rejimin özellikle Yahudiler'e karşı sert önlemler almasıyla bağlantılı olarak 1939'da bu sayının 62.000'e düşmesi. Bu çok çelişkili ritmin kaynağında politik ve ekonomik olaylar, genç kızların yoğun biçimde üniversiteye girmesi (1914'ten önce yüzde 3-6 olan bu oran 1931'de yüzde 20'ye yükselmiştir) ve mesleki hedefleri konusunda endişelenen klasik liselerden gelmeyenlerin öğrenimlerini sürdürmesi vardır. Diplomalı insan sayısının artması ve kültürün ucuzlaması üstüne söylem, özellikle profesörler ve öğrenci hareketinin sağcı akımları (çoğunluktadır) içinde yeniden gündeme gelir. Cumhuriyetçi rejim, üniversitelerin toplumsal ve siyasal anlamda demokratikleşmesi için çabalar harcamasına rağmen hocaların ve öğrencilerin çoğunluğunun desteğini alamaz. Hocalaronların imparatorluk dönemindeki kasvetli saygınlıklarının anısını deşer ve eski savaşçılar olan öğrenciler de savaşçı birliklerinin aşırı sağcı eylemcilerine yandaş toplar, 20'li yılların sonunda da tüm öteki sosyal

gruplardan önce onların içlerinde özel bir örgütlenme oluşturan Nazi hareketinin kontrolüne girerler.

Dolayısıyla, yüksek öğretimin Nazi rejimi tarafından itaate zorlanması her yerdekinden daha kolay olur: Nazi korporasyonlarının ya da örgütlerinin öğrencileri bu durumdan yararlanarak sıkıntılarını dile getirirler ve istenmeyen kişilere (solcu öğrenciler ya da Yahudiler) karşı saldırılar düzenlerler; bu öğrenciler bu yolla krizdeki bir topluma daha çabuk intibak edebileceklerini sanırlar. Nasyonalizm ya da yeni rejimin getirdiği düzen içinde yerlerini alan tutucu ya da gerici hocalar akademik özgürlüklere yapılan saldırılara (rektörlerin iktidar tarafından atanması, üniversite özerkliğinin ortadan kalkması, Yahudi meslektaşlarının görevlerinden uzaklaştırılmaları) neredeyse tamamen sessiz kalırlar. Aralarında yüksek düzeyde bilim adamları bulunan (20 Nobel Ödülü) öğretim üyelerinin üçte biri etkilenir bu temizlik hareketinden.[18] Alman biliminin telafi etmek için yıllarca uğraşacağı bu kayıp ve çok sayıda disiplinin rejimin ideolojik direktifleriyle köleleştirilmesi (özellikle tıp ve etnoloji dalları) uzun vadede Alman üniversite modelinin temellerininin sarsılmasının da nedenlerinden biridir.

V. – Orta ve Doğu Avrupa

1. Avusturya-Macaristan. – 1918'den önce, aşağı yukarı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ve oluşmakta olan

18) H. Titze, *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, Münih, Beck, 1989, s. 226: Toplam olarak 1615 öğretim üyesi ve araştırmacı.

yeni Balkan uluslarını kapsayan tüm Orta Avrupa alanı, üniversite sistemleri henüz ıslah edilmemiş ülkeler ve daha önceki Alman modelinin çekim alanı arasında bir geçiş bölgesidir. Dolayısıyla, bu bağlamda, üniversiteler iki dünya içinde yer alırlar. Moderndirler ve bazı özellikleriyle Almanya'ya yakındırlar çünkü imparatorluğun batı kısmında ve hatta Budapeşte'ye kadar Almanca konuşan hocaların ve öğrencilerin oluşturduğu bir çevrim vardır. Öte yandan, arkaiktirler ve –yüzyılın ilk yarısında batı üniversitelerinde görüldüğü gibi– özellikle bilimsel ve edebi olmaktan çok kamusal, hukuksal, dinsel ya da tıp alanındaki işlerin daha fazla olanak sağladığı kırsal kesimin ağırlıkta olduğu ülkelerdeki az gelişmişlik özelliklerini taşırlar. XVIII. yüzyıl aydın zorbalığının mirası teknik yüksek okulların kendilerini güçlü bir biçimde yansıtmalarında da görülür. Bu üniversite ortamının son bir özelliği, ulusal kökenlere ve bunun yanında halkların farklı dinlerden olmalarına bağlı olarak başgösteren gerilimlerin önemidir. Nihayet, doğuya doğru gidildikçe, batıya doğru (Viyana'ya, Alman üniversitelerine, hatta İsviçre'ye ya da son dönemde Paris'e doğru) öğrenci göçü de daha fazla önem kazanır.

Bu özellikler ya da bu arkaizmler büyük üniversitelerin uluslararası düzeyde entelektüel merkezler (sözgelimi Viyana Üniversitesi) olmalarını engellemez. Bazı Alman profesörler Avusturya üniversitelerinin "davet"ini kabul ettikten sonra kendi ülkelerinin en prestijli üniversitelerine girerler.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu üniversiteleri yavaş yavaş yerel ulusal dilde eğitim verme hakkını kazanmışlardır: Budapeşte, daha sonra 1872'de kurulan Koloszvar

(bugün Romanya'daki Kluj), Debrecen ve Poszony (1912); Polonya'da Lwow ve Krakov, Prag Çek Üniversitesi, 1875'te Hırvat bölgesinde kurulan Zagreb. Bunlar kısa sürede ulusçu hareketlerin merkezleri durumuna gelirler.

Dinsel çekişmeler sosyal ve etnik gerilimlere eşlik eder ya da azdırırlar bunları ve kimi zaman da Almanca konuşan öğrencilerde ortaya çıkan Yahudi karşıtı ırkçı akımlarla karışırlar.

Hukuksal engellerden kurtulan ve imparatorluğun iktisadi gelişmesinden tam anlamıyla yararlanan Yahudi azınlık, yavaş yavaş, yüksek öğretimin demografik ağırlığının çok ötesine geçmesine katkıda bulunur. Sözgelimi, 1900'de Viyana *Technische Hochschule*'nin öğrencilerinin yüzde 17,8'i ve üniversite öğrencilerinin yüzde 16,7'si Yahudi'dir; buna karşılık, Yahudiler toplam nüfusun sadece yüzde 4,7'sini oluştururlar.[19] 1900'e kadar Viyanalı Yahudi öğrencilerin büyük bölümünün kökenleri imparatorluğun doğu bölgeleridir. 1910'da Macar hükümetinin Macaristan diplomalarına sahip olmayanlara karşı getirdiği kısıtlıyacı önlemler, Viyana'daki Cisleithanialı olmayan Yahudi sayısında belirgin bir azalmaya yol açmıştır. Yahudi öğrenciler daha çok tıp ve hukuk dallarını seçerler çünkü öğretim ve araştırma alanlarında iş bulma olanakları pek yoktur. Bunlar daha çok küçük patron ya da memur çocuklarıdır ve bu tür aileler yüksek öğrenimi üst sınıflara doğru bir hareket ve sosyal statü

19) G. B. Cohen, "Education, social mobility and the Austrian Jews, 1860-1910", V. Karady ve W. Mitter, *Sozialstruktur und Bildungswesen in Mitteleuropa* içinde, Viyana, Köln, Böhlau Verlag, 1990, s. 141-149.

yükselmesi gibi görürler. Yüksek öğretimde Çek azınlığın temsilcileri de gereğinden fazladır. Bu azınlık için yüksek öğretime giriş egemen Alman elitleri karşısında milliyetçiliği kanıtlama aracıdır.

2. **Macar özellikleri.** – Macar üniversiteleri bazı özelliklere sahiptir; özellikle hukuk öğrenimi baskındır ve hukuk yönetici sınıfın ayrıcalıklı bir eğitim aracıdır, öyle ki, bir "hukukçular ulusu"ndan söz etmek bile mümkündür.[20] Bu egemen eğilim 1867 anlaşmasından sonra bir Macar bürokrasisinin gelişmesiyle ve liberal bir ekonomide hukuk mesleğinin önem kazanmasıyla açıklanabilir. Mülklerinden kazandıkları gelirleri azalan Macar küçük ve orta sınıf soyluları devlet aygıtında görevler kapabilmek için bu formasyondan yararlanırlar. Yüzyıl sonunda, bu alanda, hukuk bağlamında ölçüsüz bir üniversite ağından yararlanan özellikle Yahudi halk çocuklarının rekabeti gelir; oldukça gevşek olan bu öğrenimle birlikteöğrenciler yan etkinliklerini de sürdürebilirler. Nihayet, hukuk kültürüne sahip olma, Almanlar'ın ve Slavlar'ın egemen etniyle özdeşleşmelerini kolaylaştırır. İki savaş arasında Macar yüksek öğretiminin bu *melting pot* işlevi, arazilerin küçülmesi, kriz içinde olan, yoksullaşmış ve dışarıdaki üniversitelerini ve elitlerini yabancıların eline geçmiş topraklardan geri getirmek zorunda kalan bir ulusta çok fazla diplomalı insan ve memur bulunması nedeniyle azınlık-

20) Bkz. V. Karady, Une "nation de juristes". Des usages sociaux de la formation juridique dans la Hongrie d'Ancien Régime, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 86/87, 1991, s. 106-124; Jewish overschooling in Hungary: Its sociological dimensions, V. Karady ve W. Mittler, *a.g.y.*, s. 209-246.

ların aleyhine döner. Yönetici sınıf, birçok Macar Yahudi-si'ni okumak ya da mesleklerini hayata geçirebilmek amacıyla geçici ya da uzun süreli sürgüne gitmek zorunda bırakan Yahudi karşıtı bir *numerus clausus* getiren bir yasa çıkararak tepki gösterir.[21] Bu *numerus clausus* aynı zamanda yüksek öğretime girişleri savaşla birlikte kesinleşen genç kızları da hedef alır. Sonuçta iki değişiklik görülür: Özel eğitim alanlarının bilimsel, teknik ve tıbbi formasyonlar lehine yeniden dengelenmesi ve öğrenci sayısının belirgin biçimde azalması: Bu sayı 17.599'dan (1918-1919) 10.026'ya (1937-1938) düşer; buna karşılık, yabancı ülkelerde öğrenim görenlerin sayısında artış görülür.

VI. – Sessiz bir yayılma: İsviçre olgusu

Bu dönemde, İsviçre, üniversitelerin yenileşmesinde özgün bir deneyim geliştirir. İsviçre üniversite eğitiminin üç özgün yanı vardır: Birincisi, sistem oluşturmaz, eğitim konusunda her kurum bağımsız bir kantona bağlıdır. İkincisi, dil ayrılıkları sonucu Almanca konuşulan bölge ve Fransızca konuşulan bölge daha çok dil akrabalığı olan bir ulus arayışı içindedir. Nihayet, üniversite sayısı yerel ihtiyaçlar dikkate alındığında orantısız görünür: 1900'de 3 milyon kişiye 7 üniversite ve hatta Fransızca konuşulan bölgede 1.5 milyon

21) V. Karady ve I. Kemény, Antisémitisme universitaire et concurrence de classe: la loi de *numerus clausus* en Hongrie entre les deux guerres, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 34, 1980, s. 67-96.

kişiye 4 üniversite ve toplam 8000'i aşkın öğrenci. Reform hareketiyle birlikte, eski akademilerin gerçek üniversitelere dönüştürülmesi (araştırma işleviyle birlikte) için gerekli yatırımların karşılanması amacıyla yabancı öğrenci kabulü ve üniversitelere erken bir dönemde kız öğrenci kabulüne (başka yerlerde yoktur bu uygulama) başlanması özgün bir çözüm gibi görünür: Kız öğrenciler Birinci Dünya Savaşı öncesinde İsviçre'deki tüm öğrenci sayısının beşte birini oluşturur; Fransa'daki oranın iki katıdır bu rakam. Cenevre'de yabancıların ağırlığı özellikle fazladır: 1880'de öğrencilerin yüzde 44'ü, 1910'da yüzde 80'i, 1940'ta yüzde 26'sı. Tüm İsviçre üniversiteleri bağlamında benzer bir oran söz konusudur: 1900'de yüzde 47, 1910'da yüzde 53; iki savaş arasında sınırların kapanması ve Doğu Avrupa ülkelerinde üniversitelerin kurulması dolayısıyla oran tekrar yüzde 25'e düşer.[22] Bu özellikler, küçük üniversiteleri, Alman modelinin ağır basmasına rağmen, komşu ülkelere göre yenilik merkezleri haline getirir. Sözgelimi, Cenevre'de, 1915'lerden itibaren, Avrupa üniversitelerinden çok önce bir ekonomik ve sosyal bilimler fakültesiyle uluslararası misyon üstlenmiş çok sayıda enstitü kurulmuştur.

Gene bu dönemde, uzun süre üniversite kentlerinin aristokrat ailelerinden çıkmış olan öğretim kadrosu akademik çevrime ve çok katı sistemlerden dışlanmış adaylara açılır. Sözgelimi, 1918'de, Rus kökenli Lina Stern, Cenevre Üniversitesi'nde fizyolojik kimya kürsüsü sahibi ilk kadın olmuştur.

22) M. Marcacci, *Histoire de l'Université de Genève*, Cenevre, 1987, s. 164-165.

VII. – Güney Avrupa ülkeleri ve Rusya üniversitelerinin yenilenmesinin güçlükleri

1. İtalya.[23] – İncelenen dönemle ilgili olarak, İtalyan üniversite sisteminin dönüşümü, ulusal devletin inşasıyla çakışır. Bu girişim oldukça zordur çünkü modern miras ve Ortaçağ mirası çok önemlidir ve İtalyan toplumunda kilisenin özel bir rol üstlenmiş olması her türlü modernizasyonu dinsel ayrıcalıkların yeniden tartışmaya açılmasıyla eş anlamlı hale getirir. 1859 Casati Yasası'nın amacı yüksek öğretimi Fransız modeline göre ayarlamaktır. Kiliseyi yüksek öğretimden dışlar ama eski dönemden kalmış küçük yerel üniversiteleri lağvetmeyi başaramaz.

Yüzyıl sonunda, birlik sonrası İtalya, tamamlanmış ya da eksik 17 fakülte grubuyla, Fransa (15 fakülte grubu) ya da Almanya'yla (20 üniversite) karşılaştırıldığında (nüfusu ve yüzölçümü daha azdır bu ülkelerden), dengesiz ve aşırı bir donanım içinde görülür. Üstelik dağılım durumu da çok kötüdür bu fakültelerin: Emilio-Romagna ve Toscana'da 5 üniversite, Sardinya'da 2, Sicilya'da 3 üniversite, buna karşılık Lombardiya'da 1 ve güneyde de 1 üniversite vardır. 1890 yıllarında 8 üniversitedeki toplam öğrenci sayısı 500'dür, Napoli'de ise 1900 yıllarında 4000'den fazla öğrenci bulunur. Üniversite coğrafyasını basitleştirme projelerine rağmen, çoğu

23) M. Barbagli, *Disoccupazione intellettuale e sistema scolastico in Italia*, Bologna, Il Mulino, 1974; D. Musiedlak, *Université privée et formation de la classe dirigeante, L'Université L. Bocconi de Milan*, Roma, Ecole franç. de Rome, 1990.

fakültelerde ders veren parlamenterler yerel çıkarların baskısını aşamazlar. Kilise karşıtı özellik taşıyan en önemli reform 1873'te ilahiyat fakültelerinin kaldırılmasıdır.

Yüzyıl sonunda, Alman bilim dünyasının etkisine rağmen, sistemin eski kusurları giderilememiştir: hukuk öğretiminin önceliği, küçük merkezlerin özerk olmaması, pedagoji alanında gelenekçilik. Entelektüel alanda önemli ölçüde bir işsizliğin sürmesi ve ekonomiye bağlı modern formasyonlara karşı gelişen kamusal görevlerin çekiciliğinin kaynağında ders programlarının çok geri olması yatar.

Bununla birlikte, bu meslekler özellikle özel teşebbüs alanında 1900'lü yıllarda önemli bir gelişme göstermişlerdir. Cenova (1874), Bari (1886), Roma'da (1906) devlet ticaret okulları açılır, Milano'da (1902) özel bir üniversite, L. Bocconi Üniversitesi kurulur, gene Milano, Napoli (1904), Torino'da (1906) sanayileşen yeni İtalya'nın kadrolarını ve yöneticilerini oluşturmak amacıyla mühendislik okulları kurulur. Siena, Ferrara, Perugia gibi küçük üniversiteler yerel bankaların yardımlarıyla yaşamlarını sürdürürler. Öğretim elemanlarının ücretleri düşüktür, dolayısıyla, hocalar özellikle siyaset için bir sıçrama tahtası olan hukuk fakültesinde ek dersler verme yolunu seçerler. Alman modeline rakip olan Fransız modeli etkisini her zaman sürdürmüştür, çünkü bu üniversitelerde kürsü sahibi olabilmek için sınavlardan geçmek gerekir ve yüksek öğretim üniversitelere pek az özerklik tanıyan genel eğitim yüksek konseyine bağlıdır. Böylece, İtalya, savaş öncesinde paradoksal bir ülkedir: bu ülkede ilköğretimdeki öğrenci oranına göre üniversite öğrencisi oranı, daha gelişmiş öteki Avrupa ülkelerindeki orandan yüksektir, dolayı-

sıyla, güneyde diploma fazlalığı nedeniyle entelektüel işsizlik yaygındır.

Bazı anormalliklerin ortadan kalkması için Gentile ve haleflerinin ortaya attığı otoriter faşist reformları beklemek gerekmiştir. Savaş sonrası kriz, durumu gerçekten kötüleştirir: Enflasyondan zarar gören öğretim görevlileri kendi derslerini ihmal ederek ek ders peşinde koşmaya başlarlar; sayıları neredeyse iki kat artan öğrenciler derslere devam edebilmek için çalışmak zorunda kalırlar ve bunun sonucunda devamsız öğrenci sayısında artış görülür. Gentile Reformu (1923) Humboldt ilkelerini hayata geçirir ama otoriter bir üslupla yapar bunu, öyle ki, görünüşteki liberal idealizmi üniversitelerin gitgide faşistleşmesinin yolunu açar. Devlet üniversitelerini üç gruba ayırır ve sübvansiyonları yavaş yavaş keserek zayıf gördüğü kurumları tedricen kapatır. Orta öğretim parasal gerekçelerle ihmal edilir ve kürsü sahibi olma konusunda gittikçe zorlaşan koşullar adayların cesaretlerini kırar. 1919-1929 arasında öğrenci sayısı 50.000'den 40.000'e düşer. Bu öğrenciler özel eğitim almış faşist örgütler tarafından çok güçlü bir biçimde kuşatılır. Rejimin son döneminde Yahudi karşıtı uygulamalardan etkilenen Fizikçi Fermi gibi muhalif hocalar susmak ya da sürgüne gitmek zorunda kalırlar.[24]

2. İspanya. – Öteki Akdeniz ülkelerindeki gibi, İspanyol yüksek öğretimi de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Avrupa'nın ileri uluslarına göre çok geri kalmıştır. Reformlar,

24) M. Ostenc, *L'éducation en Italie pendant le fascisme*, Paris, Publ. de la Sorbonne, 1980, s. 65 ve devamı.

ABD'ye karşı 1898 bozgunuyla başlar. 1900'lere kadar İspanyol üniversiteleri en çok Napoléon üniversitesinin terslikleriden sıkıntı çekmişlerdir: Aşırı merkezileşme, düşük öğrenci sayısı, bürokratik bir yönetim sistemi, dinamizmden yoksun ve memurlaştırılmış hocalar. Birçok eski Ortaçağ üniversitesinin lağvedilmesinden sonra bırakılan on üniversite, reformlardan önceki Fransa'da olduğu gibi, iktidarın atadığı bir rektör ve dekanlar tarafından yönetilir. En fazla öğrenci hukuk fakültelerindedir. Madrid Merkez Üniversitesi bütün üniversitelere egemendir, çünkü sadece bu üniversitede doktora yapmak mümkündür ve hocalara en yüksek ücreti veren de bu üniversitedir. Fakültelerin çok geleneksel ders programlarını yüksek teknik okullar tamamlar.

1900'de, 17.000 öğrenciden sadece 8000'i derslere devam ediyordu, yılda 2000 öğrenci lisans diploması alıyordu ve 166 öğrenci de doktora yapıyordu. Aynı tarihte 466 öğretim üyesinin beşte birinden fazlası (99) Madrid'de ders veriyordu. Meslek eğitiminin egemen olduğu İspanyol üniversiteleri entelektüel ya da modern disiplinlere çok yavaş açılabiliyorlardı. Hocaların üçte ikisinin ücretleri çok düşüktü (5000 pesetadan az) ve bu insanlar geleceklerini güvence altına almak için ek işler yapmak zorundaydılar ya da kapağı Madrid'e atmaya çalışıyorlardı.

Reform hareketi, İspanyol üniversitelerinin en küçüğü Oviedo Üniversitesi'nin genç hocalarından oluşan küçük bir grup tarafından başlatılmıştır. 1900'den başlayarak eğitim bakanlığının uygalamaya koyduğu reformları bu grup esinlemiştir: Edebiyat ve bilim fakültelerinin yeni disiplinlere açılması, hukuk eğitimine sosyal bilimlerin girmesi, burs

sistemine geçilmesi. Bununla birlikte, kronik parasızlık sorunu yenileşme girişimlerini sınırlar. İçeriklerin modernleştirilmesi ve yeni bir topluma açılım için gerekli çözüm, İngiltere esinli üniversitenin yayılması sistemidir; İngiliz sistemi, 1893'te Zaragoza Üniversitesi'nde halka açık dersler biçiminde başlatılır ve öteki İspanyol üniversitelerine yayılır. Bu sistemde fakülte hocaları dışında başka hocalar da ders verir. Hatta dersler üniversitenin bulunduğu kentlerin dışında da verilir.[25]

1917'den sonra[26] İspanyol üniversitelerindeki öğrenci sayısında büyük bir artış görülür ve bu arada bir politizasyon sonucu hem öğrenciler hem hocalar muhafazakârlar ve reformcular olarak karşıt gruplara ayrılır. Dolayısıyla, üniversiteler İspanyol tarihinin bu dönemini etkileyen siyasal kopmalarla iç içe görünürler. Primo de Rivera'nın diktatörlüğü döneminde sivil personelin çalıştığı ve rejimin ideolojisi doğrultusunda korporasyonlara dahil edilen üniversitelere yeni bir özerklik tanınır. Ne var ki, dinsel kurumlara da tanınan ayrıcalıklar üniversitelerin tepkisine yol açar ve bunun sonucunda rejim Madrid Üniversitesi'ni kapatır. II. Cumhu-

25) J.-L. Guereña, L'université espagnole vers 1900, Ch. Charle, E. Keiner, J. Schriewer, *A la recherhce de l'espace universitaire européen* içinde, *a.g.y.*, s. 113-131.

26) Bkz. P. Sosa Also, Reforma y cambio social de la universidad española de principios de siglo, *Higher Education and Society, Historical Perspectives* içinde, Salamanca, 1985, cilt II, s. 642-651; R. Lopez Martin, Analisis legislativa de la politica universiteria primoriverista, *a.g.y.*, s. 416-426; S. Marquès i Sureda, La universidad en Catalunya de la II Republica al actual estado de la autonomias, *a.g.y.*, s. 444-453 ve J. M. Fernandez Soria ve A. Mayordomo Perez, En torno a la idea de universidad en la España de la postguerra (1939-1943), *a.g.y.*, s. 249-261.

riyet, 1931'den itibaren, özellikle birkaç yıldan beri yüksek öğretimde derslerin Katalan dilinde verilebildiği Katalanya gibi bölgelerde gerçek üniversite özerkliğini sağlar. En önemli öğrenci hareketi olan FUE üniversitelere yaygınlık kazandırma projeleri içinde yer alarak halk eğitim programları ve cahilliğe karşı mücadele programları geliştirir.

Buna karşılık, General Franco'nun iktidara gelişiyle birlikte öğretim üyeleri arasında büyük bir temizlik hareketi başlar, ayrıca yenilgiye uğrayan cumhuriyet yanlısı hocalar da sürgüne gönderilirler. 1943 yasasıyla falanjistler ve geleneksel Katolik üniversite yanlıları anlaşırlar. Yeni üniversite Katolik ahlakını ve dogmalarını, İspanyolluğu, otorite ve hiyerarşi anlayışını yüceltecektir. İspanya'nın ancak 1960'lı yıllarda kendini kurtarabileceği bu hareketsizlik ve donukluk daha önce gerçekleştirilmiş tüm reformlara sırt çevirmiştir.

3. **Rusya.**[27] – Bu dönemde Rus yüksek öğretiminin belirgin özelliği çelişkili eğilimlerdir. Bir yandan, devlet, Rus aydın zorbalığı geleneğine uygun olarak, yüksek öğretimi ülkenin modernleşmesinin ve Batılılaşmasının bir unsuru yapmaya çalışır. Öte yandan, ülkede hiç eksik olmayan devrimci ajitasyonlarla ilişkili olarak dönem dönem ortaya çıkan otokrasinin gerici eğilimleri, otoriter önlemler dayatarak, yıkıcı fikirler odağı ve toplumsal düzene karşı bir tehdit gibi gördüğü üniversitelerin denetim altına alınmasını ister.

27) Bkz. D. R. Brower, Social stratification in Russian higher education, K. H. Jarausch, *a.g.y.*, özellikle s. 247-248; J. Mac Clelland, *Autocrats and Academics*, Chicago, The University of Chicago Press, 1979, özellikle s. 39 ve 64.

Öğrenime çok alçak bir düzeyden başlanması öğrenci sayısındaki artışın açık olduğunu gösterir.

1860'ta, 9 üniversitede 5000 öğrenci vardır ama yoğunluk Moskova ve Petersburg üniversitelerindedir. Öğrenci sayısı beş yıl sonra 37.000'e çıkar. 1881'de II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sonra alınan sıkı önlemlere rağmen bu yoğun artışın (Yahudiler ve daha yoksul kesimler için kotalar) kaynağında bürokratik görevlerin sosyal hiyerarşinin doruğunu oluşturduğu bir toplumda yüksek öğretimin saygınlık kazanması yatar. Bu amaca götüren hukukun yanında çok büyük bir hijyen gereksiniminin görüldüğü ve bilimin sefalet ve cehalete karşı özel bir mücadele aracı olarak kabul edildiği bir ülkede tıp da çok çekicidir. Toplumun orta ve alt kesimlerinin bu yeni sosyal özlemi üniversitelerde ve teknik okullarda soylu sınıfa mensup öğrenci oranındaki bir gerilemeyle yansır. Bu sınıftan öğrencilerin üniversitelerdeki oranı 1865-1914 arasında yüzde 67'den yüzde 35'e, teknik okullardaysa yüzde 55'ten yüzde 25'e düşer. Öte yandan, küçük burjuvazi, orta sınıflar ya da Yahudiler de yüksek öğrenim yapmak ister. Resmi siyaset onların bu amaçlarını engelleyince çok sayıda öğrenci yabancı ülkelere gider istedikleri diplomaları alabilmek için. Paris, Berlin ve İsviçre üniversitelerinde çok sayıda Rus öğrenci okur ve imparatorluğun resmi rakamlarına bu üniversitelerde okuyan öğrencilerin de eklenmesi gerekir. Gene bu dönemde kadınlar da yüksek öğrenim görme çabası içindedir. Resmi siyaset bu alanda kısıtlamaya gidince, resmi eğitimin yerini özel girişimler ya da yabancı ülkelere göç alır. Nihayet, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki on yıl içinde bu alanda da engeller yavaş yavaş yıkılır

ve 1914-1915'lerde kadınların yüksek öğretimdeki oranı yüzde 30 olur, oysa yüzyılın başında bu oran neredeyse sıfırdır.

İktidarın öğrencileri örgütleme ve bazı sosyal grupları teknik enstitülere yönlendirme çabalarına rağmen yüksek öğretimde siyasal çalkantı bitmez (1869, 1874, 1879, 1887, 1890 eylemleri). Bu eylemlerin nedeni, iktidarın öğrenci eylemlerini kabul etmeyi reddetmesi ya da sürekli sert tedbirler almasıdır; 1899 grevine 25.000 öğrenci katılır ve bunların çoğu tutuklanır, okuldan atılır ya da sürgüne gönderilir; çalkantı 1905 devrimi sırasında doruğa ulaşır ve bu dönemde üniversiteler Genel Ekim Grevi'ne götüren devrimci seferberliğin merkezleri olurlar. Baskılar sonucu üniversiteler 1905-1906'da kapatılır. Tolstoy'un cenazesinden sonra yeni olaylar çıkar ve polis Moskova Üniversitesi'ne müdahalede bulunur, 1910'da yüz kadar öğretim üyesi istifa eder. Gerçekten de, paradoksal bir biçimde, Rus üniversitelerinde görev yapan öğretim üyeleri, çoğunluğu saygın bir çevreden (1904'te yüzde 39'u soylu sınıfa mensuptur bunların) gelmelerine rağmen liberalizm ve reform yanlısıdır, hatta bazıları siyasal açıdan angaje olduklarından mesleki yaşamlarında sıkıntı çekmişler, kaçmak (sözgelimi Pasteur Enstitüsü'nden Meçnikof) ya da birtakım marjinal görevlerle yetinmek zorunda kalmışlardır (sözgelimi ünlü fizyoloji bilgini Pavlov).

1917 Devrimi'yle başlayan dönem öğrenciler arasındaki farklı eğilimleri ve birtakım yapısal dönüşümleri belirginleştirir. Bolşeviklerin aldığı kararlarla kayıtların açılması sonucu öğrenci sayısı 1922'de 216.000'e çıkar (1914'te 127.000'dir bu sayı); bu öğrenciler on üniversitede ve özellikle gerçek Rusya'nın dışında açılmış yüzü aşkın yeni teknik enstitüde

toplanmıştır. 1920'li yıllarda, baş gösteren zorluklar ve halka daha fazla kota ayrılması sonucu eğri inişe geçer. Planlama yüksek öğretimde de uygulanır, güven vermeyen ve örgütlü özel öğretim kurumlarına karşı teknik ve uygulamalı eğitimler ön plana çıkarılır. Yeni Sovyet 'intelligentsia'sı teknisyen olacaktır ve, Çarcı 'intelligentsia'nın tersine, yukarıda belirtilen ölçütler nedeniyle halk kökenlerini öne çıkarsa da siyasal açıdan itaat edecektir. Böylece, yüksek öğrenim yaşında yüzde 4,3'lük oranla, Sovyet Rusya, 1939'da Batı ülkeleri yüksek öğrenim düzeyini yakalar ve bir yandan da rejimin kadrolarının kökenlerini bütünüyle değiştirir.[28]

VIII. – Avrupa dışı sistemlerin Batılılaşması

1. Japonya. – Japonya, Meiji döneminde, Batı'ya açılmayla (1868) çok kısa sürede o dönemde egemen olan ülkelerin üniversite modelinden esinlenme amacına yönelmiştir. Ağustos 1872'de çıkarılan eğitim sistemi yasasıyla sekiz eğitim bölgesinin her birinde bir üniversite kurulur. Bununla birlikte, gerçek anlamda ilk üniversite ancak 1877 sonbaharında faaliyete geçebilmiştir: Tokyo Kaisei Okulu'yla aynı kentteki Tıp Okulu'nun birleşmesiyle Tokyo Üniversitesi kurulur. Bu üniversitede hukuk, edebiyat, bilim ve tıp eğitimi verilir. Söz konusu üniversiteye Mart 1866'da çıkarılan bir kararnameyle İmparatorluk Üniversitesi adı verilir. On

28) P. L. Alston, The dynamics of educational expansion in Russia, K. H. Jarausch, *a.g.y.*, s. 107.

bir yıl sonra, eski başkent Kyoto'da da bir üniversite açılır ve bu arada Tohoku, Kiyuşu ve Hokkaido'da imparatorluk üniversiteleri açılır. Japonya'nın uzun süre dış dünyaya kapalı kalması modern disiplinlerde eğitim verilebilmesi için yabancı hocalara ihtiyaç doğurur. Yabancı hocalar derslerini yabancı dilde verirler, bunun sonucunda da üniversite öğrencileri üç yıllık hazırlık öğretiminden (yabancı dil) geçmek zorunda kalırlar. 1877'de sayıları 77 olan bu hocalar eğitim bütçesinin üçte birini tüketirler.

Bu organizasyon ve finansman zorluklarına çözüm getirmek amacıyla özel kurumlar oluşturulur. Önceleri alt düzeyde özel okullar olan özel üniversiteler Aralık 1918'de çıkarılan bir kararnameyle eğitime başlarlar. Öte yandan, 1920'li yıllarda birçok özel kolej ve devlet üniversitesi (imparatorluk üniversitesi değil) kurulur. 1945'te, Japonya'daki yüksek öğretim kurumunun sayısı 49'dur: 7 imparatorluk üniversitesi, 14 devlet üniversitesi ve koleji ve çok sayıda çeşitli özel okullarıyla birlikte 28 özel üniversite. Böylece, yeni devlet üniversitelerinin kuruluşuna esin kaynağı olan Alman modelinin karşısına, Amerikan işgal güçlerinin Japon yüksek öğrenimini yeniden örgütlemesinin arefesinde yavaş yavaş bir özel sektör çıkar (1948).

Dolayısıyla, yüksek öğretimde okullaşma oranı XX. yüzyılın ilk yarısında çok hızlı bir biçimde artar. 1905'te yüzde 0,9 (gelişmiş Avrupa ülkelerinin üçte biri) olan bu oran 1915'te yüzde 19,9'a, 1925'te de yüzde 32,3'e çıkar. Ne var ki, çok revaçta ve çok elitist olan devlet sektörü sadece giriş sınavlarıyla seçilen küçük bir azınlığa açıktır: öğrencileri toplam öğrenci sayısının yüzde 2,5'i kadardır.

Askerlerin iktidara gelmesi, 1930'dan sonra üniversiteleri olumsuz etkiler. Liberal ortamın yerini öğrencilerin sürekli huzursuz edildiği bir ortam alır ve solcu hocalar sürekli milliyetçiliğe karşı olmakla suçlanır. Birtakım özel örgütler gençliğe öğreti aşılamakla görevlendirilir. Öteki otoriter rejimlerde görülenlerin tersine, öğrenci sayısı artmaya devam eder; bu bağlamda, amaç, Japon özerkliğini sağlamak amacıyla yönetici, teknisyen ve mühendis yetiştirmektir. 1935'te Japonya'da üniversite öğrencisi oranı Avrupa oranının üstündedir. Böylece, Amerikan modeline göre kitlelerin yüksek öğrenim alanına girişiyle, gelecekteki Japon gücünün temelleri atılmış olur.

2. Öteki örnekler. – Japonya'yı örnek alan (ama daha geç bir dönemde) birçok "yeni" ya da Batı egemenliği altındaki ülke bu dönemde egemen üniversite modelini taklit etme eğilimi içinde görünür. Bu üniversitelerin kurulması, hem bir modernleşme süreci hem de bağımsızlık mücadelesinin başlaması olarak ulusun kendisini ifade etmesi sürecidir. Sözgelimi, Çin'deki hareket, 1898'de Avrupa modeline göre örgütlenen Pekin İmparatorluk Üniversitesi'nin kurulmasıyla başlar. 1910-1920 yıllarında bu tip kurumların sayısı bütün ülkede artar. Bu üniversiteler, aynı zamanda, Batı karşıtı bağımsızlık hareketinin beşiğidir. Dünyaya açılma başka yerlerde daha geç olmuştur; sözgelimi, başlangıç döneminde Japonya gibi Avrupa'dan gelen eğitimcileri davet eden Mısır. Latin Amerika'da sömürge döneminden miras kalan yapıların tartışmaya açılması çok yavaş gelişmiştir. Reform hareketi 1918'de Arjantin'de, Cordoba'da öğrencilerin protesto hareketiyle başlar ve çeşitli ülkelere sıçrar: Peru, Şili, Uru-

guay, Kolombiya, Meksika, Küba. Üniversite özerkliği yavaş yavaş güçlenir, öğrenciler akademik sorunlarla ilgilenme hakkına sahip olurlar, öğretim görevlileri daha bir titizlikle seçilmeye başlar. Modernleşme kimi zaman otoriter bir tarzda gerçekleşir: Sözgelimi, Brezilya'da, 1930'lu yıllarda, Rio ve Sao Paulo'da yeni üniversiteler kurulur ve ilk hocalar Avrupa'dan, özellikle Fransa'dan gelir. XX. yüzyıl boyunca, yüksek öğretim, bu bölgede reformist, ulusçu ya da devrimci haraketlerle çok yakından ilgilenecektir: Peru'da halk üniversiteleri hareketi, Mexico İşçi Üniversitesi (1932), Küba'da ulusçu, daha sonra Marksist hareket, 1960-1980 arasında, And bölgelerinde ya da Orta Amerika'da gerilla hareketleri (bu hareketlerin önderleri ve savaşçılarının bir bölümü bu bölgelerden çıkmıştır).[29]

Sonuç. – XX. yüzyılın ortasında, yüksek öğrenim, Avrupa'dan doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilenen toplumlar için önemli bir kurum olmuştur. Bugün bilimsel, sosyal ve hatta siyasal yeniliklerin alanıdır, çünkü geleceğin kadroları bu alanlarda hazırlanır. Dolayısıyla, sosyal hiyerarşileri ve entelektüel hareketleri kesinlikle biçimlendirmek isteyen tüm otoriter ya da diktatörlük rejimleri kuşkuyla bakar bu çevreye. Daha küresel bir açıdan bakıldığında, XX. yüzyıl toplumlarının önemli dönüşümlerinin çoğu bu ortamda kendini göstermeye başlar ya da hazırlanır.

29) Bkz. J.-L.Guereña, E.-M. Fell, J.-R. Aymes, *L'Université en Espagne et en Amérique latine du Moyen Âge à nos jours. I: Structures et acteurs*, Tours, Publ. de l'Université de Tours, 1991.

Tablo 1. – XIX. ve XX. yüzyıllarda Avrupa ve ABD'de öğrenci sayısı (bin)

	İng.	Alm.	Rusya	ABD	Fransa	Belçika	Holl.	Avus.	İtalya	İspanya
1810		4,9		1,2						
1820		9,8					0,7			
1830		15			7,4*	1,0	1,6			
1840						1,4	1,4			
1850		11				1,7	1,4	3,1		
1860	3	12	5	22	8**	2,4	1,3		6,5	7,6
1870	5	13	6	31	11	2,6	1,2	5,6	12	
1880	10	21	8	49	12	4,5	1,5	5,5	12,4	
1890	16	28	13	72	20	5,6	2,5	7,1	17,5	
1900	17	44,2	16	100	29	5,3			26	8
1910	26	66,8	37	144	41	7	4,2	12,6	29	16
1920	34	120,7	109	251	49	9		22,0	53	23,5
1930	37	134	43	489	78	10	10	21,4	44	35,7
1950	106	246			145	20,7	29,7	24,8	145	55

Not: Tarihler yaklaşıktır: On yıllık dönemlerdeki istatistiklere göre verilmiştir.

Kaynaklar: K. Jarausch, *a.g.y.*, s. 13. (1860-1930; Allemagne avant 1860: R. S. Turner, *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, s. 224.)

Fransa: *J.-C. Caron, *a.g.y.*, s. 37 (1828); **Weisz'ın değerlendirmesi, s. 46 (öteki fakülte ve okullara göre yaklaşık bir rakamla artırılmış tıp ve hukuk); ötekiler: G. Weisz, *a.g.y.*, s. 23; Belçika ve Hollanda: B. R. Mitchell, *International Historical Statistics: Europe, 1750-1988*, Londra, Mac Millan, 1992, s. 878-883; *Minerva*, 1909-1910 ve *Les institutions d'enseignement supérieur et de recherche en Belgique*, Brüksel, 1937; Avusturya: Bugünkü Avusturya'daki üniversiteler söz konusudur ve yüksek teknik okullar dahil değildir buna (H. Engelbrecht, *a.g.y.*, s. 236) ve Mitchell; İtalya: A. Aquarone, *L'Italia giolittiana*, Bologna, Il Mulino, 1981, s. 558; M. Barbagli, *Disoccupazione intellettuale*, *a.g.y.*, s. 134 ve 204 ve Mitchell, *a.g.y.*; İspanya: J.-L. Guereña, aktarılan makale ve Mitchell, *a.g.y.*

Tablo 2. – Belli başlı Batı ülkelerindeki yüksek öğretimde 20-24 yaş arası okullaşma oranları (yüzde)

Ülkeler	1840	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1971	1985/86
İngiltere*		0,4	0,6	0,7	0,8	1,3	1,6	1,9	16,7	22,3
Almanya**		0,6	0,6	0,6	1,0	1,2	1,9	2,6	14,7	29,4
Avusturya	0,9	0,7	1,0	0,9	1,1	3,8				28
Belçika	0,5	0,7	1,0	1,0	0,9	1,3			17,6	32,2
İskoçya		1,4	1,9	1,8	1,4	1,9				
İspanya		0,9	1,0			1,2			9,8	30,2
Finlandiya	0,3	0,4	0,4	1,1	1,2	1,2				35
Fransa		0,5	0,6	0,9	1,2	1,7	2,0	2,9	19,4	30,0
İtalya		0,5	0,5	0,8	1,0	1,1			19,1	26,1
Norveç		0,7	0,5	1,0	0,7	0,8				28
Hollanda	0,6	0,4	0,5	0,7	0,7	1,1			20,9	31,4
Portekiz		0,2	0,2	0,3	0,3	0,2			10	11,3
Rusya***		0,1	0,17		0,2	0,8		4,3	31	
İsveç	0,6	0,5	0,6	0,9	0,7	0,9				36,9
İsviçre			0,7	0,9	1,4	2,2				23
ABD		2,3	3,4	3,5	5,0	5,6	9,0	11,2	49,3	64,4

* Savaştan sonraki İngiltere; ** Savaştan sonraki Batı Almanya; *** 1917'den sonraki S.S.C.B.

Not: Tarihler yaklaşıktır; on yıllık dönemlerdeki istatistiklere göre verilmiştir; kaynaklar: H. Kaelbe, *Soziale Mobilität und Chancengleichheit im 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983, s. 200-202; Fransa, Rusya ve ABD hariç 1914'ten önceki tüm ülkeler: K. Jarausch, *a.g.y.*, s. 16 (Rusya, ABD); Fransa için: F. Ringer, *Education and society in modern Europe*, Bloomington, Indiana UP, 1979, tablo IX-XI. 1971 tarihi için: F. Epinette ve F. Massit-Folléa, *L'Europe des universités*, Paris, La Documentation française, 1992, s. 15; 1985-1986 tarihleri için *a.g.y.* ve C. Baudelot ve E. Establet, *Allez les filles!* Paris, Seuil, 1992, s. 47; Unesco verilerine göre.

Sonuç

BİLANÇO YERİNE: 1945'TEN BU YANA YENİ ÜNİVERSİTE DÜNYASINA GİRİŞ

Bu yapıtın boyutları 1945'ten sonraki yüksek öğretim tarihinin ayrıntılı biçimde irdelenmesine olanak vermiyor. Yakın zamandaki bazı güçlü eğilimler aynı zamanda yedi yüzyıl önce Avrupa'nın küçük bir kantonunda başlayan ve bugün bütün dünyayı, on milyonlarca insanı ilgilendiren, bireysel ve kolektif zenginliklerin büyük bölümüyle ilişkili olan bu entelektüel ve sosyal maceranın bilançosunun çıkarılmasına da olanak verecektir.

Yüksek öğretimin geride kalan yüzyıl sırasında ortaya çıkan genel özellikleri geri dönülmez bir noktaya ulaşırken eski üniversite sistemlerini baştan sona değiştirmiştir. Mevcut faktörlerin karmaşıklığı ve her türlü üniversite siyasetiyle öğrencilerin özlemleri, sonuçta bir mesleğe sahip olmak ve o mesleği uygulamak arasındaki çelişkiler nedeniyle, ilgili toplumların değer yargılarının ve ölçülerinin değişmesiyle birlikte, eski üniversite modelleri ya da bunlarla ilgili değer-

lerin uygulanması gittikçe zorlaşmaktadır. En gelenekçi toplumlar bile savaştan sonra üniversite yapılarını bütünüyle değiştirmek zorunda kalmışlardır. XIX. yüzyılda çok korkulan ve 1950-1960 yıllarında uzun süre ertelenen değişim her yerde sürekli bir slogan haline gelmiştir.

Yüksek öğrenim talebinde yaşanan olağanüstü patlama bütün dünyaya yayılmış ve genellikle on kat daha az öğrenci sayısıyla bağlantı içinde hem yeni öğrenci profillerine hem de yeni iş ve meslekler için gerekli formasyonlara uygun düşmeyen üniversite örgütlenmelerine meydan okumuştur. Tüm örgütlenme modelleri büyük bir iç farklılaşma, büyük bir disipliner açılım, yeni sosyal taleplere bağlı olarak pedagojik modellerde çeşitlenme ve kurumların yönetim biçimleriyle ilgili olarak bir karmaşa yaşamışlardır, dolayısıyla, taraflar arasında yeni gerilimler ortaya çıkmıştır. Ders programlarının değişmesi, Amerikalı bir yazarın, Clark Kerr'in *multiversity* dediği farklı taleplere ve heterojen iş alanlarına yönelik çok amaçlı bir kuruma geçişe işaret eder. Bütün dünya üniversitelerinin çözmek zorunda oldukları öteki büyük sorun, zor bir iş olan yüksek öğrenim ve araştırma arasında bağ kurmaktır. İki etkinlik arasındaki farklılaşma, gördüğümüz gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamıştır. Bilim ve teknik, askeri ve ekonomik uygulamalar çağdaş toplumların önemli bir amacı haline geldikçe kamusal ve özel aktörler ve de bizzat araştırmacılar araştırma kurumlarını özerkleştirme eğilimi içine girmişlerdir.

Dolayısıyla, yüksek öğrenimin kesinlikle dünyadan soyutlanmış bir kapalı kutu gibi görülmemesi gerekir. Geleceğin toplumunu inşa eden araç olan üniversite, aynı zamanda,

yeni kitlesiyle harcamaların sürekli yükseldiği bir alandır. Nihayet, demokrasinin gelişmediği ülkelerde üniversiteler ya da üniversitenin yerini tutan kurumlar, XIX. yüzyılda Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi, siyasal baskının tartışılmaya başladığı ilk alanlardan biridir. Böylece, üniversitelerin XIII. yüzyıldan beri yaşadığı büyük dönüşümlere rağmen, bu eleştiri işlevi, hiç kuşkusuz, yedi yüzyıldan beri sosyal güçler tarafından sürekli tehdit edilen bu entelektüel maceranın gerçek çıkış yoludur.